

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Veronika Rupnik

Bubrova ono in jaz v novinarskem (ne)nagovoru

diplomsko delo

Ljubljana, 2009

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Veronika Rupnik

Mentorica:izr. prof. dr. Manca Košir

Bubrova ono in jaz v novinarskem (ne)nagovoru

diplomsko delo

Ljubljana, 2009

Dostojanstvo človeka je oseba v njem.

Nikolaj Berdjajev

Zahvala

Zahvaljujem se dr. Edvardu Kovaču. Njegova predavanja so bila vir ideje in navdiha za diplomsko nalogo. Zahvaljujem se mentorici, dr. Manci Košir, ki me je bila pripravljena strokovno spremljati pri mojem pisanju, čeprav se je uradno že poslovila od fakultete. Zahvaljujem se mojim domačim, ki so mi stali ob strani vsa leta mojega študija, tako moralno kot finančno.

BUBROVA ONO IN JAZ V NOVINARSKEM (NE)NAGOVORU

Diplomska naloga se posveča filozofiji razmerja judovskega filozofa Martina Bubra in v njej išče odgovore na klic po etičnem preporodu sodobnega novinarstva, ki je izgubilo pravi stik z osebo in osebnim kot izvorom personalistične preнове. Na osnovi koncepta dvojne človekove (novinarjeve) drže v svetu, to je drže, izhajajoče bodisi iz razmerij jaz-ti med novinarjem in njegovim virom bodisi razmerij jaz-ono, ki se na jezikovni ravni kaže kot delokucija (govor o) ali kot alokucija (nagovor), opredeljuje dvojnost personalizacije kot novinarske metode poosebljanja v njenih etičnih razsežnostih. Predpostavlja, da je lahko personalizacija etična metoda takrat, ko se uresničuje kot alokucija, torej takrat, ko novinar svojega sogovornika, ki je subjekt personalizacije, skozi odnos jaz-ti prikaže kot osebo z dostojanstvom in ga ne reducira na svoje sredstvo, na objekt, na ono. Teza se v diplomskem delu potrди. Razmerje jaz-ti med novinarjem in njegovim sogovornikom se ustvarja, ko prvi drugega nagovarja kot ti, ko je sogovornik, s katerim je novinar soočen v vsakokratni situaciji zanj oseba, s katero vzpostavlja svet odnosa. Pri razmerju jaz-ono smo priča odsotnosti odnosa dveh oseb, združenih v medsebojnosti. Ono pomeni človeka, ki ga novinar ne obravnava kot sebi enakega in kot osebo, pač pa ga zreducira na stopnjo orodja svoje zgodbe, ga popredmeti, uporabi za uresničevanje svojih namenov in ciljev.

Ključne besede: *novinarska etika, personalizem, oseba, personalizacija, Martin Buber.*

BUBER'S IT AND I IN A JOURNALISTIC (NON)ADDRESS

The dissertation is a discussion of the philosophy of relations by the Jewish philosopher Martin Buber, and an attempt to find answers to a call for revival of contemporary journalism, which has lost its true connection with a person and the personal as a source of personalistic renewal. Based on the concept of a person's (journalist's) dual position in the world, following from either I-Thou relations between a journalist and his source or I-It relations reflected at a linguistic level as delocution (speaking about) or allocution (an address), the present dissertation defines the duality of personalization as a journalistic method of personalizing within its ethical sphere. It is assumed that personalization can be an ethical method when it is realized as allocution, in other words, when a journalist, through an I-Thou relation, presents his interlocutor, i.e. the subject of personalization, as a person with dignity and does not reduce him to his means, to an object, to an It. The dissertation also confirms this thesis. The I-Thou relation between a journalist and his interlocutor is established when the former addresses the latter as Thou, when the interlocutor faced by the journalist in each situation is a person with whom he establishes a relationship. The I-It relation lacks the presence of two individual persons united in a mutual interaction. The It signifies a person who is not treated by a journalist as his equal and a person. On the contrary, he is reduced to a level of an instrument for the journalist's story, transformed into an object and used as a means of the realization of the journalist's own purposes and goals.

Key words: *journalistic ethics, personalism, person, personalization, Martin Buber.*

Kazalo

1 Uvod	6
2 Od persone k personalizmu	11
2. 1 Oseba pri personalistih	12
3 Pojem osebe v filozofiji medsebojnosti	16
3.1 Oseba v občestvu	16
3. 2 K zaziranju	17
3. 3 Iz "kraljestva onega" v "kraljestvo tija"	18
3. 1 Buber in jezik	23
4 Od personalizma k personalizaciji	27
4. 1 Personalizacija v novinarskem sporočanju	27
4. 1. 1 Personalizacija – negativen pojav?	27
4. 1. 2 Sočutno novinarstvo	30
4. 2 Personalizacija po Bubru	33
5 Ilustracija.....	40
6 Sklep	50
7 Literatura	53
8 Priloge.....	56
8. 1 Priloga A: Reportaža Porabje, Slovenci za sedmimi mejami	56
8. 2 Priloga B: Otroci v oboroženih spopadih, »Podnevi so me silili streljati, ponoči pa, da sem jim bila žena«	63
8. 3 Priloga C: Osebe z motnjo v duševnem razvoju, »Mamo sem morala vprašati, ali lahko imam fanta, pa ni imela nič proti«	68
8. 4 Priloga D: Dan Downovega sindroma, Otroci ga objemajo. Učijo se altruizma.	73
8. 5 Priloga E: Ros Blackburn, avtistka, Avtizem je ena sama velika prestrašenost	79
8. 6 Priloga F: 11-letna Zala Hreščak uspešno končuje šolanje na devetletki, »Moja drugačnost ni v tem, da sem slepa«	88

1 Uvod

»Kaj bi bilo, če bi imeli spisi moralnih filozofov moč, da bi izostrili spoznanje o tem, kako se uveljavljajo, ohranjajo in zvišujejo merila odličnosti v časnikarstvu? Moč, da bi izoblikovali bogatejše tkanje za prakso medijske kritike, da bi izzvali medijske etike, da bi na novo razmislili o tem, kako mnogi med njimi zastavljajo in uveljavljajo uporabno etiko?« se sprašuje Lambeth (1997, 95). Kaj bi bilo, če bi spisi moralnih filozofov hkrati postali obvezna in nepogrešljiva ali celo priljubljena literatura novinarjev, nekakšen sine qua non novinarskega delovanja in obstoja, dodajam sama.

Vprašanja niso retorična, kot se na prvi pogled zdijo. Odgovori so skorajda izzivalno jasni: novinarska oziroma medijska etika, na katero se tolikokrat sklicujemo novinarji in uredniki – še pogosteje pa to počnejo tisti, ki so bili žrtve neetičnega ravnanja in odločitev prvih dveh – bi se prelili v prakso: etika novinarjev bi postala etičnost novinarjev, saj bi bila etika njihova vrednota, spoštovanje človeške osebe in njenega dostojanstva pa prvi imperativ.

Na podlagi nekajletnega dela v novinarstvu (že v prvem letniku študija novinarstva sem imela srečo, da sem postala del uredništva Primorskih novic, poldrugo leto pa sem tudi primorska dopisnica Žurnala24), ki zadošča za izpeljavo prvih, tudi zelo trpkih zaključkov, ugotavljam, da sodobno novinarstvo pogosto zgublja pravi stik s človekom. Priča smo veliki depersonalizaciji oziroma razosebljenju novinarstva. Priča smo velikemu neinteresu za osebno, v smislu dožemanja drugega (sogovornika) kot osebe in novinarja samega sebe kot osebe. Izjava se ob pljusku takšnih in drugačnih novinarski besedil, ki v ospredje postavljajo ljudi, prevladujoča pa so v tabloidnem tisku, zdi nenavadna, a dejansko ni. Sodobno novinarstvo v ospredje v glavnem ne postavlja oseb, ampak samo posameznike, ki so predmet takšne ali drugačne novinarske obdelave. Kot ugotavlja Edvard Kovač (2007), o osebi lahko govorimo takrat, ko posameznik vstopa v odnos, oseba je posameznik plus odnos. Za to, da bi drugi in on sam dejansko postala osebi, mora novinar z drugim torej vzpostaviti odnos, kar pa je v sedanjem času, ki se raje brez vsakršne odgovornosti utaplja v brezodnosnosti, svojevrsten izziv. Če novinar zaradi objektivnih okoliščin ne zmore ali zaradi subjektivnih okoliščin noče odgovoriti nanj in doseči, da bi drugega iz anonimnega posameznika dvignil na raven osebe, da bi ta iz »onega« postal »ti« (Buber 1999), govorimo le o instrumentalnem razmerju, v katerem je drugi sredstvo.

Kakovosten odnos je mogoče graditi na kakovostni komunikaciji, v kateri govorjenje ali pogovarjanje nadomestimo s pravim pogovorom, ki ga bom v diplomski nalogi imenovala dialog. Personalno novinarstvo, ki je utemeljeno na osebnem, zahteva preraščanje

komunikacije na ravni subjekt-objekt. Takrat drugi ni več objekt, temveč postane izkustvo. »Moj prijatelj v srečanju ni več nekdo »tam nekje«, ki ga izkoriščam za svoje namene, ali tisti, ki pripada mojemu klubu ali je z menoj v službi. Najin odnos ni navaden odnos subjekt-objekt; izkusila sva tisti skrivnostni, toda zanesljivi stik ali skupnost /.../ Snov, iz katere je srečanje narejeno, pa je iskreno sporočanje,« razmišlja John Powell (2000, 22). Misel, ki zelo dobro uvaja v filozofijo medsebojnosti – ta se ustvarja edino med jazom in tujem, ne pa med jazom in onim – Martina Bubra (1878–1965).

Moja diplomska naloga želi raziskati kolikšno moč, da bi od znotraj prenovilo in preobrazilo novinarstvo v smeri njegove večje etične zavesti, ima delo tega judovskega filozofa, enega najvidnejših, a pri nas zelo slabo poznanega predstavnika personalizma in filozofije dialoga. Skušala bom pokazati, kje vidim njegovo pomembnost za novinarstvo in novinarsko etiko. Podrobno bom predstavila temelje njegove filozofije in jih skušala prevesti v novinarsko teorijo in prakso.

Zakaj personalizem in personalist? Zakaj dialog? Ker je, če si sposodim misel Edvarda Kovača (v Poler Kovačič 2005, 189), personalizem edini pravi odgovor na izziv postmoderne in temelj vzpostavitve novega, očiščenega, etičnega subjekta. »Edini izvir prenove, ki je dosegljiv ljudem, je posamezni človek kot osebno bitje« (Ramovš v Poler Kovačič 2005, 190), kot oseba torej, prav to pa v svoje središče postavlja personalizem. Prepričana sem, da etičnega novinarstva ni mogoče uresničiti brez uveljavitve novinarja, njegovega vira in naslovnika kot oseb.

Kot razmišlja Koširjeva (2003, 113), bi moral biti temelj novinarskega delovanja in njegovega poklica spoštovanje osebe in njenega dostojanstva.

Pri vsem, kar novinarstvo počne, je v odnosu do ljudi. /.../ Novinarska dejavnost je usmerjena na naslovnika, ki mu sporoča informacije, hkrati pa črpa od ljudi, ki so njeni viri informacij, posamezniki ali skupine pa so kot kreatorji dogodkov glavni nosilci predmetov novinarskega upovedovanja. Odnosi do ljudi so temelj novinarskega delovanja, zato se v relaciji do tega temelja razkriva osnovna etična naravnost novinarskega poklica (Košir 2003, 109).

Novinar in njegov vir/naslovnik uresničujeta svoje poslanstvo ne kot posameznika, ampak v medsebojnosti osebnega razmerja, v razmerju drug z drugim (Poler Kovačič 2005, 218).

Personalizem, ki presega tako individualistično kot kolektivistično naravnost novinarstva, izhaja iz prepričanja, da človek (novinar) kot oseba biva le po razmerju, le skozi odnos. To pa je že, vsaj delni odgovor na moje drugo vprašanje, zakaj dialog.

Oba pojma, oseba in dialog, bosta ključna pri moji opredelitvi personalizacije kot (ne)etične metode novinarskega dela, ki bo v središču zanimanja tega diplomskega dela. Etična

personalizacija je po mojem prepričanju mogoča, ko drugega ne uporabimo kot sredstvo, ampak ko mu skozi osebni odnos, utemeljen na pravem dialogu, priznavamo dostojanstvo osebe.

Splošni predstavitvi bistvenih poudarkov personalizma bom posvetila prvi del diplomskega dela. Do persone (osebe) bom prek pojmov maske, vloge, nosilca vloge in substance prišla v kratkem zgodovinsko-etimološkem uvodu, v katerem bom na osnovi prej omenjenih pojmov v našo razpravo prvič uvedla tudi pojem personalizacije: prvič kot nadevanje maske in podeljevanje vloge in drugič, kot nasprotje prvega, kot snemanje maske in osvobajanje iz vloge ter razkrivanje osebe v njenem pravem pomenu, to je kot substancialno-relacijskega bitja. Nato se bom v zasledovanju osebe iz časa zgodnjega krščanstva premaknila v 19. in 20. stoletje, ki je v personalizizmu ponudilo odgovor na preživeta kolektivizem in njegovo reakcijo, individualizem. Njegovo bistvo bom predstavili skozi nekatere poglede našega filozofa in teologa Janeza Zupeta, personalista in Lévinasovega učenca Edvarda Kovača in tujih klasikov personalizma, kot so Emmanuel Mounier, Gabriel Marcel in Nikolaj Berdjajev. Eden od skupnih poudarkov avtorjev, da oseba ni in ne sme nikoli biti le sredstvo, predmet, ki ga uporabljamo za uresničevanje lastnih interesov, ampak vedno le cilj s svojim dostojanstvom in se kot taka uresničuje v izstopanju iz sebe, odpiranju za drugega in gradnji odnosa, me bo približal oziroma uvedel tudi v filozofijo medsebojnosti Martina Bubra, na katero se bom osredotočila v osrednjem delu diplomske naloge. Dvojnost človekove drže (ena je drža jaz-ti, druga je drža jaz-ono) je izhodišče, na katerem Buber (1999) zastavi svoj razmislek o razsežnostih človekovih razmerij v svetu. »Človek je tem bolj oseba, čim močnejši je v človeški dvojnosti njegovega jaza jaz temeljne besede jaz-ti,« čimbolj izgovarja ti, se odpira tiju, vzpostavlja z njim odnos (Buber 1999, 56). Odnos je medsebojnost, je tisto, kar je med jazom in tujem. V odnosu, v medsebojnosti drugi ni stvar (ono), ampak oseba (ti). Odnos vzpostavlja osebo.

Dvojnost človekovih razmerij (jaz-ti in jaz-ono) se kaže v še eni, za mojo razpravo ključni dvojnosti, dvojnosti človekovega govora. Razmerju, ki ga Buber (1999) imenuje jaz-ti, se približuje prva razsežnost govora – nagovor (tija) ali alokucija, razmerju jaz-ono pa ustreza govor o (onem) ali delokucija (Stres 1982, 189). Človek, ki uresničuje razmerje jaz-ti, je z drugim v dialogu.

Teza, ki jo nameravam preveriti preko aplikacije Bubrove filozofije v novinarstvo in novinarsko etiko, je, da je personalizacija lahko etična in odgovorna novinarska metoda le takrat, ko se uresničuje kot nagovor ali alokucija.

Personalizaciji bom posvetila četrto poglavje. Skušala bom opredeliti pojem in predstaviti razsežnosti uporabe personalizacije. Še vedno je močno razširjeno mnenje, da je personalizacija predvsem značilnost tabloidizacije množičnih občil, ki služi povečevanju naklade. Ena osrednjih oblik tabloidizacije je t. i. človeška zgodba (human interest story), ki naj bi bila zabavna, trivialna, dekontekstualizirana in nesposobna produciranja znanja o delovanju družbenih ali političnih struktur (Macdonald 1998, 110). Kritika personalizacije, kot ugotavlja Macdonaldova (1998, 111), torej izhaja predvsem iz razsvetljenskega načina razmišljanja, ki ceni racionalnost pred emocijami, abstrakcijo pred izkušnjami, javno pred zasebnim, analitično pred intuitivnim, univerzalno pred naključnim. Macdonaldova (2000, 251) takšno razsvetljensko predpostavko kritizira, saj je prepričana, da obrat k personalizaciji še ne pomeni avtomatske odsotnosti analize in odvrnitve od resnih tem niti ne nujno vdaje emocijam, trivializaciji, voajerizmu. Personalizacija tako ni nujno negativen pojav. Kot pravi Tomlinson (v Bird 2000, 219), jo je mogoče razumeti kot sredstvo za doseganje večje predstavnosti bližine (kompleksnosti družbenega, političnega... sveta) vsakodnevnemu življenju občinstva. Tudi Macdonaldova (1998, 112) ugotavlja, da lahko osebni primer uporabimo ne kot sredstvo trivializacije, temveč kot sredstvo za soočenje različnih perspektiv in poglobljeno analizo določene tematike. Personalizacija je lahko »pod določenimi pogoji uspešno povezana s širino raziskave tematik, odprtosti perspektive in pozornosti do politično provokativnih pogledov osebnega« (prav tam).

Kdaj je personalizacija torej negativen in kdaj pozitiven pojav? Oziroma z drugimi besedami: kdaj je personalizacija etična metoda novinarskega sporočanja in kdaj na preizkusu etičnosti pade? V raziskovanju, ali odgovor razkriva Bubrova filozofija, natančneje njegova delitev razmerij na razmerja jaz-ono in razmerja jaz-ti, se bom v nadaljevanju usmerila v obravnavo personalizacije po Bubru, kot sem jo poimenovala. V prejšnjem poglavju obravnavano Bubrovo filozofijo medsebojnosti bom skušala uporabiti pri razlagi, katere so odlike etične personalizacije in kako jo doseči. S tem bom preverila tudi svojo tezo, da je personalizacija etična metoda le takrat, ko se uresničuje kot alokucija in ne kot delokucija. Novinar z alokucijo (govorjenje z, nagovor) ustvarja razmerje jaz-ti (razmerje do drugega, subjekta), z delokucijo (govorjenje o) pa razmerje jaz-ono (razmerje do stvari, objektov). Alokucija temelji na razmerju jaz-ti oziroma na osebnem odnosu, temelječem na dialogu, med novinarjem in njegovim sogovornikom. Za personalizacijo so po mojem mnenju namreč ključnejšega pomena razmerja med novinarjem in njegovim virom oziroma tistim, ki bo v novinarskem besedilu postal subjekt personalizacije, kot razmerja med novinarjem in naslovnikom, na katerih je sicer utemeljeno novinarstvo.

V zadnjem poglavju bom teorijo, ki sem jo razvijala v dosedanem delu diplomskega dela, skušala prevesti v prakso, in sicer tako, da bom na podlagi nekaj izbranih novinarskih besedil tudi dejansko pokazala, kdaj je novinar personalizacijo zgradil na alokuciji in kdaj zgolj na delokuciji, kdaj njegovo besedilo odlikuje etičnost, kdaj pa je prvenstveno v službi novinarjevih interesov oziroma interesov medija ali njegovih lastnikov.

Pomenljivo je razmišljanje Koširjeve (2003, 63–61), da odgovorno novinarstvo kot osnovno opravilo novinarjev izumira in da je »tržno uravnava novinarstvo«, »novinarstvo denarnice« prevladujoč pojav današnjega časa.

Naslovniki novinarskih sporočil niso državljani, temveč potrošniki. Novinarski prispevki ne informirajo o zadevah javnega interesa, temveč predvsem pripovedujejo zgodbe, ki naj ljudi zabavajo in vznemirjajo. Ne plačuje se več kakovostna informacija, temveč pozornost, ki so jo posamični mediji in njihovi novinarji sposobni pritegniti. Več pozornosti bralcev, poslušalcev, gledalcev, višje naklade, boljša poslušnost in gledanosti – se pravi večje zanimanje oglaševalcev za prostor v množičnem občilu, s tem pa večji dobiček (Košir 2003, 63–61).

Tega trenda vsekakor ne morem zanikati, ne strinjam pa se, da je edini. V množičnih medijih obstajajo tudi ljudje, ki verjamejo, da so tradicionalne vrednote novinarstva kot javne službe trdna podlaga novinarske profesije (Underwood v Poler Kovačič 2005, 217). To bom skušala dokazati tudi z analizo udejanjanja personalizacije v konkretnih novinarskih besedilih. Za ilustracijo bom izbrala nekaj prispevkov iz Delove Sobotne priloge in Dnevnikovega Objektivna, ker menim, da najpogosteje dosegajo visoke etično-profesionalne standarde.

2 Od persone k personalizmu

Personalizem izhaja iz latinske besede »persona«, ta pa po mnenju večine etimologov iz etruščanskega »phersu«. Beseda je sprva pomenila gledališko masko, kasneje pa igralca, ki jo je nosil (se pravi vlogo), ne pa tudi igralca brez maske. »Persona je bila vloga in ne v njej nastopajoči individuum« (Theunissen 1998, 97). »Najprej in najbolj neposredno se kaže igralec v svoji vlogi. Vloga je vodilna nit za razlago človeške personalnosti kot radikalne soodnosnosti. Igralčev položaj biti-v-vlogi je model, na katerem lahko izvorno razberemo biti-v-odnosu osebe« (Theunissen 1998, 95). Igralčeva oseba se namreč popolnoma prepusti odnosom z drugimi osebami. Igralci se imajo medsebojno pred sabo v svojih vlogah (Theunissen 1998, 98). Takrat »je samo vloga, v kateri nastopa«, njena bit pa je zato lahko opredeljena »kot bit v odnosu in iz odnosa in le zato lahko pripomore k razlagi človeškosti kot radikalne soodnosnosti« (Theunissen 1998, 96).

Igralca pa lahko od njegove vloge tudi odtegnemo in ga obravnavamo kot nosilca vloge. V takšnem pogledu je utemeljena označitev zase bivajočega individuuma s pojmom oseba. Zase bivajoči individuum ostane po abstrahiranju iz vloge (Theunissen 1998, 96).

Tretja določitev pojma osebe, ki se poraja iz fenomena gledalca, je predstava o »avtarkiji osebe«. Ideja osebne avtarkije namreč izhaja iz »predočenja samozadostnosti, ki obstaja v neodvisnosti igrajočega individuuma od svojih vlog« (Theunissen 1998, 97). Na tej točki v refleksijo ponovno vstopi maska, in sicer zato, »ker zakriva, kaj je individuum, ki jo nosi, sam po sebi« (prav tam).

Tako imenovani Novi Grki, ki so črpali iz stare grške filozofije in hebrejstva hkrati, pa so v svojem razumevanju osebe napravili korak dlje. Osebo so razumeli kot hipostazo (podstat) oziroma substanco, kot nekaj enkratnega in neponovljivega (Kovač 2000). Ustrezno grškemu *hypostasis* je ta pojem prvič uporabil Tertulijan, da je oseba substanca pa je prvič jasno izrekel Boecij: »Persona est rationalis naturae individua substantia« (Nosbüsch 1998, 9). Gre za razumevanje osebe kot substance – »kot neodtujljiv temelj, ki ima smisel sam v sebi in ne šele s to ali ono vlogo« (Kovač 2000, 107). Oseba se utemeljuje iz same sebe, ne pa iz konteksta.

Takšno pojmovanje je nato nadgradilo krščanstvo. Krščanski srednjeveški teologi so razvili vrednotenje osebe, ki je hkrati absolutno in relativno (v smislu vzpostavljanja relacij), kar pomeni, da je oseba več kot posameznik, saj je oziroma ko je v odnosu z drugimi (Kovač 2000, 107). Relacija je del človekovega bistva, oseba je substancialno-relacijsko bitje. Kovač (prav tam) zato pravi, »da je krščansko pojmovanje osebe več kot korektiv posamezniku, je

tudi pozitivno vodilo, saj vodi k spoštovanju vsake osebe, ki je v vzpostavljanju novih osebnih odnosov.«

Ta kratek zgodovinsko-etimološki uvod je zanimiv tudi pri pojasnjevanju pojma personalizacije v novinarskem diskurzu, čemur bom posvetila prihodnja poglavja. Izhajajoč iz zgornje opredelitve bi namreč lahko rekla, da personalizirati lahko pomeni dvoje: prvič, nekemu v določenem kontekstu in zaradi določenih interesov nadeti masko in mu s tem hkrati podeliti tudi želeno vlogo, ali, drugič, nekoga skušati spoznavati ne kot vlogo in niti ne kot nosilca vloge, pač pa kot nekoga, katerega bistvo je nad vsemi vlogami. Spoznavati ga torej kot substanco, ki ima smisel sama v sebi in ne šele s to ali ono vlogo, ter skozi osebni odnos in dialog tudi kot osebo. K tej ločnici se bom, le da v nekoliko drugačni obliki, v nadaljevanju še vrnila.

2. 1 Oseba pri personalistih

Središčni pojem personalizma je oseba in njen etos. Personalizem je »miselna drža osebe« (Kovač 1998, 110), je »tisto mišljenje, ki v središče svojega obzorja postavlja osebo kot nosilko etosa, nima pa enotnega spoznavnega izhodišča« (Kovačič Peršin 1999, 118), saj so (bile) filozofske usmeritve posameznih personalistov različne.

V primerjavi s svojimi predhodniki, zlasti racionalizmom in razsvetljenstvom, ki sta poudarjala individualizem in posameznikovo svobodo, in socializmom, ki je razvijal kolektivistično ideologijo, personalizem, nasprotno, pomeni izstop iz individualizma in preraščanje kolektivismu, nekakšno tretjo pot, ki presega »pojmovanje človeka bodisi kot neodvisnega, iz sebe izhajajočega posameznika bodisi kot podružbljenega in podrejenega kolektivu« (Poler Kovačič 2005, 191). Personalizem poudarja osebo, ki je več kot posameznik ali anonimni del množice, usmerja ga »spoštovanje in udejanjanje osebe« (Kovač v Poler Kovačič 2005, 192), izhaja pa iz človekovega osebnega dostojanstva (prav tam). Vendar pa temeljni premislek sodobnega personalizma, kot ugotavlja Kovačič Peršin (1998, 118), »ne velja esencialnemu (kajstvenemu vprašanju): kaj je oseba in kako je z osebo kot metafizično kategorijo bitja, imenovanega človek. Pač pa je usmerjen k analizi izkustva: kako bivati človečnost. Etika ostaja osrednja disciplina tega mišljenja.«

Oseba je celosten človek, posameznik v vseh svojih razsežnostih (telesni, socialno-politični, ekonomski, zgodovinski, kulturni, duševni, duhovni), tudi v svojih osebnih razmerjih. In prav odnosi so predpogoj obstoja osebe. »Brez osebnega odnosa, ki ga posameznik vzpostavlja z drugimi, se njegova oseba v polnosti ne more uresničiti. To pomeni, da osebe ne bi bilo, ko ne bi bilo poprej osebnih odnosov« (Kovač 2000, 110). Medosebni odnosi ustvarjajo

občestvenost ali skupnost, ta pa posameznika ne ukinja, ampak mu omogoča, da postane več kot posameznik, da je človek z drugimi, to pa pomeni, da je oseba (Kovač 2000, 111). Pri tem pa je tudi druga oseba lahko pojmovana kot oseba le, če se obrača name kot na človeka, ki ima do nje osebno etični odnos (Kovač 1998, 118).

»Človek je oseba ne zaradi svoje narave, temveč zaradi duha. Po svoji naravi je namreč samo individuum«, razmišlja ruski personalist Berdjajev (1998, 21). Osebe si po njegovem mnenju zato ne moremo predstavljati zgolj kot substanco, saj bi bilo to naturalistično mišljenje o osebi.

Oseba predpostavlja izhod iz sebe k drugemu in k drugim, /.../ kar pa ni nujno poznanjenje in objektivacija. Za osebo je drugi, »ti«, oseba na isti ravni kakor »jaz«. Ti, h kateremu stopa jaz in s katerim stopa v občestvo, ni objekt, temveč drugi jaz, oseba. Z objektom stik ni mogoč, z njim ne morem imeti nič skupnega, lahko je le splošno obvezujoč. Oseba potrebuje drugega, vendar ta drugi ni nekaj zunanjega, odtujenega; odnos do njega ni nujno poznanjenje. Oseba stopa v stike z drugimi, stopa pa z njimi tudi v intimno občestvo. V prvem primeru gre za objektivacijo, v drugem pa za eksistencialne odnose. Stiki v svetu objektivacije so v znamenju determinacije in zato človeka ne osvobajajo zasužnjenosti. Občestva v eksistencialnem svetu, ki ne pozna objektov, pa spadajo v kraljestvo svobode, pomenijo osvoboditev od zasužnjenosti (Berdjajev 1998, 39–10) – zasužnjenosti egocentrizma.

»Egocentrik je suženj; njegovo razmerje do vsega, kar ni jaz, je suženjsko razmerje. Pozna samo *ne-jaz*, ne pozna pa drugega *jaza*, ne pozna *ti-ja*, ne pozna svobode v izhodu iz *jaza*« (Berdjajev 1998, 10).

Oseba je za Berdjajeva (1998, 39) torej največje nasprotje egocentrizma. »Egocentrizem uničuje osebo. Egocentrična zaprtost vase in osredinjenost na samega sebe, nezmožnost izstopiti iz sebe je pravzaprav izvorni greh, ki preprečuje uresničitev polnosti življenja osebe in njene moči« (prav tam).

Podobno sta, kot ugotavlja Kovač (1998, 291), jaz in oseba nasprotujoča si pojma za filozofa Gabriela Marcela. Jaz je egoističen, izključuje ne-jaz, medtem ko je oseba željna odnosa z drugimi. Jaz, ki hrepeni po biti, se lahko dopolni samo tako, da preneha biti egocentričen in se odpre k drugim. Marcel (v Kovač 1998, 291) predlaga, naj se človek potopi v življenje in naj začne hrepeneti po življenju. »Ko bo stopil v globino, bo videl, da sam ni središče sveta, saj bo odkril druge. Sposoben bo z drugimi vzpostaviti odnose, se soočiti z njihovim in svojim položajem ter sprejeti nase odgovornost. Marcel pravi, da je takšno preraščanje jaza rojstvo novega jaza, ki ga imenuje oseba« (prav tam). Z gotovostjo lahko govorimo o osebi takrat, ko je človek odprt za druge, ko je v pripravljenosti, da bi sam sebe podaril in se angažiral za

drugega. Toda znova je potrebno paziti, še opozarja Kovač (1998, 291), da drugi ne bodo postali kakšna stvar. Za Marcela (prav tam) so drugi središče, žarišče: zahtevajo spoštovanje in me nagibajo k ljubezni. Zato druga oseba ne more biti on, nekaj zunanjega, objektivnega, kot stvar, ampak le ti. Drugega ne morem označiti, soditi, ocenjevati, ker ni stvar. Lahko ga le ljubimo, ne zaradi tega, ker je takšen in takšen, ampak kratko malo, ker je (Kovač 1998, 295). »Oseba je vedno cilj in ne sredstvo! /.../ Oseba je tista dobrina, dostojanstvo in vrednota, ki ji je vse podrejeno, sama sebe pa nikomur ne podreja,« svari Kovač (1996, 6), Mounier (1990, 185) pa dodaja: »Z drugim ravnamo kot s predmetom, kadar ga obravnavamo kot odsotnega, kot zbirko podatkov za mojo rabo ali kot sredstvo, ki mi je na voljo /.../. Ravnati z drugim kot z navzočim bitjem pa pomeni priznati, da ga ne morem definirati, razvrstiti, da je neizčrpen, poln upanja in da s tem upanjem razpolaga sam; pomeni zaupati mu.« Prva drža je značilna za individualista, druga za personalista.

Mounier (1990, 11) med obema postavlja ostro ločnico, ko ugotavlja, da personalizem ni poganjek individualizma, ampak sta vodili prvega in drugega prav nasprotni. »Individualizem razume jaz kot osamljeno resničnost v prirojeni ločitvi od sveta in od drugih jazov in /.../ nam nalaga nalogo, da gojimo svojo različnost in samostojnost.« Personalizem, nasprotno, trdi, da »bistveni postopek v svetu oseb ni ločena zaznava sebe ne skrb za egocentrični jaz, temveč povezava zavesti oziroma povezava bivanja, bivanje z drugim /.../ Oseba ne nasprotuje zaimku mi, ki jo utemeljuje in brani, temveč brezosebne in tiranske se« (prav tam). Osebo Mounier (1990, 15) zato opredeljuje kot občevalno, kar pomeni, da je »obrnjena k drugemu in celo v drugega, k svetu in v svet, še preden je v sebi.«

Individualist je za Mounierja (1990, 181) »abstrakten človek, brez naravnih vezi in skupnosti, suveren bog sredi svobode brez usmeritve in mere, ki se na drugega najprej obrača z nezaupanjem, preračunljivostjo in zahtevami.« Oseba – personalist postaja šele, ko se osvobaja individuuma, ki je v njej, kar doseže tako, »da se da na voljo« (prav tam).

Z Mounierjevimi (1990, 182) besedami je torej prva skrb individualizma, da posameznika osredini na njega samega, prva skrb personalizma pa, da ga razsredini in obrne k drugemu. »Prvotno doživetje osebe je doživetje druge osebe. Ti in v njem midva je pred jaz ali pa ga vsaj spremlja. /.../ Tisti, ki se zapre v jaz, ne najde nikoli poti k drugemu. Ko sporazumevanje ohlapne ali se spridi, izgubim samega sebe v globino: vse norosti so neuspeh razmerja do drugega – alter (drug) postane alienus (tuj, oddaljen), jaz pa postanem tuj sam sebi, norec.« To razmišljanje Mounier (1990, 182) stopnjuje do trditev, »da obstajam le, kolikor obstajam za drugega, in naposled: biti je ljubiti.«

Prvo dejanje osebe je, da z drugimi ustvari družbo oseb. Slednja pa temelji, kot pravi Mounier (1990, 181–185), na vrsti izvirmih dejanj:

1. **Stopiti iz sebe:** »Oseba je bitje, ki se lahko loči od sebe, se znebi samoposedovanja, se razsredini, da postane razpoložljiva za druge.« Gre za osvoboditev od »egocentrizma, narcisizma, individualizma.«
2. **Razumeti:** Prenehati postavljati se v svoj zorni kot in se postaviti na stališče drugega, ki ga ne skušaš spoznavati z nekim splošnim vedenjem, ampak z osredinjenjem na njegovo izvornost.
3. **»Vzeti nase, prevzeti usodo, bolečino, veselje, nalogo drugega.«**
4. **Dajati:** velikodušnost in zastonjskost, dajati brez upanja na vračilo. »Ekonomija osebe je ekonomija darovanja, ne pa nadomestila ali računa.«
5. **Biti zvest:** »Privrženost osebi – ljubezen, prijateljstvo – je popolna le, če je trajna.« Trajna v pomenu ponovnega izviranja in ne enoličnega ponavljanja.

Če povzamemo z Zupetom (2003, 12), je oseba torej tako bogata stvarnost, da je ni mogoče zajeti v eno samo definicijo, ampak so njene »definicije« mnogotere: Oseba je več kakor individuum, kakor zgolj posameznik, ki je naravna, biološka in sociološka kategorija; oseba je religiozna, duhovna in etična resničnost. Oseba nikoli ni sredstvo, ampak je vedno cilj. Oseba je celota in celovitost, nikoli samo del. Oseba je tisto, kar v vsesplošnem spreminjanju ostaja nespremenljivo. Oseba je nekaj enkratnega, nenadomestljivega in neponovljivega. Oseba ima svoje neodtujljive pravice, pa tudi svoje neodtujljive dolžnosti. Je kraljestvo svobode, ki ga moramo neutrudno udejanjiti v ljubezni, je nenehna poslušnost Božjemu glasu, ki je za človeka zavezujoč in ga po vesti kliče k odgovornemu odgovarjanju nanj. Človek, ki je ustvarjen kot oseba, to dejansko postaja šele toliko, kolikor se trudi za notranjo svobodo, za ljubezen in živeto svobodo, za ljubezen in živeto odgovornost.

3 Pojem osebe v filozofiji medsebojnosti

Z osebo kot dialoško razsežnostjo človeka se je ukvarjal judovski filozof Martin Buber, ki je med filozofi odnosa jaz-ti nedvomno tisti, pri katerem je doživela ta misel najbogatejšo in najčistejšo podobo (Nosbüsch 1998, 19). Njegov pogled na človeka je »vizija človeka kot pristnega, avtentičnega v razmerju do drugega« (Cotič 1998, 176). Kriza človeka je zato zanj (1999, 217) kriza medčloveškosti.

Bubrovo (1999, 7) izhodišče je naslednje: »Svet je za človeka dvojen zaradi njegove dvojne drža. Človekova drža je dvojna zaradi dvojnosti temeljnih besed, ki ju more izrekati. /.../ Ena temeljna beseda je besedna dvojica jaz-ti. Druga temeljna beseda je besedna dvojica jaz-ono.« Človek ima svet lahko za objekt, od katerega je on sam kot subjekt ločen. Takrat izgovarja temeljno besedo jaz-ono. Toda ne glede na to, kako običajna je človeku ta drža in kako pogosto se vanjo postavi, to ni njegova temeljna drža. Ta nastopi tedaj, ko izgovarja temeljno besedo jaz-ti, tisto temeljno besedo, ki vzpostavlja »svet odnosa« (Buber 1999, 9). Človek je človeški šele v »svetu odnosa« (prav tam), dogodku »srečanja« (Buber 1999, 11), v »medsebojnosti« (Buber 1999, 11), v »dialogu« (1999, 131); to človeškost Buber (1999, 53) izrecno istovesti tudi s človekovo osebnostjo: »Jaz temeljne besede jaz-ti se razkriva kot oseba. /.../ Oseba se razkriva s tem, da navezuje odnos z drugimi osebami.«

Odnos jaz-ti pomeni zrel, enakopraven medčloveški odnos; odnos jaz-ono pa nezrel, popredmeten odnos, v katerem prvi gleda na drugega kot svoj predmet, kot na svojega postreška ali celo igračo (Zupet 2003, 13). Kdor ostaja na ravni drugega dokazuje,

da sam kot oseba še ni dozorel, da še ni sposoben pravega partnerskega odnosa, temveč je še vedno suženj svoje gospodovalnosti in dozdevne vsevednosti. Od naše duhovne in etične moči in prebujenja je torej odvisno, ali drugega poosebimo ali popredmetimo. Dokler človek ne zmore navezati osebnostnega, bratovskega odnosa z drugim, ampak drugega porablja za svoje namene in cilje, je z njim nekaj hudo narobe. Rešilni izhod iz te osebnostne nesvobode je korenit obrat k pristni ponižnosti in ljubezni. Enakopraven, dialoški odnos s sočlovekom je bistvenega pomena za razvijanje in uresničevanje osebe (prav tam).

3.1 Oseba v občestvu

Bubrova misel predstavlja pot k prenovljenemu razumevanju osebe z ene strani in občestva z druge strani, k preseganju tako individualizma kot kolektivizma. »Prvi človeka zapira v njega samega, v ozki krog lastne samozadostnosti, drugi pa ga utaplja v množico, maso, oba pa ga razčlovečujeta. Rešitev je samo v živi medsebojnosti, v navezovanju polnih in celostnih odnosov od osebe do osebe, od jaz do ti« (Zupet 2003, 13). Ravno medsebojnost je ključni

Bubrov poudarek. Osrednji predmet njegove misli ni ne posameznik ne kolektiv, ampak človeška oseba, katere bistvo je v živem razmerju. Tudi gorila je posameznik, tudi termitska država je skupnost, jaz in ti pa obstajata v našem vesolju zato, ker obstaja človek: in jaz ne obstaja drugače kot samo po razmerju s tujem (Stres 1982, 175). Gre torej za temeljni premik v duhu personalizma, namreč da pot do lastne utemeljitve vodi preko odnosa z drugim – do sebe lahko pridem šele, ko izrečem ti in sebe pozabim.

»Človek postaja jaz – se pravi izpolnjena oseba – samo ob drugi osebi, ob bitju« (Zupet 2003, 13). Oseba ni samozadostna, temveč potrebuje povezavo z drugim, s tujem, s katerim se združi v občestvo. »Pravo občestvo je mogoče samo z nekom, z osebo, nikoli z objektom, s predmetom« (prav tam). In ravno to ga bistveno razlikuje od kolektiva, kjer se osebe izgubijo in popredmetijo. »Občestvo ni socializacija skupnosti, ampak je predvsem duhovni proces, v katerem vsaki osebi priznam njeno neokrnjeno dostojanstvo. V občestvu si celota ne podreja posameznika, temveč podpira njegovo osebno rast. Občestvo je sad sprejemanja in sprejetosti, sad ljubezni; občestvo je srečevanje duš, razkrivanje skrivnosti človekovih globin, zastonjska vzajemnost« (Zupet 2003, 11). Vzpostavljanje in ohranjanje občestva je neizogibno povezano z nalogo izpolnjevanja lastne osebe. Ne moreš graditi občestva, če hkrati ne gradiš svoje osebnosti, po drugi strani pa ne moreš biti zgrajena osebnost, če nisi sposoben živeti občestva in v občestvu. Živo občestvo je sad nenehnega in iskrenega dialoga med njegovimi člani, tega pa ni brez sposobnosti, da pozorno poslušamo drug drugega, in pripravljenosti, da potrpežljivo iščemo najboljše rešitve. Občestva ni brez medsebojnega zaupanja, razumevanja in spoštovanja (prav tam).

Tudi Bubrova (1999, 116) ločnica je pomenljiva. Kolektivnost je posameznik poleg posameznika, občestvo, nastajajoče občestvo (samo to zaenkrat poznamo), pa ni več bivanje več oseb druge poleg druge, temveč druge pri drugi. »Kolektivnost temelji na organiziranem dušenju osebnosti, občestvo na njeni rasti in potrditvi v vzajemnosti« (prav tam).

Osrednja Bubrova misel, ki jo je skozi vsa svoja filozofska dela poglobljal, je medsebojnost kot področje rojstva in življenja človeške osebe v vsej njeni pristnosti, sreči in dostojanstvu. Gre za prepričanje, da je razmerje med dvema osebama osnovno človeško dejstvo, iz česar šele je mogoče razbrati in izvesti vse druge, za človeka bistvene značilnosti.

3. 2 K zaziranju

V Dvogovoru Buber (1982, 105–107) meni, da obstajajo trije načini človekovega razmerja do drugega. Prvi način je, da subjekt izbere vlogo **opazovalca** in pri tem ostane neprizadet, nevpleten v odnos. »Opazovalec je ves zaprežen v to, da si opazovanca vtisne v spomin, da ga

zabeleži. Preiskuje ga in zapisuje./.../ Zalezuje poteze, da mu katera ne uide. Predmet sestoji iz potez in o vsaki je mogoče vedeti, kaj tiči za njo. /.../ Obraz ni nič drugega kot fiziognomija, vzgibi nič drugega kot izrazni gibi.«

Drugi način, s katerim subjekt zazna drugega, je **ogledovanje**. »Ogledovalec sploh ni napet. Zavzame držo, ki mu omogoča, da predmet svobodno ogleduje in čaka, kaj se mu bo ponudilo«. Pri tem »ne beleži ihtavo, ne meni se dosti, čisto nič se ne boji, da bo kaj pozabil. Svojega spomina ne obremenjuje, zanese se na njegovo organsko delo, ki ohranja, kar je vredno ohraniti. /.../ Na poteze ni pozoren. Na predmetu je zanj pomembno to, kar ni »značilnost« in ne »izraz«.« Ta način je značilen na primer za velike umetnike.

Tretji, najbolj avtentičen način je **zaziranje (ozaveščanje)**, način, ko se drugega zavedamo, ga sprejmemo kot celoto bivajočega, stopimo z njim v intimno razmerje, v dialog. Srečanje je srečanje z drugim bivajočim, ki nas vabi, da smo soudeleženi v njegovem bivanju. Za opazovalca in ogledovalca je značilno, da je opazovani človek zanj predmet, ki je ločen od njiju samih in njunega osebnega življenja in prav zavoljo tega šele lahko prav opazovan; da torej tisto, kar dojemata – najsi je to kakor pri opazovalcu vsota potez ali pri ogledovalcu bit – ne terja od njiju dejanja in ne priznava njune usode. Nekaj povsem drugega pa je srečanje s človekom, »na katerem mi nekaj, česar sploh ne morem predmetno zaznati, nekaj pove« (Buber 1999, 120). To pomeni, da nekaj pove meni, za moje lastno življenje, da me na primer potrebuje ali pa tudi kaj v zvezi z mano. »Ta človek ni moj predmet« (Buber 1999, 121), z njim moram sodelovati, se ukvarjati z njim, mu odgovoriti ali odgovor vzeti nase. »Srečala me je beseda, ki terja odgovor« (prav tam). Zazreti oziroma ozavestiti se človeka pomeni »izkusiti ga kot celovitost, a obenem brez tatinskih abstrakcij, v vsej njegovi konkretnosti. /.../ Pomeni zaznati njegovo celovitost kot osebo, ki jo določa duh, zaznati dinamično središče, ki vsemu njegovemu izražanju, ravnanju in zadrževanju vtiskuje oprijemljivo znamenje enkratnosti« (Buber 1999, 220). Takšno ozaveščanje je nemogoče, če in dokler je drugi le predmet mojega ogledovanja ali opazovanja; mogoče postane, ko z drugim navežem odnos, ko mi postane navzočnost, ko z njim stopam v pravi dialog. »Meje možnosti dialoga so meje zaziranja« (Buber 1982, 107).

3. 3 Iz »kraljestva onega« v »kraljestvo tija«

Izhajajoč iz zaziranja, kot edinega pravega načina za vzpostavljanje odnosa z drugim, se lahko posvetim Bubrovemu najpomembnejšemu in najbolj poznanemu delu Jaz in Ti (izšlo leta 1923), v katerem razvija svojo filozofijo medsebojnosti. V tem delu skuša Buber prikazati človeka v srečanju z drugim, pristnega, avtentičnega človeka v razmerju z drugim, opozoriti

želi na medsebojnost kot temeljno človekovo vez do drugega človeka, na dialog kot temeljni princip slehernega razmerja v svetu (Cotič 1998, 171).

Bubrovo (1999, 7) temeljno izhodišče je, kot sem že zapisala, podano na samem začetku spisa, kjer razlikuje med dvema med seboj radikalno različnima držama do sveta, ki se izražata z dvema temeljnima dvojicama besed: jaz-ti in jaz-ono. Ta dva temeljna načina predstavljata dve različni obliki človekove naravnosti v svetu: prva oblika je razmerje do drugega, subjekta (jaz-ti), druga oblika je razmerje do sveta stvari (jaz-ono). Buber (prav tam) poudarja, da ne obstoji noben »jaz na sebi«, »jaza samega na sebi ni«, ampak da je jaz vedno jaz v razmerju: jaz v razmerju do drugega človeka (jaz-ti) ali jaz v razmerju do stvari (jaz-ono) in šele kot tak se lahko izreka. »Biti jaz in izrekat jaz je eno. Izrekat jaz in izrekat eno od temeljnih besed je eno. Kdor izreka temeljno besedo, vstopi v besedo in biva v njej« (Buber 1999, 7).

»Kdor izreka ti, njegov predmet ni nekaj. Kjer je namreč nekaj, je tudi drugi nekaj, vsako ono meji na drugo ono; ono obstoji samo tako, da meji na druge. Kjer pa se izreka ti, tam ni nobenega nekaj. Ti ne meji. Kdor izreka ti, nima nečesa, nima ničesar. Pač pa je v odnosu« (Buber 1999, 8). S tem Buber nakaže, da je temeljno in za človeka odločilnejše razmerje jaz-ti, saj igra v procesu humanizacije človeka edinstveno vlogo. Tega razmerja se ne da skrbiti na razmerje, ki ga ima človek do predmetov svojega izkustva (razmerje jaz-ono), v kolikor ljudi res dojemamo kot ljudi in jih ne naredimo za predmete. Pod temeljno besedno dvojico jaz-ono Buber (1999, 9) namreč misli na svet izkustva, na izkustveno spoznavo sveta. Ono je predmet splošnega izkustva. »Temeljno razmerje človeka do sveta onega obsega izkustveno spozna(va)nje, ki ta svet vedno znova določa, in uporabo, ki ga usmerja k njegovemu večstranskemu cilju, omogočanju, lajšanju in opremljanju človekovega življenja« (Buber 1999, 31). Vendar ko človek izkustveno spoznava svet, ne stopa v razmerje z njim, le spoznava ga. Pri tem razlika med »zunanjim« in »notranjim« ali »očitnim« in »skrivnostnim« po Buberu (1999, 9) ni pomembna. »Kdor izkuša, ni deležen sveta, kajti izkustvo je v njem, ne pa med njim in svetom. Svet se pusti okušati /.../ Svet kot izkustvo pripada temeljni besedi jaz-ono. Temeljna beseda jaz-ti ustvarja svet odnosa« (prav tam). »Zmožnost izkušanja in uporabljanja se pri človeku v glavnem razvija ob tem, ko se manjša njegova moč za odnos – tista moč, ki človeku edina omogoča, da živi v duhu« (Buber 1999, 31). »V odnosu, ko se s človekom soočam, mu izrekam temeljno besedo jaz-ti, človek ni nikakršna stvar med stvarmi

in ne sestavljen iz stvari. /.../ Človeka, ki mu izrekam ti, ne izkušam, temveč sem v odnosu z njim« (Buber 1999, 12). Odnos pa je medsebojnost (Buber 1999, 11).

Jaz temeljne besede jaz-ti je skratka drug kakor jaz temeljne besede jaz-ono. »Jaz temeljne besede jaz-ono se razkriva kot posebno bitje in se zaveda, da je subjekt (izkušanja in porabljanja). Jaz temeljne besede jaz-ti pa se razkriva kot oseba in se zaveda, da je subjektiviteta (brez odvisnega genitiva). Posebno bitje se razkriva s tem, da se ločuje od drugih posebnih bitij. Oseba se razkriva s tem, da navezuje odnos z drugimi osebami« (Buber 1999, 53). Pri tem »je človek tem bolj oseba, čim močnejši je v človeški dvojnosti njegovega jaza jaz temeljne besede jaz – ti« (Buber 1999, 56).

Bistva človeka Buber ne pojmuje ločeno od drugega človeka. Nasprotno, bistvo človeka je bistvo kot biti nasproti drugemu človeku, je srečanje z drugim. Biti človek, biti oseba pomeni za Buba biti človek nasproti, v razmerju in povezanosti (Cotič 1998, 179). »Človek postaja jaz ob tiju« (Buber 1999, 28). Skratka, odnos je konstitutiven za človeka oziroma osebo. Čeprav je človek lahko tudi monološko bitje, je, kot pravi Buber (1999, 19), v začetku odnos. Pri tem velja poudariti, da je razmerje nekaj, kar je pred njegovimi nosilci; razmerje je tisto, ki poraja jaz in ti, in ne obratno. Jaz torej nima direktne predstave o tiju, absolutnega spoznanja tija, ampak ti spoznava samo skozi odnos. »Jaz postajam ob tiju; ko postajam jaz, izrekam ti. Vse resnično življenje je srečavanje« (Buber 1999, 11). Odnos s tujem je neposreden, med jazom in tujem ni »nobenega cilja, nobene sile, nikake vnaprejšnjosti.« Vsaka posrednost je ovira za pravo srečevanje (Buber 1999, 11–15).

Buber razmerje jaz-ti imenuje **medsebojnost**. »Odnos je medsebojnost« (Buber 1999, 11). Šele po tej je namreč jaz jaz in ti ti, medsebojnost je tista, ki iz udeležencev srečanja naredi človeški osebi v najstrožjem pomenu besede. Vendar pa je ne smemo pojmovati kot nekakšen tretji, vmesni člen, kot posrednika, pač pa je medsebojnost ravno odsotnost slehernega posrednika, ki bi se vmešal med jaz in ti.

»Med tabo in njim je medsebojnost dajanja; ti mu izrekaš ti in se mu daješ, on tebi izreka ti in se ti daje. Prek njega se ne moreš sporazumevati z drugimi, sam si z njim; vendar te uči srečavanja z drugimi in vztrajanja v srečanju z njimi« (Buber 1999, 31).

Razlikovati pa je treba med socialnim poljem obravnavanja medsebojnih vezi in poljem medčloveškega, ki pokriva najbolj pristne vezi, intimno razmerje med dvema osebama. »O socialnih pojavih«, pravi Buber (1982, 139–110), »moremo govoriti povsod tam, kjer biva skupaj več ljudi in iz njihove povezanosti izhajajo skupne izkušnje in skupni odzivi. Ta povezanost pa pomeni, da so vse posamezne biti vključene in zaobsežene v skupinski biti; ne

pomeni, da med enim in drugim v skupini obstoji kakršnokoli osebno razmerje.« Po Bubru (prav tam) kolektivni interes torej izključuje, izpodriva osebno razmerje, saj »je kolektivna dolžnost naravnana na to, da omejuje odprtost za osebno razmerje drugega z drugim.« Prav to pa je bistveni element medsebojnosti, kot jo razume sam.

Druga značilnost razmerja jaz-ti je **obojestranskost**, kar pomeni, da jaz postane jaz šele s pomočjo drugega – tija in obratno, ti kot tak se lahko pojavi samo tam, kjer je pravi jaz. »Jaza samega na sebi ni« (Buber 1999, 7) – smo relacijska bitja, v polnosti smo samo v odnosu z drugim. Šele drugi nas utemeljuje kot osebe.

Tretja značilnost je **srečanje**, ki pomeni preraščanje med dejavnostjo in trpnostjo. Nihče od udeležencev pravega srečanja nima prevladujoče vloge. Kritiki, kot ugotavlja Stres (1982, 187–189), sicer opozarjajo, da je Buber v tem težko razumljiv, ker se zdi, da včasih kljub vsemu še vedno zaide v nekakšno egologijo, da poudarja vlogo jaza, zaradi česar naj bi bil predvsem jaz tisti, od katerega je odvisno, ali bo do srečanja prišlo ali ne. Jaz je tisti, ki izgovarja besedo ti, on torej ustvarja pogoje in ozračje, ki omogočajo razmerje jaz-ti in ne razmerje jaz-ono. Kajti jaz je tisti, ki z izrekom besede ti vzpostavlja bistveno medosebno razmerje. Vendar je to Bubrovo omahovanje le navidezno, kajti prav tako poudarja, da ne obstaja noben jaz sam na sebi, temveč le jaz temeljne besede jaz-ti. Tisti jaz, ki izreka ti, je nujno že jaz te temeljne dvojice, zato tega razmerja ne postavlja, ampak je v tem razmerju že postavljen. Razmerja ne ustvarjata jaz in ti kot od razmerja neodvisna in vnaprej dana, ampak ju kot taka to razmerje postavlja hkrati s samim seboj.

Buber, kot ugotavlja Nossbüscher (1998, 51), pa gre še naprej, ko pravi, da do osamljenosti jaza ne pride zato, ker bi človek prelomil svoj odnos do tija, ampak zato, ker obrne odnos od tija na samega sebe: preusmeri ga v refleksivnost. Ali povedano drugače: človek ne postane jaz na ta način, da šele vstopa v odnos, ampak tako, da iz že vzpostavljenega odnosa ravno izstopa. Če ta pogled primerjamo z izjavami drugih filozofov odnosa jaz-ti, ugotovimo, da je misel o odnosu šele pri Bubru dobila svojo dokončno podobo neizogibnosti. Celotno same brezodnosnosti ni brez odnosa.

Na medosebno razmerje lahko navežemo tudi Bubrovo (1999, 215) razlikovanje med dvema načinoma človekovega življenja. Prvo je **življenje iz biti** (bistva), življenje, ki ga določa to, kar človek je; drugo pa je **življenje iz podobe**, življenje, ki ga določa to, kakšen človek hoče, da bi bil videti. Na splošno obe vrsti nastopata med sabo pomešani, le da pri nekaterih ljudeh v njihovem bistvenem obnašanju prevladuje eno, pri drugih pa ima premoč drugo.

Razlika, ki jo Buber (1999, 216) poudari, je razlika med človekom, ki predvsem goji željo, da bi uresničil lastno predstavo o sebi, za katerega velja »zato naj se kažem, dokler ne postanem«, in med stvarnim človekom, ki je sebe sprejel takega kot je in ki živi življenje iz biti. Človekovo pretvarjanje, ustvarjanje drugačnega videza o sebi ne more tvoriti pristnih medčloveških vezi, saj človeku, s katerim stopaš v razmerje, izročaš svoje bitje. Pristni pogovor je pogovor med dvema človekoma, ki drug drugega jemljeta v svoji drugačnosti, v svoji enkratni neponovljivosti, ki se sprejmeta takšna, kakršna sta v svoji različnosti. Drugega, ki mi stoji nasproti, moram sprejeti v njegovi celovitosti in ne kot neko abstrakcijo. Sprejeti človeka kot celovito osebnost, sprejeti specifičnost njegovega duha pa je mogoče le, ko z drugim stopamo v prvinsko razmerje, ko nam drugi postane navzočnost (Cotič 1998, 182).

Kljub temu je Buber spoznal, da srečanje s tujem ne more biti nekaj trajnega. »Vsakemu tiju na svetu je po naravi usojeno, da postane stvar ali pa da vedno znova zahaja v območje stvari /.../ vsaka stvar na svetu se lahko – bodisi preden postane stvar ali po tem – prikaže jazu kot njegov ti« (Buber 1999, 19). Odnos do tija lahko obstaja samo tako, da ga vedno znova prekinjajo prehodi v ono, da pa se vedno znova tudi ponovno najde. Svet onega je po Buberu (1999, 32) namreč vezan na prostor in čas, svet tija pa ni vezan na prostor in čas. Potemtakem »mora posamezni ti postati ono, ko se izteče odnosno dogajanje«, in nasprotno – »posamezno ono more postati ti, če vzpostavi odnosno dogajanje« (prav tam). »Brez onega človek ne more živeti, vendar se mu ne sme pustiti preveč obvladovati; kajti kdor živi samo z njim, ni več človek« (Buber 1999, 32). Zato je zaskrbljujoče Bubrovo (1999, 33) spoznanje, »da je svet onega v vsaki kulturi obsežnejši od tistega v prejšnji in da je kljub določenim zastojem in navideznim nazadovanjem v zgodovini očiten nenehen porast sveta onega.«

Kot ugotavlja Stres (1982, 206), obstaja tudi področje družbenih odnosov, ki ne dosežejo globine medosebne razmerij, a so vendar prav tako sestavni, pomembni in sorazmerno odločilni del našega življenja. V tem smislu ima Buber prav, ko priznava obstoj področja »onega«. Ni namreč mogoče pričakovati, da bi lahko kdaj vse družbene odnose spremenili v čista medosebna razmerja. To bi bila utopija.

Tako je treba, izhajajoč iz Buba, upoštevati tudi, da bo zame vsak človek, ki ga srečam, hkrati »ono« in »ti«, hkrati član z objektivnimi zakonitostmi določene družbe in z mojim razmerjem omogočeni ti. Vprašanje, ki nam ga Bubrova filozofija vedno znova postavlja, pa je naslednje: koliko nam objektivne, ekonomske, družbene, politične in ideološke razmere omogočajo, da se vedno bolj dvigamo nad raven onega, se pravi, da drug drugega vedno bolj

celovito spoštujemo v njegovi drugosti in drugačnosti in mu že na ravni družbenega in političnega življenja omogočamo, da svojo izvirnost, enkratnost in drugačnost vedno bolj razvija? (Stres 1982, 207)

3. 4 Buber in jezik

Jaz-ti in jaz-ono sta dvojici temeljnih besed in te besede izgovarjamo. Govor je osnovna oblika človeškega občevanja. Znotraj govorjenja pa lahko po Stresu (1982, 189–190) razlikujemo govorjenje dveh tipov. Ko govorimo o stvareh, o predmetih, je to govorjenje o »onem« (**delokucija**). Tak govor je tipičen za razmerje, ki ga Buber imenuje razmerje jaz-ono. Druga razsežnost govora je nagovor (**alokucija**), kjer ni v ospredju dejstvo, da nekomu nekaj povem in mu posredujem neko sporočilo, ampak dejstvo, da se obrnem k njemu, da stopim z njim v stik, da se z njim resnično pogovarjam. Ta razsežnost se približuje tistemu, kar Buber imenuje razmerje jaz-ti. Človek, ki uresničuje razmerje jaz-ti, je z drugim v dialogu¹.

»Človek je oseba, kolikor je sposoben celostnega nagovora druge osebe in kolikor dopušča, da je enako celostno nagovorjen od druge osebe. Celostni nagovor pomeni, da sem z vsem svojim bitjem v odnosu z drugim, da se mu izročim, ne v odvisnost, temveč v prepuščanje sebe odnosu« (Ule 1998, 193). V tem prepuščanju sebe pa po Uletu (prav tam) le navidezno izgubljam svojo samolastnost. Dejansko izgubljam le lastnosti, s katerimi se poskušamo »oddeliti od drugih, obstati kot privatni jaz«. Šele v odnosu namreč postajamo to, kar smo, in to zato, ker moramo v odnos vložiti sebe, takšnega kot smo. A v odnosu tudi jenjujemo biti tisto, kar nismo, ker moramo odvreči toliko več iluzornih samopodob, kolikor bolj zavezujoč in resničen je odnos.

Razliki med »govorom o« in »nagovorom« ustreza razlika med preteklim in sedanjim časom. Po Bubru (1999, 15–16) se ti vedno pojavlja v sedanjem, ono pa v preteklem času. Pri tem pa ne gre samo za časovnost. »Sedanost obstaja le toliko, kolikor obstaja navzočnost, srečanje, odnos. Sedanost nastaja samo s tem, ko postaja navzoč ti. /.../ Jaz temeljne besede jaz-ono pa pozna le preteklost. Dokler človek ostaja zadovoljen s stvarmi, ki jih izkuša in uporablja, živi v preteklosti in njegov trenutek je brez prisotnosti. /.../ Bitnosti živijo v sedanjosti, predmetnosti v preteklosti.« Tija ni mogoče nikoli imeti za seboj, to ni mrtev, dokončan, dojet, razumljen predmet, z njim ni mogoče opraviti enkrat za vselej. Ono pa je dovršeno, za

¹ Dialog razumemo kot podpomenko pogovora. Strinjamo se s Koširjevo (1988, 11), ki pravi, da je vsak dialog pogovor, vsak pogovor pa ni dialog. »Nam je dialog intenzivnejši, globlji, empatični pogovor in obrnjenost jaza k tiju« (prav tam).

jaz že narejeno, popredmeteno bitje. Ti je nedovršen, preseneča, ono pa je načelno že dovršeno, če pa še nastaja, je njegovo nastajanje zunaj jaza, od njega neodvisno.

Buber, kot ugotavlja Stres (1982, 190–193), uvaja še eno nasprotje. Jaz ima za nič, ono pa za nekaj. Ker je ti še nedoločen in navzoč samo v srečanju, se kot tak ne da spremeniti v vedno enako določeno in objektivno stvar, v nekaj enkrat za vselej danega. Ker preseneča in se vedno znova odkriva, je skrivnost in neznanka. V tem smislu je torej nič. Iz tega sledi še eno nasprotje. Ker se tija ne da vključiti v objektivni svet, ni del njegove časovne in prostorske zaporednosti in nepreslednosti. Ni ga mogoče pojmovati kot člen v zaporedju dogodkov tega sveta. Ti je preslednost, diskontinuiteta. Samo ono je mogoče razporejati (Buber 1999, 29).

Če je po Bubu ti nagovorjeni človek, človek v udejanjenem razmerju in dokler to razmerje traja, je razumljivo, da je ti nekaj, kar objektivno kot stvar zunaj nas in neodvisno od nas sploh ne obstaja, ampak je samo, dokler traja razmerje. Zato ti ni nič predmetnega in trajnega. Stalen je predmetni svet, medosebna razmerja pa so dana z razmerji, ustvarjati jih je treba v vsakem trenutku znova.

Buber (1952/2001, 107) razlikuje tri načine biti jezika, ki jih imenuje prisotni obstoj, možnostna posest in dejanski dogodek. S prvim »je mišljena celota tistega, kar je moč povedati v določenem jezikovnem območju in določenem časovnem izseku in kar motrimo glede na izrazljivost tistega, kar je treba povedati,« z drugim pa »celota tistega, kar je bilo v določenem jezikovnem območju od nekaj izraženo«.

Za našo obravnavo je pomemben tretji način biti jezika, ki je »on sam, govornost, boljše govorjenost, beseda, ki se izreka« (Buber 1952/2001, 107). Ta način pomeni udejanjanje človekove volje do komunikacije, ki »temelji na obračanju ljudi drug k drugemu« (prav tam). »Pomembnost govorjene besede temelji na dejstvu, da noče ostati pri svojem govorcu. Teži k poslušalcu, zajame ga, še več, napravi ga za – čeprav morda le tihega – govorca« (Buber 1952/2001, 108). Vendar pa dogodek pogovora ne predstavlja le seštevka obeh partnerjev (novinarja in njegovega sogovornika) v pogovoru, temveč njuno medsebojnost, ki je ne moremo omejiti zgolj na vsoto govorjenja obeh udeležencev, pač pa jo lahko opredelimo prav kot njun pogovor, kot dogajanje, ki je *med* osebama. Takšen način komunikacije predpostavlja srečevanje osebe z osebo.

Monologizem, ki pozna eksistencialno, ne pa tudi eksistenčnega, Buber razume kot najhujšo grožnjo. Monologa ni mogoče razumeti kot polnoveljavnega pogovora, »ker mu manjka ontološka temeljna predpostavka pogovora – drugost« (Buber 1952/2001, 110). Dialog

monologu vselej predstoji. »Monolog je vselej lahko postal šele potem, ko se je dialog prekinil ali je propadel« (Buber 1952/2001, 112).

Območja dialoga in monologa pa ni mogoče enačiti z območji dialoškega in monološkega življenja. »Ne obstajajo samo velike sfere dialoškega življenja, ki po svoji pojavnosti niso dialog, obstaja tudi dialog, ki nima življenja, se pravi: ki se pojavlja kot dialog, a v bistvu to ni. Včasih se celo zdi, da obstojijo le še taki« (Buber 1999, 131). Buber (prav tam) razlikuje tri vrste dialoga. V **pravem dialogu** – lahko je govorjen ali molčan – vsak udeležence drugega ali druge dojema v njihovem bivanju in bistvu in se obrača k njim z namenom, da se med njim in njimi vzpostavi živa medsebojnost, empatija. Pravi dvogovor lahko poteka le med osebama. Do **tehničnega dialoga** pripelje gola potreba po stvarnem sporazumevanju. O **dialoško preoblečenem monologu** pa Buber (1999, 131) govori, ko dva človeka ali več ljudi, ki se znajdejo v istem prostoru, »govorijo vsak sam s seboj in si vendar domišljajo, da so se rešili muke odvisnosti od sebe.« Kot nadaljuje, gre za govor, v katerem človek ljudi, s katerimi govori, sploh ne jemlje kot oseb. Dialoško preoblečenega dialoga »ne določa ne potreba, da kaj sporočiš, ne da kaj izveš, ne potreba, da na koga vplivaš, ne da prideš s kom v stik, ampak edinole želja okrepiti lastno samozavest z razbiranjem napravljene vtisa ali že omajano utrditi« (Buber 1999, 132).

Dialoško življenje za Buba (prav tam) ni tisto, v katerem ima človek veliko opraviti z ljudmi, ampak tisto, v katerem človek z ljudmi, s katerimi ima opraviti, zares pride v stik. Monološko ne živi samotar, ampak tisti, ki družbe ni zmožen uresničiti. Da se človek lahko napoti k drugemu, pa mora imeti izhodišče v sebi. »Dvogovor med golima posameznikoma je samo zametek, šele med osebama zares poteka« (Buber 1999, 133).

Temeljni vzgib dialoga je **obrnitev** k drugemu, medtem ko temeljni vzgib monologa ni odvrnitev od drugega (kot nasprotje obrnitve k njemu), marveč **upogib** vase. Tega ne gre enačiti z egoizmom, pač pa označuje situacijo, ko se kdo izmika sprejetju druge osebe v njeni posebnosti in pusti, da drugi obstaja samo, kakor ga on doživlja, kot nekaj »mojega«. »Tedaj se dvogovor spremeni v videz, skrivnostno druženje med človeškim svetom in človeškim svetom je le še igrano in v odklanjanju tistega dejanskega, ki se z njim sooča, se jedro vse dejanskosti začne razkrajati« (Buber 1999: 131–137). »Pri dialogu gre potemtakem za to, da »vsebinsko« stopimo k drugemu, se vanj vživimo, ga sprejmemo takega, kot je. Ne spreminjamo ga v skladu s svojo podobo niti ga ne ocenjujemo v skladu s svojo apriorno predstavo, temveč smo preprosto z njim. Smo pri njem« (Košir 1988, 15). Kot še nadaljuje Koširjeva (prav tam), gre za preseganje samozadostnosti, »saj s tem, ko se obrneš k drugemu,

veš, da nisi samozadosten. Če se odvrneš od njega, če se zasučeš, se lahko še toliko pogovarjaš, meje svoje samozadostnosti ne boš prestopil.«

Kot ugotavlja Buber (1999, 218), bi velikansko večino tega, čemur ljudje danes pravijo pogovor, pravilneje označili kot govorjenje. »V splošnem ljudje ne govorijo zares drug z drugim, ampak je vsak sicer obrnjen k drugemu, a v resnici govori neki namišljeni instanci, katere bivanje ima le ta cilj, da posluša njega.« Glavni pogoj za vznik pristnega pogovora pa je, opozarja Buber (1999, 219), da vsakdo svojega sogovornika jemlje kot tega, kot ravno tega človeka. To za Buba (1999, 220) pomeni »ozavestiti se človeka«, zazreti se vanj; ta koncept pa sem razložila že na začetku razprave.

Za njen sklep lahko povzamem znamenja pravega pogovora, ki ga bom sama raje imenovala dialog. Njegov predpogoj je predanost drugemu, njegovo ponavzočevanje, sprejemanje, izstop iz sebe. »Kogar tudi v ozračju pravega pogovora obvladuje misel na to, kako on sam deluje kot govorec tega, kar ima povedati, ta deluje kot razdiralec. Kadar se mi zahoče, da drugi namesto tega, kar moram povedati, začuti moj uveljavljajoči se jaz, takrat sem nepopravljivo zgrešil tisto, kar bi moral povedati« (Buber 1999, 227). Nasprotno pa se pogovor uresničuje v svojem bistvu, ko se sogovorniki, ki so se resnično predali drug drugemu, sproščeno izražajo in so osvobodjeni želje po navideznosti (prav tam).

Sestavni del pravega pogovora, dialoga, je pravo odgovarjanje – je odgovornost. S tem ko sočloveku odgovorimo, hkrati zanj odgovarjamo, zanj smo odgovorni (Nosbüsch 1998, 50). Pojem odgovornosti pa je treba, kot opozarja Buber (1999, 128), prenesti nazaj iz območja specialne etike, v zraku lebdeče »dolžnosti«, v območje živetega življenja: »Prava odgovornost je tam, kjer je dejansko odgovarjanje.« Odgovarjanje komu ali na kaj? »Na to, kar nekoga doleti, kar vidi, sliši, čuti« (prav tam).

Odgovornost, kot pravi Buber (1999, 163), torej predpostavlja nekoga, ki me ogovarja primarno, tj. iz območja, ki ni odvisno od mene, in kateremu sem odgovoren. Ogovarja me glede nečesa, kar mi je zaupal in za kar sem dolžan skrbeti, jaz pa mu lahko odgovarjam v svoji zvestobi ali mu odrečem odgovor v svoji nezvestobi. Odgovornost je zavezanost osebi, ki ti zaupa, za tisto, kar ti zaupa. Kjer se me ne more dotakniti noben primerni odgovor, kjer je vse moja lastnina, je odgovornost postala privid. Značaj vzajemnosti življenja se razblini. Kdor ne odgovarja več, ne sliši več besede (prav tam).

4 Od personalizma k personaliziciji

4.1 Personalizacija v novinarskem sporočanju

Zaradi vse manjše količine časa /.../ zahteva vsakršna medijska ponudba, torej ne samo zabavna, ampak tudi informativna, čim večjo atraktivnost, da bi sploh dobila priložnost, da bi ji posameznik namenil pozornost in s tem svoj čas. Poleg vse večje vloge vizualnih lastnosti občil, tudi tiskanih (vedno večje fotografije, veliki naslovi, barvni tisk, zanimive tipografske rešitve in postavitve), je potreben poseg v samo vsebino oziroma način predstavitve vsebine. Novinarski izdelki zahtevajo takojšnjo privlačnost in postavitev uporabnika občila v središče dogajanja, zgodbe, napetosti (Milosavljevič 2003, 13).

Ena izmed najučinkovitejših tehnik, ki jo novinarji in uredniki uporabljajo s ciljem, da bi naslovnika pritegnili in ga prepričali, naj se novinarskemu tekstu posveti, da je vredno njegove pozornosti, je personalizacija. Splošno bi jo lahko opredelili kot metodo novinarskega sporočanja, s katero novinar v središče svojega besedila postavi posameznika ali osebo in mu skozi njegovo karakterizacijo, opisovanje zunanjih in notranjih lastnosti, nizanje izkušenj, doživljanja, misli, občutenj itd. da osebni pečat ter skuša na ta način v naslovniku vzbudi pozornost, empatijo, čustven odziv. Personalizacija lahko temelji na osebnem odnosu med novinarjem in subjektom personalizacije, na novinarjevem vživljanju in sočutnem odnosu ali pa zgolj na tehničnem dialogu.

4.1.1 Personalizacija – negativen pojav?

Personalizacija je ena temeljnih značilnosti tabloidizacije množičnih občil oziroma »ena največjih značilnosti tabloidov² na splošno« (Klein v Milosavljevič 2003, 11). »Tabloidni novičarski stil je pripovedovanje zgodb (storytelling news style), fokusiranje na personalno naracijo o posameznikih« (Bird 2000, 215). Ključna postane neposredna individualna izkušnja, ali s strani ustvarjalca besedil (novinarja) ali s strani likov iz besedil.

² Zgodovinsko gledano so bili britanski popularni časniki tisti, ki so prvi začeli poročanje o zadevah javnega interesa nadomeščati z zabavnimi, toda trivialnimi zgodbami o običajnih ljudeh ali znanih osebnostih. Informiranje o javnih zadevah ni bilo samo v upadu, temveč »je postajalo bolj personalizirano in manj kontekstualizirano. Proces personalizacije – z izkrivljanjem in trivializacijo vred – je postal prepoznana in odobravana strategija za povečevanje naklade. Posledično se je poročanje o zadevah javnega interesa vse bolj reduciralo na t. i. »human-interest« (ganljive) zgodbe« (Curran e tal. v Macdonald 2000, 252).

Eno osrednjih oblik tabloidizacije predstavlja človeška zgodba (human interest story). Človeška zgodba naj bi bila trivialna, dekontekstualizirana in nesposobna produciranja znanja o delovanju družbenih ali političnih struktur. Je zabavna narativna oblika, zavrnila je Habermasov ideal racionalne kritične razprave, ki je bila utrjena kot potrebna podlaga za novinarstvo, ki oblikuje znanje, vedenje (Macdonald 1998, 110). Sparks (v Macdonald 1998, 110) tako pravi: »Narava družbene totalnosti ni niti konstituirana skozi neposredno individualno izkušnjo niti popolnoma razumljiva prek teh pojmov /.../. Kritična misel mora /.../ nujno vključevati proces abstrakcije.«

V osrednjem položaju v tabloidih so posamezniki ali skupine, ne pa problematike ali sile. Usmerjeni so v dogodek, ne pa v problematiko. Resna razlaga, pojasnjevanje in analiza naj ne bi bili združljivi s kakršnimkoli poudarkom na osebnem. Abstrakcija in dojetje totalnosti v njenih teoretičnih dimenzijah sta obravnavana kot sine qua non racionalne razprave. Močna čustva sicer ponujajo dostopne točke identifikacije, vendar nudijo malo pomoči pri analiziranju situacij, razen če niso specifične okoliščine, ki jih povzročajo, pojasnjene (Milosavljevič 2003, 15).

Kritika personalizacije torej izhaja predvsem iz razsvetljenskega načina razmišljanja, ki ceni racionalnost pred čustvi, abstrakcijo nad izkušnjami, javno nad zasebnim. Resni časniki naj bi tako temeljili na abstraktnem, racionalnem, analitičnem in univerzalnem, tabloidi pa na izkustvenem, emocionalnem, intuitivnem in naključnem (Macdonald 1998, 111).

Vendar pa personalizacija ni nujno negativen pojav. Kot opozarja Dahlgren (v Milosavljevič 2003, 15-16), so tisti elementi diskurza, ki niso čisto racionalni, lahko učinkoviti pri oblikovanju moralne zavesti prek njihovega poziva k empatiji in solidarnosti ter odpravljanju strahu. Poleg tega je človeška izkušnja konkretnih ljudi v konkretnih situacijah lahko magičen ključ za pojasnitev težko razumljivih, abstraktnih stvari (Sparks v Macdonald 2000, 252). Vse več raziskav namreč dokazuje, da abstraktnost in analiza, ne glede na njuno ustreznost, nista najboljši sredstva za pojasnjevanje kompleksnosti sveta občinstvu (Macdonald 2000, 253). Personalizacija pa, nasprotno, olajša razumevanje teme ali, kot pravi Birdova (2000, 217), »razkritje personalnega vidika javnih dogodkov je lahko najbolj učinkovit način za zagotavljanje razumevanja vpliva teh dogodkov. Personalne naracije z jasno strukturo, moralno poanto in živimi podobami so najbolj zapomnljive.« Tudi Tomlinson (v Bird 2000, 219) ugotavlja, da je personalizacijo mogoče razumeti ne kot trivializacijo, temveč kot sredstvo za doseganje večje predstavnosti bližine vsakodnevnemu življenju občinstva. Tomlinson (v Bird 2000, 221) zato zastopa stališče, da bi si morali novinarji bolj prizadevati, da bi pomembne nacionalne in globalne teme interpretirali v personalnih okvirih in jih tako

bolj približali javnosti. Premik k personalnemu je za Tomlisona (v Bird 2000, 219) priložnost za to, da so slišani različni glasovi in da se tako odpre javni diskurz.

Kot ugotavlja Macdonaldova (2000, 260–261), so znotraj paradigme novinarstva, ki poudarja hladnokrvno analizo, racionalnost in abstraktnost, izkušnje in osebna pričevanja videni kot nekaj čustvenega in zato potencialno grozečega. Nasprotniki trenda personalizacije v poročevalstvu pogosto poudarjajo trivialnost, žgečkljivost ali obrobnost osebnih izkušenj. Po drugi strani pa je »pozitivna stran personalizacije njena sposobnost razkrivanja posebnih oblik povezanosti med človeško dejavnostjo ter širšimi političnimi in socialnimi procesi in strukturami«, kar Macdonaldova (prav tam) poimenuje »pričevanje«.

Macdonaldova (2000, 251) zato kritizira razsvetljsko predpostavko, da obrat k personalizaciji avtomatično nadomesti analizo in ovira vpogled v socialno in politično delovanje, kar je predpogoj za demokracijo, in da je že najmanjši namig na osebno vdaja trivializaciji in emocijam. Vzbuja pozornosti in ohranjanje bralčeve pozornosti sta dobro prepoznani značilnosti personaliziranih zgodb, kar pa ni njihova edina razsežnost.

Način pisanja, ki skozi emocionalno in pozornost vzbuja osebno zgodbo ponudi analizo, je za novinarja zelo atraktivna, a obenem nevarna izbira. Takšen pristop namreč odpira možnost za ustvarjanje tako polemike kot analize, za spodbujanje bodisi voajerizma bodisi razumevanja, za utrjevanje predsodkov in stereotipov ali za nepristransko razgrinjanje kompleksnosti teme, lahko sproži debato ali ponudi spektakel in senzacijo (Macdonald 2000, 255–259). Personalizacija lahko odvrne pozornost od resnih tem, s tem ko analizo nadomesti z emocijami, težnjo po razlagi pa z voajerističnim vznemirjenjem (Macdonald 2000, 260). Tu je personalizacija v službi tabloidizacije. Lahko pa osebne primere uporabimo tudi kot sredstvo za soočenje različnih perspektiv in poglobljeno analizo določene tematike. Personalizacija je lahko »pod določenimi pogoji uspešno povezana s širino raziskave tematik, odprtosti perspektive in pozornosti do politično provokativnih pogledov osebnega« (Macdonald 1998, 112).

O dvoreznosti personalizacije piše tudi Hartsock (v Merljak Zdovc 2008, 53), ki potegne ločnico med literarnim in senzacionalističnim novinarstvom. Oba gradita na personalizaciji. Literarno novinarstvo poskuša bralce približati dogodku, jim ponuditi dovolj podatkov, da bodo razumeli, kaj se je zgodilo, in v njih vzbuditi čustveno reakcijo. Pri tem se lahko nevarno približa drugi vrsti pisanja, ki prav tako hoče vzbuditi čustveni odziv bralcev. To je senzacionalistično novinarstvo, ki bralcev ne spodbuja k razumevanju sveta, ampak krepi njihova najbolj splošna prepričanja in v njih vzbuja zadovoljstvo, ker se jim godi bolje kot drugim »nesrečnikom«. Namen senzacionalizma je »reduciranje izkušnje drugega v jasno

strukturiran prizor, ki odmaknjenega gledalca, ki na prizor zre z varne razdalje šokira« (Hartsock v Merljak Zdovc 2008, 51). Senzacionalistično in literarno novinarstvo najlažje ločimo po slogu; senzacionalistični prispevki so večinoma površni in ostajajo na površini dogajanja, obenem pa poskušajo v bralca na hiter način zbuditi odziv. Literarno novinarstvo zavestno gradi most čez prepada, ki ločuje dogodek in bralca, senzacionalistično novinarstvo pa sicer lahko uporablja romaneskne tehnike, vendar ne poskuša pregraditi epistemološkega prepada med posameznikovo subjektivnostjo in objektivnostjo drugega, ponavadi marginaliziranega človeka. Včasih je senzacionalizem komaj zaznaven, vendar je navzoč, takoj ko prispevek ne poskuša zmanjšati prepada in omogočiti empatije, temveč ločiti bralce od dogodka (prav tam). Senzacionalizem je lahko posledica novinarjeve površnosti ali pokroviteljstva – v tem primeru do obeh, do bralca (ki mu poskuša vse razložiti) in do osebe, ki jo zaradi pomanjkanja lastnega razumevanja posploši oziroma tipizira. Novinarji se pogosto zatečejo k obsojanju in vrednotenju.

4. 1. 2 Sočutno novinarstvo

Personalno novinarstvo, ki lahko temelji tudi na personalizaciji, je, kadar sledi etičnim načelom, sočutno novinarstvo. Sočuten novinar pa se, poudarjata Goodwin in Smith (1991, 306), zaveda, da nima opraviti le z zgodbami, temveč z ljudmi, ki stojijo za njimi, zato jim izkazuje spoštovanje in obzir ter se izogiba povzročanju nepotrebne bolečine. Toda sočutje med novinarji iz različnih razlogov ni priljubljen pojem. Nekateri verjamejo, da je v nasprotju s težnjo po objektivnem poročanju, katerega načelo je, da so novinarji le nevtralni opazovalci in ne udeleženci dogajanja, o katerem poročajo. Vpletenost v zgodbo naj bi namreč vplivala na novinarjevo sposobnost kritične presoje. Drugi argument proti sočutju je prepričanje, da bo sočuten novinar pozabil na svojo zavezanost k resničnosti poročanja. Še en razlog, zaradi katerega novinarji mislijo, da morajo zatreti sočutje, so, kot navajata Goodwin in Smith (1991, 307), konkurenčni pritiski. Po drugi strani pa obstaja tudi prepričanje, da sočutje dejansko ne ogroža kakovosti novinarskega dela, temveč jo, nasprotno, izboljšuje, saj v njegovo dolgočasnost, rutiniranost, tehnicističnost vnaša človeško noto, kar pa je mogoče le, če se novinarji na dogajanje odzivajo tudi s čustvi (ne le razumom) ter o ljudeh pišejo tenkočutno. Novinarji, ki hočejo pri svojem pisanju onstran golih dejstev, ki hočejo socialne probleme posebiti in v bralcih vzbuditi sočutne odzive, morajo tudi sebe vplesti v zgodbe ljudi, jih intervjuvati z občutljivostjo za njihove težave, spoštovanjem in poštenostjo ter njihovo življenjsko situacijo opisovati s skrbjo in sočutjem (Goodwin in Smith 1991, 308), prav to pa odlikuje etično personalizacijo, kateri se bom podrobneje posvetila v nadaljevanju.

Harrington (1997, xxxiv) pravi, da se mora personalni novinar svojemu sogovorniku približati z odprtim srcem ter izstopiti iz svoje novinarske vloge in preprosto biti on sam, pristen in resničen. »Ljudje so bolj odprti do tistih, ki so odprti do njih, in bolj pripravljeni pokazati svojo ranljivost tistim, ki tudi sami razkrijejo svojo ranljivost« (Harrington 1997, xxxv).

Kot je dejal Robin Knight (v Goodwin & Smith 1991, 316), je namreč smešno govoriti, da novinarji nimajo čustev. Od novinarjev ni mogoče pričakovati, da bodo stroji, pač pa da se bodo v določenih situacijah preprosto odzivali kot ljudje – celo v poslu, ki povečuje neodvisnost, nevpletenost, nepristranskost in hladnokrvnost.

Tudi Walt Harrington (1997, xxiv) opozarja, da zahteva personalno novinarstvo od novinarjev nekoliko drugačno etično držo. V tradicionalnem novinarstvu so novinarji odgovorni bralcem. Pri pisanju o intimnem življenju posameznika pa morajo novinarji po svoji moči zavarovati sogovornikovo psihično, fizično in socialno dobrobit in obenem spoštovati njegovo dostojanstvo in zasebnost. Novinarji morajo svojemu sogovorniku pošteno povedati, kakšno zgodbo bodo napisali, in mu razložiti razliko med izrazoma »on the record« (informacija, ki jo novinar sme uporabiti v prispevku) in »off the record« (informacija, ki je novinar ne sme uporabiti v prispevku). Sogovornike, ki niso vajeni govoriti z novinarji, bi morali celo spodbujati, da se večkrat zatečejo k »off the record« podatkom, kot to rutinsko počnejo politiki. Toda pomembno pravilo je, da ne smejo izpustiti podatkov zato, da bi zaščitili sogovornika, če lahko potem manjkajoči podatki spremenijo temeljno interpretacijo objavljenega prispevka.

Na željo sogovornikov se novinar lahko dogovori za avtorizacijo, lahko pa novinar v izogib objave napačnih, nepopolnih informacij avtorizacijo predlaga tudi sam. S tem pokaže tudi odgovornost in spoštovanje do sogovornika, svojo verodostojnost in to, da je vreden zaupanja. V boju za pridobitev čim boljših informacij pa se dogaja tudi, da novinarji zavajajo svoje vire; k temu, da spregovorijo, jih skušajo spodbuditi z ustvarjanjem (lažnega) vtisa, da bodo o povedanem poročali z naklonjenostjo. Čeprav drži, da mora biti novinar lojalen edinole resnici, ne pa nujno tudi svojim virom, za etičnega novinarja obenem drži, da bo s svojimi viri informacij vzpostavil pošten in občutljiv odnos ter jih opozoril na značilnosti novinarskega dela in s tem njihova pričakovanja postavil na realna tla (Goodwin & Smith 1991, 311–312).

Sočutje oziroma vodilo izogibanja nepotrebnemu povzročanju škode in bolečine naj bi usmerjalo tudi novinarjeve odločitve glede poseganja v zasebnost ljudi, ki so predmet njegovega upovedovanja. Kodeks novinarjev Slovenije (2002) v 20. členu pravi:

Novinar spoštuje pravico posameznika do zasebnosti in se izogiba senzacionalističnemu in neupravičenemu razkrivanju njegove zasebnosti v javnosti. Poseg v posameznikovo zasebnost je dovoljen le, če za to obstaja javni interes. Pri poročanju o javnih osebnostih in tistih, ki želijo dobiti moč in vpliv ter vzbujati pozornost, je pravica javnosti do obveščeni širša. Novinar se mora zavedati, da lahko z zbiranjem ter objavo informacij in fotografij škodi posameznikom, ki niso vajeni medijske in javne pozornosti.

Pri personaliziranju zgodb v netabloidnem novinarstvu imamo redkeje opraviti z zasebnostjo javnih oseb, ki jih publiciteta ustvarja in vzdržuje, in politikov ali javnih oseb, ki v družbi zasedajo pomembne položaje moči in je zato meja dopustnega poseganja pri njih tanjša. Večinoma so subjekti takšnih zgodb bodisi (nejavne) osebe, ki so se neprostovoljno ali po naključju znašle pred očmi javnosti, bodisi osebe (javne ali nejavne), ki s prostovoljnim privoljenjem za razkritje svojih osebnih zgodb ali celo z načrtnim pritegovanjem medijske pozornosti s svojimi dejanji postanejo subjekti personalizacije, in sicer potem ko so (zavestno) sprejele odločitev za sodelovanje in pogovor z novinarjem. Ne gre za vdiranje v zasebnost brez dovoljenja, ki bi ga motiviral javni interes (ali, v primeru senzacionalističnega tiska, višanje naklade in dobička), temveč za dogovorjeno sodelovanje med novinarjem in subjektom upovedovanja. Ali bo novinar uspel pridobiti zaupanje svojega vira in ga pritegniti k sodelovanju, pa je seveda odvisno od spoštljivosti in iskrenosti njegovega pristopa.

V takšnih primerih v ospredje stopi novinarjeva etična presoja, katere izmed pridobljenih informacij so z vidika spoštovanja človekovega dostojanstva objavljive, ne glede na to, da jih je sogovornik novinarju povedal in s tem dal privoljenje za njihovo objavo. Postaviti si mora vprašanje, do kakšne mere ima javnost pravico do novinarju zaupanih informacij o zasebnosti. Presoditi mora, kje je meja med varovanjem zasebnosti in javnim interesom.

Pri poročanju o običajnih ljudeh je posebna občutljivost potrebna pri poročanju o žrtvah različnih kriminalnih dejanj, bolnih, invalidih, pripadnikih drugih ras, etničnih skupin, drugače spolno usmerjenih, preživelih v nesrečah... V 22. členu kodeks slovenskih novinarjev (2002) novinarju narekuje, da mora posebno obzirnost pokazati pri zbiranju informacij, poročanju in objavi fotografij ter prenašanju izjav o otrocih in mladoletnikih, tistih, ki jih je doletela nesreča ali družinska tragedija, osebah z motnjami v telesnem ali duševnem razvoju ter drugih huje prizadetih ali bolnih.

Novinar se mora izogibati ravnim, spolnim, starostnim, verskim, etničnim, geografskim stereotipom ter stereotipom, povezanim s spolnimi nagnjenji, invalidnostjo, fizičnim videzom in socialnim položajem. Spodbujanje k nasilju in nestrpnosti, diskriminacija na podlagi spola,

pripadnosti etnični, verski, socialni ali narodni skupnosti, žalitev verskih čustev in običajev ter netenje mednacionalnih trenj je nedopustno, pa opozarja v 23. členu.

Dileme spremljajo tudi odločitve glede objave ali neobjave imen virov informacij. Zlasti v primeru otrok in mladoletnikov je potrebna posebna pozornost, saj bi lahko razkritje njihove identitete močno zaznamovalo njihovo življenje, sedanje ali prihodnje. Obstaja nevarnost stigmatizacije. Starost je smiselno navesti le, ko je relevantna za zgodbo.

Kot je nekoč dejala ombudsmanka Washington Posta Joann Byrd (v Goodwin in Smith 1991, 258), obstajajo načini, na katere lahko poročamo, ne da bi ob tem vdirali v zasebnost, ne da bi še večali bolečino, ki jo izkušajo vpleteni. S pravimi pristopi je mogoče opisati tudi najhujšo agonijo, ne da bi bil obenem krut in nečloveški.

Z zgodbami, ki so temeljile na razkritju osebnih ali celo intimnih podatkov določenih virov, so novinarji dosegli dvig javne zavesti in osveščenosti o različnih boleznih, socialnih problemih..., pomagali k odpravljanju stereotipizacije in spodkopavanju stigem. Njihove zgodbe so imele vzgojno funkcijo (Goodwin & Smith 1991, 217). Če so novinarji spregledali zgoraj omenjena načela etičnosti, pa je bil učinek nasproten.

4. 2 Personalizacija po Bubru

Na podlagi tega kritičnega ovrednotenja personalizacije, lahko v razpravo pritegnem Bubra in ponudim utemeljitev, zakaj je po mojem mnenju njegova filozofija lahko vodilo tudi v novinarstvu. Prepričana sem, da se zelo izrazito povezuje prav s fenomenom personalizacije, in sicer v njeni etični razsežnosti, kar nameravam v nadaljevanju tudi podrobneje pojasniti. Moja teza je, da je personalizacija etična metoda takrat, ko se uresničuje kot alokucija, kot nagovor, pri katerem je ključno, da se novinar obrne k svojemu sogovorniku, da stopi z njim v stik in se z njim resnično pogovarja. Etična personalizacija lahko po mojem mnenju namreč izhaja izključno iz predhodnega pravega dialoga in nagovora med novinarjem in njegovim virom, pri katerem je novinar po eni strani sposoben celostnega nagovora drugega, po drugi strani pa dopušča, da je tudi sam celostno nagovorjen. Ali povedano z drugimi besedami: etična personalizacija se poraja iz odnosa jaz-ti med novinarjem in njegovim virom³, iz njune medsebojnosti.

³ S Poler Kovačičevo (2005, 219) se strinjamo, da je drugi človek oziroma ti, ki novinarja primarno vzpostavlja kot novinarja, naslovnik, oziroma da je temeljni novinarjev odnos odnos z naslovnikom. »Novinar ni novinar v prvi vrsti zaradi sebe in tudi ne zaradi virov informacij, ampak zaradi naslovnikov. Njim je najbolj odgovoren /.../. Novinar posreduje informacije in mnenja drugih za

Dvojnost človekove drža, ki je temeljno Burovo (1999, 7) izhodišče, se kaže tudi pri novinarju. Novinarjeva drža je dvojna zaradi dvojnosti temeljnih besed, ki ju more izrehati. Ena temeljna beseda je besedna dvojica jaz-ti. Druga temeljna beseda je besedna dvojica jaz-ono. Ta dva temeljna načina predstavljata dve različni obliki novinarjeve naravnosti v svetu: prva oblika je razmerje jaz-ti, tj. razmerje do drugega (subjekta), druga oblika je razmerje jaz-ono, tj. razmerje do sveta stvari (objektov). Novinar je v razmerju jaz-ono, kadar uporablja zgolj delokucijo (govorjenje o), razmerje jaz-ti pa ustvarja z alokucijo (nagovor). Ta delitev pomeni tudi ločnico med dvema tipoma personalizacije: prva temelji na delokuciji, druga, ki izhaja iz razmerja jaz-ti med novinarjem in njegovim virom, pa na alokuciji.

Razmerje jaz-ti med novinarjem in njegovim sogovornikom (virom, subjektom upovedovanja) se ustvarja, ko prvi drugega nagovarja kot ti, ko je sogovornik, s katerim je novinar soočen v vsakokratni situaciji, zanj oseba, s katero vzpostavlja svet odnosa, do katere zavzema spoštljivo držo, ki ji priznava dostojanstvo človeške osebe, jo sprejme takšno kot je. Enako mora veljati tudi v odnosu novinarjevega sogovornika do novinarja samega.

Pri novinarjevem stremljenju k ustvarjanju razmerja jaz-ti ni pomembno, ali je novinarjev sogovornik javna oseba, ki je nosilec politične ali kakšne druge pomembne funkcije, od katerega novinar zahteva odgovornost in transparentnost delovanja, ali estradnik, ki ga medijska publiciteta ustvarja, ali osumljenec kaznivega dejanja, za katerega velja, da ni kriv, dokler mu krivda ni pravnomočno dokazana, ali znanstvenik oziroma strokovnjak svojega področja, s pomočjo katerega novinar osvetljuje fenomene sodobnega sveta, ali povsem

druge, za javnost – ne zaradi nje same in ne predvsem zaradi ekonomskih ali političnih interesov. /.../ Novinarsko dejavnost tvorijo razmerja, ki jih ne ustvarjata ne jaz (novinar) ne ti (naslovnik), ampak njuna medsebojnost« (Poler Kovačič 2005, 227). Žal pa je sodobno novinarstvo pogostejše kot dialog le monolog sporočevalcev, ki ne upošteva vloge naslovnikov kot nepogrešljivih, aktivnih partnerjev dialoškega sporočanja (Poler Kovačič 2005, 239).

Koširjeva (1988, 15), nasprotno ugotavlja, da v naslavljanju avtorjev novinarskih sporočil na svoje bralce ne gre za dialog v pravem pomenu besede, ne gre za empatijo, temveč za pogovarjanje kot manj zavezujoč, bolj površen stik z adresantom. Pravi dialog, kot pravi (prav tam), lahko za naslovnike in v njihovem imenu poteka v dogodku, ki ga proizvede novinar, na primer v intervjuju ali pogovoru za okroglo mizo. V teh primerih pa ne gre za dialog z naslovnikom (čeprav zanj), ampak za dialog med udeleženci pogovora, ki ga usmerja novinar, oziroma dialog med novinarjem in njegovim sogovornikom. Kljub temu pa velja, da je novinarskemu delovanju imanenten določen obrat k občinstvu. »Novinar naj ne bi bil v poziciji zasuka od ljudi, saj se je zaradi njih razvila novinarska dejavnost. Potemtakem naj se v novinarskem komuniciranju ne bi dogajal dialoško preoblečen monolog, marveč pogovarjanje kot zavedanje interesov drugega, kot odgovarjanje na naslovnikova vprašanja« (Košir 1988, 15).

Z vidika personalizacije so torej ključnega pomena razmerja, ki jih novinar vzpostavlja s svojimi viri, torej tistimi, ki bodo v novinarskem besedilu postali subjekti personalizacije. Prepričana sem namreč, da je etična personalizacija v novinarskih besedilih mogoča le na podlagi predhodnega pravega dialoga med novinarjem in njegovim virom. Zato bom Burovo filozofijo razmerja, ki jo v novinarstvo lahko apliciram preko koncepta človekove oziroma novinarjeve dvojne drža, in njegovo pojmovanje medsebojnosti uporabila kot izhodišče analize odnosov, ki jih novinarji vzpostavljajo s svojimi viri.

običajen državljan, nevajen medijske pozornosti, ki pa je hote ali nehote subjekt novinarjevega zanimanja. Bistvo odnosa jaz-ti je, da se ustvarja med dvema enakovrednima osebama, kar pomeni, da novinar v nobenem primeru ne zavzema podrejenega ali nadrejenega položaja.

Razmerju, ki ga Buber (1999, 7) označi kot razmerje jaz-ono, manjka temeljna dimenzija človečnosti. Ono v tem primeru sicer ne označuje predmetne stvarnosti, pač pa odsotnost odnosa dveh oseb, združenih v medsebojnosti. Ono pomeni človeka, ki ga novinar ne dojema oziroma ne obravnava kot sebi enakega in kot osebo, pač pa ga zreducira na stopnjo orodja svoje zgodbe, ga instrumentalizira, popredmeti, uporabi za uresničevanje svojih namenov in ciljev. Nasprotno pa takrat, ko se novinar s kakim človekom sooča kot s svojim tujem, če mu izreka temeljno besedo jaz-ti, njegov vir ni nikakršna stvar med stvarmi in ne sestavljen iz stvari (Buber 1999, 12).

Novinar, ki vstopa le v razmerja jaz-ono, po Buberu (1999, 51) ni svoboden, ampak samovoljen. Svobodni človek »verjame v stvarno povezanost stvarne dvojnosti – jaza in tija.« »Samovoljni človek ne verjame in ne srečuje. Ne pozna povezanosti; pozna le mrzlični zunanji svet in njegovo vročično slo, da ta svet (u)porablja. /.../ kadar izgovarja ti, misli: »Ti, ki ga lahko (u)porabim.« In to, kar imenuje svoje določanje, je samo oprema in zavarovanje njegove zmožnosti porabljanja.« Svet samovoljnega človeka je »svet brez žrtvovanja in brez milosti, brez srečanja in navzočnosti – svet ciljev in sredstev« (Buber 1999, 52).

V razmerju jaz-ono ima novinar sogovornika za objekt, od katerega je on sam kot subjekt ločen. Drugega novinar le izkuša, kar pomeni, da ne more biti deležen njegovega bistva. Izkušnja je namreč v tebi, ne pa med tabo in drugim. Človeka, ki mu izrekam ti, pa ne izkušam, temveč sem v odnosu z njim. Šele ko stopim iz njega, ga spet izkušam. Izkušnja in ti sta si daleč narazen (Buber 1999, 9–12).

Za novinarja, ki ostaja na ravni razmerja jaz-ono, je torej drugotnega pomena, da je njegov sogovornik oseba s svojim dostojanstvom; tisto, kar ga prvenstveno zanima je zgodba, ki jo bo lahko dobro prodal oziroma ki se bo dobro prodajala. V takšnem »neodnosu« novinar dokazuje, da sam kot oseba še ni dozorel, da še ni sposoben pravega partnerskega odnosa (Zupet 2003, 13).

Šele ko novinar vstopa v svet odnosa, v dialog, v medsebojnost (medsebojnosti ne moremo opredeliti kot vsoto govorjenja dveh udeležencev, novinarja in njegovega sogovornika, pač pa kot njun pogovor, kot dogajanje, ki je med osebama), tudi sam v pravem pomenu postaja

oseba, njegov jaz – jaz temeljne besede jaz-ti se takrat razodeva kot oseba. Novinar pokaže svoj človeški obraz v dogodku srečanja.

Razmerje jaz-ti je temeljni človeški in torej tudi novinarski odnos. Takšen odnos pa je v osnovi odnos odgovornosti. Odgovornost po Bubru (1999, 63) predpostavlja nekoga, ki me ogovarja in kateremu odgovarjam – temu sem odgovoren. Le pravo odgovarjanje vodi do pravega, tudi novinarskega pogovora.

Odnos, ki se približuje odnosu jaz-ti, presega golo nizanje vprašanj in prejemanje odgovorov in dobiva razsežnost dialoga v pravem pomenu besede – takrat novinar ni več le goli spraševalec, temveč tudi tisti, ki aktivno vstopa v odnos, tisti, ki odgovarja, se odziva. Kjer pusti, da se ga drugi dotakne s svojo izpovedjo. Ko se novinar zave, kdo je na drugi strani, in mu prizna dostojanstvo človeške osebe, se hkrati zave tudi svoje odgovornosti do njega. Odgovornost je etična zavezanost, da pridobljenih informacij in vedenja ne boš zlorabil. Le s preseganjem svoje formalne vloge lahko novinar s sogovornikom ustvari odnos zaupanja, iskrenosti, predanosti, sprejemanja, enakopravnosti, ponavzočevanja, odnos dveh oseb, ki ne čutita, da jih deli ovira vnaprej določenih vlog, ampak povezuje pristen človeški kontakt.

Kjer se novinarja namreč ne more dotakniti noben primerni ogovor, je tudi odgovornost le privid. Značaj vzajemnosti življenja se razblini. »Kdor ne odgovarja več, ne sliši več besede« (Buber 1999, 163). Ali z drugimi besedami: odgovornost je predpogoj naše tenkočutnosti in dojemljivosti za sogovornikove misli, besede, občutenja, stiske, dejanja.

V takšnem odnosu novinar preseže oziroma izstopi iz lastnega individualizma in v zgodbi sebe ne izpostavlja bolj kot je potrebno in primerno (na primer skozi slog pisanja). Hkrati odnos jaz-ti, ki ga novinar vzpostavi s subjektom upovedovanja, pomeni tudi preseganje kolektivism, ta sam po sebi odnos jaz-ti namreč izključuje, izpodriva osebno razmerje. Novinar, ki bi sledili ideji kolektivism, je že v osnovi omejen v svoji odprtosti za osebno razmerje z drugim.

Odnos jaz-ti med novinarjem in njegovim virom temelji na »pravem dialogu« (Buber 1999, 131), ki ga vzpostavimo takrat, ko drugega motrimo ali se, z Bubrovimi (1982, 107) besedami, »zaziramo« vanj. Če je novinar samo »opazovalec« (Buber 1999, 105) ali »ogledovalec« (Buber 1999, 106), njegova zgodba ostane na stopnji hladnega, neprizadetega, nevpletenega nizanja, pa čeprav zelo natančnega, zunanjih dejstev, manjka pa ji dimenzija nepredmetnega, tistega, ki ga ni mogoče zaznati izključno z zunanjimi čuti. Nekaj povsem drugega pa je, kot pravi Buber (1999, 120), srečanje s človekom, »na katerem mi nekaj, česar sploh ne morem predmetno zaznati, nekaj pove.« V takšnem razmerju človek ni zgolj

novinarjev predmet, ampak oseba, v katero se poglobi in jo doživlja kot celovitost, s katero torej vzpostavi odnos in tako tudi sam postaja vedno bolj oseba. In, kar je bistveno, je kot oseba s svojim dostojanstvom predstavljen tudi v novinarskem besedilu.

Buber (1999, 11–15) pravi, da je odnos s tujem (za razliko od odnosa z onim) neposreden, da med jazom in tujem ni »nobenega cilja, nobene sile, nikake vnaprejšnjosti«, ampak čista »medsebojnost«. Tega ne moremo trditi za odnose, ki jih novinarji vsakodnevno vzpostavljajo s svojimi viri, lahko pa trdimo, da bi morali biti takšni odnosi vodilo novinarjem – avtorjem personalnih zgodb. Ko z Bubro poudarjamo, da naj v odnosu ne bi bilo nobenega cilja, ne mislimo na končni cilj – zgodbo (ravno ta je namreč razlog in motiv odnosa), pač pa na neomejene možnosti ustvarjanja odnosa brez omejujočih vnaprejšnjosti, ki bi nas usmerjale po vnaprej predvidenih in načrtanih poteh. Pomeni spontanost, odzivnost, življenjskost.

Nasprotno pa izstopanje iz odnosa – v osnovi je namreč odnos, dve ločeni entiteti jaz in ti se pojavita, ko iz odnosa izstopimo – pelje v nekakšen novinarski egotrip, hoteno poudarjanje sebe (čeprav posredno) v zgodbi.

Kljub temu pa moramo z Bubro (1999, 19) ostati na realnih tleh. Že sam namreč spoznava, da srečanje s tujem ne more biti nekaj trajnega, ampak da vsak ti vedno znova prehaja v območje stvari (v ono), a se vedno znova tudi ponovno najde. Od vseh odnosov, ki jih novinarji vzpostavljajo s svojimi viri, niti ni realno pričakovati, da bodo dosegli stopnjo pravih medosebnih razmerij. Nekatera ostanejo le na stopnji srečevanja z drugimi kot onimi. Lahko pa trdimo, da so pravi medsebojni odnosi, dialoška razmerja cilj oziroma ideal novinarjem, ki svoja besedila gradijo na tako imenovani etični personalizaciji. Zaskrbljujoče pa je, če parafraziramo Buba (1999, 33), da je v novinarstvu, podvrženem pritiskom kapitala, vse bolj opazen velik porast sveta onega. Da je personalizacija postala sredstvo pritegovanja pozornosti množic za vsako ceno s ciljem večanja prodaje in interesov oglaševalcev, da je postala predvsem sredstvo tabloidizacije. Tržno naravnani novinarji tako večinoma zavzemajo držo jaz-ono in prav slednja je v sodobni novinarski praksi prevladujoči način bivanja novinarjev. Viri so v rokah makiavelistično naravnanih novinarjev tako le orodje (Poler Kovačič 2005, 220). »Orodje, kakor so rekli nekdanjim sužnjem, je prepuščeno na milost in nemilost. Nič ne omejuje njegove rabe, razen potrebe po moči; nič ne preprečuje, da ga ne bi izmaličili, če je koristno; da bi ga zavrgli, če menimo, da ni več uporabno. Glede popredmetenega človeka ni več meja nečlovečnosti« (Mounier v Poler Kovačič 2005, 220). Kaj se zgodi z novinarstvom, ki zavrača dialog in je predvsem monološko sporočanje? se sprašuje Poler Kovačičeva (2005, 221). In odgovarja (prav tam): »Občinstvu začne dostavljati svoje lastne odgovore ali pa zgolj ponavljati odgovore, ki so jih pred tem sestavili

predstavniki za odnose z javnostmi.« Utopi se v lastnem egoizmu, samovoljnosti in preračunljivosti, izgubi občutek za empatijo, vzajemnost, sodelovanje in odgovornost za svoje vire in nenazadnje naslovnike. Novinarju, v katerem je prevladujoče določajoča drža jaz-ti, pa lahko rečemo oseba. Dialoško razmerje zahteva odpoved ambiciji po uveljavitvi novinarja kot ontološkega subjekta. Subjekt v dialogu, v osebni odnosu, je lahko samo etični subjekt (Poler Kovačič 2005, 221).

V obravnavi Bubrove filozofije sem poudarila, da lahko na osnovi delitve naših razmerij na razmerja z onim in razmerja s tujem ločimo dva tipa govorjenja: govorjenje o onem (delokucija) in pogovor ali dialog s tujem oziroma nagovor (alokucija). Kot predvidevam v tezi, je lahko osnova za etično personalizacijo le alokucija.

Govorjenje o onem je govorjenje o stvareh, predmetih, pa tudi o osebah, na ta način, da jih novinar zreducira na stopnjo predmetov, da jih izkoristi za uresničevanje svojih interesov ali interesov lastnikov, oglaševalcev, kar ni v skladu z etičnimi načeli novinarstva. Nagovor pa je govor, usmerjen k drugemu, pogovor ali raje dialog z drugim, pri čemer prvenstveno ni pomembno sporočilo, ampak dialog sam, iz katerega se nato poraja sporočilo. V ospredju je odnos z drugim, obrnitev k njemu z namenom, da se med njim in njegovim virom vzpostavi »živa medsebojnost« (Buber 1999, 131). V takšnem odnosu drugi postaja nagovorjeni, prav tako pa se nagovoriti pusti tudi novinar sam.

Buber (1999, 218) ugotavlja, da bi velikansko večino tega, čemur ljudje danes pravijo pogovor (nagovor), pravilneje označili kot govorjenje. »V splošnem ljudje ne govorijo zares drug z drugim, ampak je vsak sicer obrnjen k drugemu, a v resnici govori neki namišljeni instanci, katere bivanje ima le ta cilj, da posluša njega.« Glavni pogoj za vznik pristnega pogovora je, če parafraziramo Buba (1999, 219), da novinar svojega sogovornika jemlje kot tega, kot ravno tega človeka. Sodobni, tržno gnani (McManus 1991) novinarji, iz tako imenovanega »pravega dialoga« (Buber 1999, 131), ki ga lahko enačimo tudi z nagovorom ali alokucijo, ne prehajajo zgolj v območja govorjenja (delokucija), ampak tudi v »dialoško preoblečen monolog« (prav tam), ko novinar pravzaprav pozabi na svojega sogovornika in reproducira lastne misli in sodbe s ciljem krepitve lastne samozavesti in ustvarjanja dobrega vtisa (Buber 1999, 15–16).

Buber pravi, da tija ni mogoče nikoli imeti za seboj, ti ni mrtev, dokončan, dojet, razumljen predmet, z njim ni mogoče opraviti enkrat za vselej. Ono pa je dovršeno, za jaz že narejeno, popredmeteno bitje. Ti je nedovršen, preseneča, ono pa je načelno že dovršeno, če pa še

nastaja, je njegovo nastajanje zunaj jaza, od njega neodvisno. Tako torej tudi v razmerju jaz-ti za novinarja njegov vir ali subjekt upovedovanja ni nikoli nekaj že dojetega, izčrpanega, dokončnega, nekaj predmetnega, kar bi bilo mogoče jasno opisati in definirati, ampak nekaj, česar ne moreš nikoli predvideti vnaprej, ampak se mu v njegovi osebni celovitosti, enkratnosti in neponovljivosti lahko le pustiš nagovoriti, hkrati pa ti sam nagovarjaš. Kot tak je z metodo personalizacije predstavljen tudi v novinarskem besedilu, ne kot predmet, ampak kot oseba s svojim dostojanstvom. Če namreč novinar pri svojem pisanju izhaja iz predhodnega stika s svojim sogovornikom, ki je dosegel razsežnost pravega osebnega odnosa, dialoga v pravem pomenu besede, se v njegovem besedilu to neizogibno odraža, najočitneje pa kaže prav pri personalizaciji, ki v tem primeru posameznika odslkuje kot osebo. Novinar, ki takšnega odnosa ni vzpostavil, bo pri personaliziranju veliko pogosteje in laže drugega zreducira na stopnjo orodja svoje zgodbe in ga na ta način tudi ranil. Kot poudarja Kovač (1998, 292), se človek v svoji želji po biti namreč močno upira temu, da bi ga drugi jemali zgolj za stvar ali pa samo za neko funkcijo ali vlogo, ne more se zadovoljiti le z lastninskim odnosom do biti. »Biti ni mogoče posedovati. Lahko si je le deležen« (Kovač 1998, 293). Deležnost pri biti ali popolnosti je mogoča v novem tipu odnosov, ki niso lastniški, takšni, kot jih imamo do stvari, ampak so medsebojni odnosi (odnos jaz-ti), kjer se deležnost pri biti in posedovanje biti izključujeta (prav tam).

5 Ilustracija

V Sobotni prilogi Dela in Dnevnikovem objektivu iz leta 2008 sem poiskala nekaj primerov, s pomočjo katerih želim ilustrirati praktično uresničevanje zgoraj teoretsko obdelane metode personalizacije v njenih različnih etičnih razsežnostih.

Primeri, v katerih bi želeli novinarji določeno socialno, ekonomsko, politično itd. tematiko osvetliti skozi osebno(e) zgodbo(e) vpletene(ih) oseb(e), so velika redkost, čeprav gre za eno najučinkovitejših metod, kako bolj ali manj zahtevne in občutljive teme približati ljudem.

»Novice sem hotel pripovedovati skozi ljudi. Ko sem pisal o požaru, sem ga prikazal skozi ljudi, njihove pogovore, skozi opise prizorišča,« pravi Talese (v Merljak Zdovc 2008, 7). Personalno novinarstvo, kot se je izrazil Harrington (1997, xx), niso novice, ki jih lahko uporabiš, ampak novice, ki jih lahko (za)čutiš. Bralci v takšnih prispevkih ne bodo našli zgolj nanizanih številnih primerov ali izjav različnih strokovnjakov. Namesto tega bodo lahko pogledali v človeško dušo. Cilj personalnega novinarstva je razumeti svetove drugih ljudi od znotraj navzven, torej razumeti in prikazati ljudi, kot se razumejo sami (Harrington 1997, xxv). Kot ugotavlja tudi Willis (2003, 10), novinarji, ki sledijo tej perspektivi, dajejo poudarke predvsem na človeški element zgodbe, pri čemer se fokusirajo na eno ali le nekaj oseb, ki so reprezentativne za zgodbo, s posledico ustvarjanja identifikacije pri bralcih ali njihove zainteresiranosti, zavzetosti.

Zgodba je napisana iz perspektive oseb, ene ali večih, in skuša na ta način vzbuditi občutenje njihovih resničnih življenj. Niza povedne (fizične) detajle iz življenj subjektov zgodbe, ki razkrivajo karakter osebe, pripoveduje skozi vse čute, v zgodbe vpleta tudi opise prizorišč. Novinarjevo pisanje prinaša globok vpogled v razmišljanje, čustvovanje in motivacijo oseb, vključenih v zgodbo. Osebe so prikazane sredi delovanja, ne v umetno povzročenih stanjih. Občutenje, da se zgodba odvija pred bralčevimi očmi, novinar vzbuja z nizanjem resničnih dialogov iz življenja, pa tudi z vpletanjem notranjih monologov, ki razkrivajo, kaj osebe mislijo, čutijo, doživljajo, si predstavljajo, sanjajo, skrbijo, si želijo..., pri čemer se ne osredotoča le na dejstva, ampak predvsem na pomene, ki jih imajo ta za konkretne osebe.

Vladimir Biti (v Košir 1988, 78) pravi, da »to, kar išče reportaža, ni javna, temveč posamezna resnica dogodka, filtriranje skozi sfero privatnosti, ki ta dogodek pretvarja v doživljanje in ga tako dela relevantnega za posamezno eksistenco.« Personalni pristop je nepogrešljiv del vsake dobre reportaže. V reportaži naj bi novinar s slikanjem stanja določeno tematiko osvetlil iz

različnih zornih kotov in zgodbo napisal iz različnih perspektiv, kar lahko najučinkoviteje stori tako, da v zgodbo empatično pritegne različne subjekte in se vanje vživi.

Mojster reportažnega pisanja, ki s pozorno in načrtno rabo personalizacije učinkovito ukinja distanco med naslovnikom in subjektom novinarjevega upovedovanja, je Ervin Hladnik Milharčič (2008). V eni izmed svojih slogovno prepoznavnih reportaž v Dnevnikovem Objektivu vstopa v neznano življenje porabskih Slovencev, Slovencev za sedmimi mejami, kot jim pomenljivo pravi v naslovu svoje zgodbe (Priloga A).

Bralca takoj na začetku zgodbe, brez vsakršnih odvečnih uvodov, postavi v dogajanje, v pomenljiv pogovor, v katerega se je avtor zapletel s sogovornico:

»A vi mene razumete?« se je gospa Vera Gašper zdrznila in prekinila tok pripovedovanja o življenju ob železni zavesi. »Ja, seveda vas razumem,« sem odgovoril in upal, da je res.

Njena zgodba je bila prelepa in ne bi želel kaj izpustiti.

A, vi mene razumete, sem vprašal še jaz. »Ja, saj govorite slovensko, ne? Knjižno.«

»Saj vi tudi govorite slovensko.«

»Prav. Samo, da se razumeva.«

Govorila sva zelo počasi.

Ervin Hladnik Milharčič si, kot se lahko prepričamo že na osnovi prvih nekaj povedi njegove zgodbe, za sogovornike vzame čas. Pozorno jim prisluhne, skuša se vživeti vanje, deliti z njimi njihovo življenjsko izkušnjo. Da mu to v čim večji meri uspeva, se, kot daje vedeti, tudi sam z drugim pogovarja v prvi vrsti kot človek in šele nato kot novinar. S tem ruši medsebojne bariere, gradi zaupanje, odprtost, dialog. Hladnik Milharčič svoje zgodbe pripoveduje skozi ljudi, zato njih postavlja v ospredje. Vsake toliko pripoved svojih sogovornikov razbije s podajanjem (zgodovinskega, političnega, družbenega) konteksta, okoliščin. Zato da bralec zares razume, kaj pomenijo, jih personalizira s pripovedjo in izpovedjo svojih sogovornikov. Kar po moji oceni Hladnik Milharčiča loči od številnih njegovih kolegov, je dejstvo, da vztrajno teži k temu, da njegove zgodbe niso njegova interpretacija, ampak interpretacija njegovih sogovornikov, ki so različni. Zgodbo skuša pripovedovati iz njihovih perspektiv, tako kot zadeve doživljajo sami in ne tako kot bi v zasledovanju cilja oziroma namena svojega pisanja sam želel, da bi jih doživljali. Ne gre skratka za z lastnimi interesi pogojeno manipulacijo z besedami sogovornikov, ampak za pozorno in spoštljivo poslušanje tega, kar mu imajo povedati. In prav to je tisto, v čemer je Hladnik Milharčič lahko zgled številnim novinarskim kolegom, ki slišijo, kar želijo slišati in ne tistega, kar jim drugi dejansko želi povedati (med obojim namreč pogosto ni enačaja). Ali

pa to zadnje preslišijo, ker dejansko ne poslušajo. Da bi lahko resnično slišal, je potreben pomemben preskok iz pojmovanja drugega kot nekaj, kot ono, v pojmovanje drugega kot nekoga, kot ti. Ker pa je ti samo tam, kjer je odnos, to z drugimi besedami pomeni, da lahko resnično slišimo samo takrat, ko drugega nagovarjamo kot osebo in se od njega pustimo nagovoriti kot oseba, ko se med nama vzpostavi medsebojnost. Kjer ni medsebojnosti, kjer ni odgovornosti, tam zmaga popolna svoboda, ki pa se zlahka sprevrže v skušnjava uporabe drugega kot sredstva za uresničevanje lastnih ciljev. Ko imamo opraviti z različnimi svetovnonazorskimi pogledi, je to še toliko bolj izrazito.

V reportaži iz Porabja Hladnik Milharčič slika stanje takšno, kot ga doživlja oziroma kot mu ga razkrivajo njegovi sogovorniki, ki jih srečuje. Zgodba je prostor za njihovo pripoved, izkušnje, doživetja, mnenja in ne za avtorjevo politično, zgodovinsko, jezikoslovno, kulturno, družbeno-socialno ali kakšno drugačno razglabljanje. Vpogled v vse naštete dimenzije ponujajo akterji sami, spretno povezani v sporočilno celoto. Preko avtorjevega personalnega pristopa bralec najučinkoviteje vstopa v svet porabskega človeka, ga dojema, reflektira, a ne zgolj to; njegova percepcija ni samo razumska, ampak tudi emocionalna. Čeprav za sedmimi mejami, so porabski Slovenci naenkrat veliko bliže.

Novinarki Dela Barbari Hočevar (2008) je uspel zelo prepričljiv in emocionalen primer. Njena zgodba o otrocih v oboroženih spopadih (Priloga B) se začneja takole:

Betty Lalam ni dopolnila niti dvanajst let, ko so nekega jutra bojevniki Gospodove odporniške vojske (LRA) Josepha Konyja vdrli v vas Arum na severu Ugande. »Naučili so me streljati, prisiljena sem bila ubijati. Če bi se uprla, bi oni mene. Dodelili so me nekemu poveljniku kot eno izmed žena. Čeprav jih je imel skupaj sedem, me je posiljeval skoraj vsako noč,« se spominja ena izmed več kot 25 tisoč deklet in fantov, ki so jih ugrabili v dve desetletji trajajoči državljanski vojni v tej vzhodnoafriški državi.

Takoj v naslednjem odstavku zelo na kratko razloži povod, aktualni dogodek, na katerega je navezala svojo zgodbo: »Prav o zaščiti otrok v oboroženih spopadih, ki je ena od prioritet slovenskega predsedovanja EU, so pretekli teden razpravljali udeleženci Sveta EU za splošne zadeve in zunanje odnose.« To pa je tudi vse, kar napiše o zasedanju sveta. Lahko bi se zapletla v povzemanje razprave in mnenj udeležencev, analiziranje stanja, pretresanje političnega (ne)interesa Zahoda za omenjeno vprašanje, iskanje vzrokov in posledic itd., a se odloči za drugo pot, zgodbo o tragično zaznamovani usodi treh mladih ljudi, s katerimi je uspela vzpostaviti stik in pridobiti njihovo zaupanje, kar je bilo lahko le rezultat osebnega odnosa, tenkočutnosti in pozornosti. Novinarkina pripoved torej temelji izključno na

personalizaciji, ta pa na osebnem odnosu med novinarko in njenimi sogovorniki, ki jim je pustila, da jo nagovorijo s svojo usodo. Tako nagovorjena lahko nagovarja tudi bralce. Prispevek je zelo dober približek temu, kar sem opredelila kot na alokuciji temelječo personalizacijo. Je tudi primer, ki razbija stereotip o personalizaciji kot metodi senzacionalizma in trivialnosti, ki skuša s podajanjem individualne izkušnje edinole šokirati, vzbuditi močan in hiter, a kratkotrajen in površen čustveni odziv. V tem primeru personalizacija postane poziv k empatiji in solidarnosti.

Novinarka v svojo pripoved ne vpleta svojih vprašanj, čeprav je z njimi zagotovo usmerjala tok pogovora s svojimi sogovorniki, niti se v zgodbo prvoosebno ne vpleta sama. Gre za novinarkino svobodno slogovno odločitev, ki pa se nam v tem primeru zdi zelo primerna. S tem ko sebe in svojo prisotnost potisne v ozadje, ker to za samo zgodbo smatra kot irelevantno, omogoči, da so v središču zgodbe zlorabljenih, trpinčenih otrok, ki so jim bile eklatantno kršene otrokove in človekove pravice. Danes se dogodkov, ki so jih trajno zaznamovali, spominjajo kot odrasli, saj so se vsi trije uspeli rešiti iz pekla. Zadoščajo tri zgodbe (zadoščala bi že ena), da bralci spoznajo usodo na tisoče otrok, žrtev vojnega nasilja.

Novinarka Dela Mateja Kotnik (2008) zgodbo o osebah z motnjo v duševnem razvoju iz Centra za usposabljanje, delo in varstvo v Črni na Koroškem (Priloga C), v kateri se loteva zelo občutljive tematike pravic takšnih oseb do ljubezni, intimnosti, spolnosti, samostojnega življenja, začenja s pripovedno umestitvijo v zgodovinski okvir:

»Pred skoraj štirimi desetletji so iz Dornave pri Ptujju v Črno na Koroškem pripeljali deset otrok, ki so bili drugačni od svojih vrstnikov. Streho nad glavo so dobili v razdrapani hiši, zanje so skrbeli ljudje, ki so se z motnjo v duševnem razvoju srečali prvič. Takrat je veljalo, da je zanje dovolj dobro, če so na toplem in imajo hrano...«

V nadaljevanju postreže z razmišljanjem strokovnjaka o kompleksnosti čustvovanja duševno prizadetih oseb. Nato vpelje razmišljanje še dveh strokovnjakinj. Izjave vseh treh predstavljajo glavnino besedila. Personalno novinarstvo, nasprotno, ne izhaja iz mnenj in analiz strokovnjakov, temveč iz doživljanja vpletenih oseb. Zgodbo pripoveduje iz njihove perspektive, izjave strokovnjakov pa uporabi za dodatno razlago in podkrepitev povedanega. Novinarka je s svojim prispevkom vsekakor storila korak na poti detabuiziracije spolnega življenja ljudi z motnjo v duševnem razvoju, vendar se je pri tem skoraj izključno oprla na izjave strokovnjakov. Novinarkin stik z duševno prizadetimi je bil kratek in površen. Takšen

je tudi odlomek, v katerem povzema nekaj misli iz pogovora, ki ga je opravila z enim izmed parov. Med novinarko in njenima sogovornikom se ni razvil dialog, ni bilo prave empatije, ki bi omogočila vživljanje novinarki in posledično tudi bralcem. Prav tako ne moremo reči, da se je med novinarko in sogovornikoma spletla medsebojnost. Medsebojnost je namreč lahko le med osebami, vendar pa na podlagi napisanega ne moremo trditi, da novinarka svoje duševno prizadete sogovornike in sogovornico obravnava kot sebi enakovredne osebe. Zmotila sta me zlasti odlomka, ki ju navajam in komentiram v nadaljevanju.

Na vprašanje, kakšna je spolnost med odraslimi osebami z motnjo v duševnem razvoju, Marijan Lačen povzdigne glas: 'Ja, ne vem, ker me ne briga! Tako kot mene ali vas tudi njih nihče ne kontrolira, kakšna je njihova spolnost. Imamo fanta in dekle, ki sta najstarejši par pri nas, pa je ona še vedno nedolžna. A onadva kljub temu doživljata nežnost, zaljubljenost, stiske rok in božanja. Po drugi strani pa imamo par, ki redno seksa vsak večer,' sklene Lačen.

Vprašanje se mi zdi neprimerno, nepremišljeno, obremenjeno s predsodki. Predpostavljam, da novinarka podobnega vprašanja ne bi nikoli postavila, če bi imela opraviti s populacijo zdravih ljudi, saj gre za poseg v najglobljo človekovo intimo. Pri populaciji oseb z motnjo v duševnem razvoju pa kot da si takšen voajerizem lahko nekritično privošči. Glede na nepoznavanje je radovednost morda še do neke mere razumljiva, neopravičljiva pa je odsotnost predhodnega razmisleka.

Novinarka misli duševno prizadetih oseb, s katerimi se je pogovarjala, citira dobesedno, v pogovornem jeziku:

»Vmes sma malo prekinla. Sem rekel Sabini, naj premisli, pa pride, ko bo hotla,« je povedal Željko (18 let), Sabina (33 let) pa se je ob tem sramežljivo muzala. »Pol pa sva se zblížala,« reče in zaljubljeno pogleduje proti Željku. »Fajn mi je, ker je miren. Jaz sem skoz živčna. Drugače sem klicala domov, pa me je Željko odvadil,« je odkrito dekle. »Ja, zato, ker si še starše obremenjevala,« pripomni Željko. »Sem vprašala mamo, ali lahko imam fanta, pa ni mela nič proti,« se spomni Sabina. Z Željkom sta srečna, ker si skupaj z Jankom in Franjo delita trisobno stanovanje v bloku številka 26 na Lamprečah. »Tu imama mir. V centru sem bil pa nervozen, da ne bi kdo prišu in naju zmotu.«

Z veliko verjetnostjo lahko sklepam, da v pogovoru z novinarko tudi strokovnjaki niso dosledno uporabljali knjižne govorice, a je novinarka pri transkripciji pogovora njihovo izreko spremenila v knjižno. Pri izjavah duševno prizadetih tega namerno ni storila zaradi doseganja določenega učinka domačnosti in neformalnosti. Posredno pa s takšnim izborom bralcem sporoča, da duševno prizadete osebe ne znajo knjižno govoriti, kar je glede na temo in namen njenega članka, ki naj predsodkov ne bi utrjeval, ampak ravno izničeval, povsem nepotrebno in celo žaljivo.

Otroci z Downovim sindromom so bili tudi v objektivu novinarja Dnevnikovega Objektivu Uroša Škerla (2008). Reportažo (Priloga D) jim je posvetil ob dnevu Downovega sindroma, lotil pa se je na drugačen način kot kolegica Mateja Kotnik. Premišljeno, z zelo jasnim namenom ovreči predsodek, da so ljudje z motnjo v duševnem razvoju v življenju obsojeni na neuspeh, izolacijo, stagniranje, da so njihove sposobnosti preveč omejene, da bi jim dopuščale izstopajoče uspehe. Hkrati hoče pokazati, da so pri populaciji oseb z Downovim sindromom definicije uspeha drugačne, kar je lahko vzpodbuda k razmisleku tudi pretirano storilnostno naravnanim ljudem in vzpodbuda k redefiniciji uspeha. Škerlova zgodba, kot v sklepni misli pravi tudi mama ene od oseb z duševno motnjo, je dokaz, da je drugačnost lahko tudi lepa. Avtorjev pristop je personalen. Njegova reportaža temelji na zgodbah treh oseb z Downovim sindromom in njihovih staršev, ki tovrstno odstopajo od povprečja. Novinar je vložil napor, da jih je našel in si pridobil njihovo zaupanje.

Njegova pripoved se začneja takole:

»Dragi olimpijci, če hočete zmagati, se morate potruditi,« je široko odprtih oči zrecital dvaintridesetletni Dejan Likar. »Tako nam je govoril Janez Drnovšek.« Dejan je nasvet pokojnega predsednika, ki ga je dobil lani poleti, upošteval in postal eden najuspešnejših olimpijskih tekmovalcev v državi.

Oktobra je na specialni olimpijadi v Šanghaju osvojil eno zlato in dve srebrni medalji. Tekmoval je v plavanju, na petdeset in petindvajset metrov ter v štafeti štiri krat petdeset metrov. »Na petindvajset metrov me je prehitel le neki Bolgar«, se je nasmehnil in potežkal vrečko, v kateri ima spravljene bleščeče ploščke.

Novinarjeva odločitev, da takoj na začetek postavi enega od treh akterjev zgodbe, da začne s pomenljivo izjavo in z za zgodbo zelo pomembnim dogodkom iz Dejanovega življenja, je zelo učinkovita in bralca dobesedno potegne v zgodbo. S takšnim začetkom avtor obenem jasno pokaže, koga želi postaviti v ospredje in komu pripisuje središčno vlogo – osebam z Downovim sindromom. Vendar nadaljevanje zgodbe razkrije, da je tudi sam, s tem ko je zapadel veliki vnemi, da bi pridobil čim več kakovostnih informacij in mnenj, ki bi mu služila za pripravo vsebinsko kar najboljše zgodbe, samim osebam z motnjami v duševnem razvoju odmeril zelo skromen prostor. Novinar je po moji presoji pokazal premajhen interes in pripravljenost zato, da bi empatično navezal odnos z njimi in skušal razumeti, kako se razumejo sami. Če ne toliko za malega Nina Kaštruna pa to toliko bolj velja za že odrasla Dejana Likarja in Katarino Šimbera, o kateri govorijo le njeni starši, njena izjava, in še ta kratka in zgolj informativna, pa se v zgodbi pojavi samo enkrat. Iz lastnih izkušenj lahko povem, da je za vzpostavitev odnosa z osebami z motnjami v duševnem razvoju potrebna

velika mera potrpežljivosti, tenkočutnosti in empatije, predvsem pa ponižnega poslušanja. Čeprav je z njimi praktično nemogoč intelektualni dialog, pa je mogoč zelo intenziven čustveni dialog. Te dimenzije v Škerlovem prispevku ni.

Novinar po drugi strani vzpostavi zaupen in empatičen odnos s starši oseb z Downovim sindromom, ki so bili pripravljene z njim zelo odkrito spregovoriti o preizkušnjah, težavah, ovirah pa tudi radostih svojega starševstva. Kot sporoča novinar, se niso vdali v usodo, ampak so breme, ki ga prinaša Downov sindrom, skušali spremeniti v izziv in zato svoje otroke spodbujali, da so v kar največji možni meri razvili svoje potencialne, ne oziraje se pretirano na družbene okoliščine. Starši so torej tisti, ki so nemogoče spremenili v mogoče. Novinar to pove skozi pripoved o uspehih in poti, ki jih je pripeljala do njih, na več mestih pa tudi izrecno poudari trdno odločenost staršev: »Lekarjeva se je, drugače kot nekatere matere, ki so svoje otroke z Downovim sindromom skrivale (v Sloveniji se jih vsako leto rodi približno petnajst oziroma eden na tisoč porodov), odločila, da bo njen sin dolgoživ in polnopraven član skupnosti.« ali »Ninova starša sta trdno odločena, da bo njun otrok stremel k tistemu, kar zmorejo njegovi vrstniki.«. Vendar pa zgodba o uspehu ni brez omejitev. Novinar, kot je razvodno iz naslednjega odstavka, poudari, da na lestvici vrednost ni na prvem mestu uspeh za vsako ceno, ampak otrokovo dobro počutje in kakovosten razvoj.

Da bi naučene sposobnosti relevantno uporabil, pa Nino potrebuje dobro vključenost v družbo. Prvi dve leti osnovne šole je tako zaključil v domačem kraju, na običajni osnovni šoli. »Poskusili smo,« se je nasmehnila mama Sanja Steka Kaštrun. »Bila je velika preizkušnja tako za nas kot za učitelje.« Po dveh letih so Nina prepisali v šolo s prilagojenim programom. »Učna snov je pri nas enaka kot v vsaki osnovni šoli, le da je učni sistem prilagojen otrokovim posebnim potrebam,« je pojasnila defektologinja Stanka Grubešič, ki nadzoruje Ninov razvoj. Sama pravi, da je integracija otrok z Downovim sindromom v večinsko družbo sicer zaželena, vendar ne za vsako ceno. Ko se namreč otrok zave, da ne dohaja vrstnikov, da ne napreduje, ker je snov zanj pretežka, lahko razvije obrambne mehanizme - odpove se vsakršnemu šolanju in se zapre vase. »V šoli s prilagojenim programom je Nino spet začutil, da napreduje, da je bolj uspešen, kot je bil prej,« je pojasnil oče Kaštrun.

Izjave strokovnjakov so v tekst umeščene zelo premišljeno, služijo le za podkrepitev ali strokovno pojasnitev izkušenj, mnenj, doživljanja staršev in otrok, ne pa za njihovo zasenčenje.

Poskus personalnega novinarstva predstavlja portret Branke Grujičić (2008) o avtistki Ros Blackburn (Priloga E). Novinarka se je odločila za zahtevnejši pristop: zapleteno bolezen je želela osvetliti skozi pogovor z bolnico in ne skozi razpravljanja s strokovnjaki. Celoten prispevek je v bistvu pogovor med novinarko in avtistko. Novinarka, ki se izkaže kot zelo pozorna opazovalka in zapisovalka podrobnosti in detajlov Rosinega obnašanja, čustovanja, mimike, gibov, prispevek začne z opisom dveh nasprotujočih situacij – Ros Blackburn pod odrom in Ros Blackburn na odru med njenim nastopom v Sloveniji – ki sta dva obraza svetovno znane avtistke. Novinarka se želi skozi srečanje z avtistko približati, njenemu pravemu, neodrskemu obrazu in tako razvozlati tudi vzvode odrskega. »V tem času, ki ga imava na voljo, bom poskušala razumeti avtizem, pravim. Mislite, da je to mogoče?« napove svoj izziv, v katerega pa ne stopa povsem nepripravljena. Skozi celoten pogovor je novinarka prisotna v prvi osebi ednine, kar po mojem mnenju odraža njeno željo vzpostaviti osebni stik s sogovornico. V bralcu vzbuja vtis, da na srečanje z avtistko ni odšla v prvi vrsti kot novinarka k intervjuvanki, temveč kot oseba k osebi, ki ji, ne glede na njeno drugačnost, priznava polno spoštovanje, dostojanstvo, obravnava jo kot ti in ne kot ono. Tudi če je prišla na pogovor z nekaterimi vnaprej pripravljenimi vprašanji ali iztočnicami, se ne pusti povsem ujeti v njihovo past, ampak se prepusti toku pogovora, se odziva spontano, brez predsodkov, kar je značilnost pravega dialoga. Vprašanja so izzivalna, radovedna, na trenutke zelo neformalna, a spoštljiva, odprta. Tudi pritegnitev strokovnjakinje v pogovor se zgodi spontano. En odgovor poraja drugega itd. V pravem dialogu vsak udeleženec drugega dojema v njegovem bistvu in se k njemu obrača z namenom, da se med njim in drugim vzpostavi medsebojnost, empatija. Pravi dialog lahko poteka le med osebama, medtem ko v dialoško preoblečenem monologu drugega sploh ne jemlješ kot osebe niti ne iščeš osebnega odnosa z njim. Novinarka Branka Grujičić se uspešno približuje prvemu tipu dialoga.

Za konec želim kritično ovrednotiti še enega izmed svojih prispevkov za Soboto, sobotno prilogo Primorskih novic, ki sem ga napisala pred slabim letom dni (Priloga F). Z njim sem želela osvetliti tematiko integracije otrok s posebnimi potrebami v redni osnovnošolski program. Zavestno sem se odločila, da bom skušala temo javnosti približati skozi zgodbo enega samega dekleta, ki sem ga spoznala po naključju in ugotovila, da je toliko bolj zanimiva in relevantna, ker v slovenskem prostoru predstavlja nekakšen precedens. Sedaj že 15-letna Zala Hreščak, ki je od rojstva slabovidna, je namreč prvo dekle s tako resno okvaro vida v Sloveniji, ki je uspešno zaključila redni osnovnošolski program in se vpisala v splošno

gimnazijo (v času mojega obiska je bila v devetem razredu osnovne šole). Želela sem raziskati, zakaj, spoznati njeno življenjsko usodo, se poglobiti v njeno svojevrstno doživljanje sveta, njen skrivnostni svet, ki je nam videčim nerazumljiv, spoznati kje je ozadje njenega izrednega uspeha, njeno družino, učitelje, vse, ki so bili najtesneje povezani z Zalinim življenjem. Moja zgodba o integraciji ni želela biti široko strokovno razpredanje o izzivih, priložnostih in mejah, ki jih integracija prinaša, podkrepljeno z več različnimi in reprezentativnimi primeri ter izjavami strokovnjakov, s čimer bi dosegla, da bi zgodba v večjimi meri odslikovala realno stanje. Odločila sem se za personalni pristop, za fokusiranje na eno samo osebno zgodbo, na njeno popolno personalizacijo, ker sem prepričana, da je z vidika ustvarjanja določene predstavnosti bližine, vzbujanja emocij in razumevanje tematika veliko bolj učinkovita.

S približno enoletno distanco ugotavljam, da sem Zali namenila veliko premalo prostora. Uvodni odstavek, v katerem sem skušala odstreti vsaj delček njenega bogatega (notranjega) sveta, se je izkazal za nezadosten. V prispevku o Zali veliko govorijo drugi, premalo pa o sebi pove sama. To je bila deloma posledica začetne Zaline zadržanosti do mojega obiska in moje radovednosti, deloma posledica pomanjkanja časa. Za dobro personalno zgodbo je potreben čas, ki pa je v sodobnem novinarstvu, če potegnemo enačaj, čas je denar, zelo omejena dobrina. Brez zadostne količine časa, ki bi omogočila globlji, ne le površinski stik s sočlovekom, je zelo težko – ne pa nemogoče – doseči to, čemur Buber (1999) pravi medsebojnost jaza in tija. Težko je s sogovornikom ustvariti tolikšno mero medsebojnega zaupanja in odprtosti, da pogovor preraste v dialog. Toda kot sem v tej diplomski nalogi že zapisala, se je s pravo mero odprtosti, empatije, spoštljivosti, profesionalnosti in pristne človeškosti obenem, vzbujanja občutka, da sogovornikovih besed ne boš zlorabil, mogoče približati tudi temu idealu. Med nama z Zalo so nekakšne komunikacijske pregrade padle po kakšnih dveh urah pogovora. Za tem se ji je, se spominjam, že mudilo na plesne vaje. Ostali so le drobci, vtisi, občutja. Bolj sproščena, odprta, osebna komunikacija je stekla med mano in Zalinima staršema, posebej mamó. Za vestnejši zapis o Zali in njenem življenju bi potrebovala vsaj nekaj z njo preživetih dni, če že ne tednov ali mesecev. Glede na temo (uspešna Zalina integracija v redno osnovno šolo) bi bralec pričakoval tudi Zalino razmišljanje in njeno doživljanje izobraževalnega procesa, česar pa v preveliki zasičenosti z informacijami, ki so mi jih povedale Zalina ravnateljica in učiteljice, nisem storila. Pomembna dodana vrednost v članku bi bila tudi mnenja njenih vrstnikov, ne le interpretacije

učiteljev. Prispevek v preveliki meri niza izjave vseh akterjev, ne prinaša pa v zadostni meri stanja, atmosfere, emocij, dogajanja, detajlov, ki so značilni za reportaže.

6 Sklep

Človekov svet je dvojen zaradi dvojnosti njegove drže, je izhodiščna misel Martina Bubra v njegovem znamenitem delu *Jaz in Ti* (1999, 7). Dvojnost človekove drže se kaže v dveh vrstah razmerij, ki ju človek ustvarja: prvo je razmerje jaz-ono, drugo razmerje jaz-ti; v prvem primeru z objektom svojega izkustva, v drugem primeru s subjektom, s katerimi vzpostavlja odnos. V prvem primeru človek drugega popredmeti, uporablja, ga napravi za svoje sredstvo, v drugem ga poosebi, mu prizna dostojanstvo človeške osebe, to pa lahko stori le skozi osebni odnos z njim, skozi čisto medsebojnost jaza in tija. Odnos je mogoč samo z osebo, nikoli z objektom, s predmetom. Predpostavlja zavedanje drugega, njegovo celostno sprejemanje, ponavzočevanje, pristno srečanje in dialog z njim. Predpostavlja alokucijo (nagovor drugega kot tija) in ne delokucije (govora o drugem kot onem). Človek, ki uresničuje razmerje jaz-ti, je z drugim v dialogu, med njima se vzpostavi živa medsebojnost, empatija, spoštovanje, odgovornost.

Takšna dvojnost razmerij je značilna tudi za novinarjevo življenje, v njegovih besedilih pa se izrazito kaže pri personalizaciji, ki je prav tako lahko dvojna, utemeljena bodisi na delokuciji bodisi na alokuciji, izhajajoča bodisi iz razmerja jaz-ono bodisi iz razmerja jaz-ti med novinarjem in njegovim sogovornikom.

Izhajajoč iz etičnega imperativa, da drugi nikoli ne sme biti zgolj sredstvo, predmet, orodje v naših makiavelističnih rokah, ampak le cilj sam na sebi, to je oseba s svojim dostojanstvom, lahko ugotovim in s tem potrdim v uvodu postavljeno tezo, da je personalizacija etična metoda le takrat, ko izhaja iz alokucije, iz celostnega nagovora. Človek – novinar je oseba, kolikor je sposoben celostnega nagovora druge osebe in kolikor dopušča, da je enako celostno nagovorjen od druge osebe. Celostni nagovor pomeni, da sem z vsem svojim bitjem v odnosu z drugim, da se mu izročim, ne v odvisnost, temveč v prepuščanje sebe odnosu (Ule 1998, 193).

Vendarle pa dodajam opombo. Tako kot je Buber ugotovil, da odnos do tija lahko obstaja samo tako, da ga vedno znova prekinjajo prehodi v ono, da pa se vedno znova tudi ponovno najde, tako tudi sama ugotavljam, da bi bilo v »tržno gnanem« (McManus 1991) in kapitalistično pogojevanem novinarstvu, kar današnje nedvomno je, nerealno pričakovati, da bodo razmerja jaz-ti premagala in preglasila razmerja jaz-ono. Ne smemo pa dopustiti, da bi razmerja jaz-ono postala vseobvladujoča, v kolikor ne želimo, da bi novinarstvo izgubilo svoj človeški obraz, kajti kdor živi samo z onim ni več človek (Buber 1999, 32). Alokucijo zato

postavljam kot temeljni izziv personalizacije in odgovor, kako lahko kot novinar rasteš v svoji etičnosti, v uresničevanju osebe v sebi in v drugih skozi dialoški odnos. Dialoški odnos predpostavlja nekoga, ki me kot novinarja ogovarja in kateremu odgovarjam, sem mu odgovoren. V osnovi gre torej za odnos odgovornosti. Kjer se novinarja ne more dotakniti noben ogovor, je tudi odgovornost prived. In obratno: kdor ne odgovarja več, ne sliši več besed (Buber 1999, 163). To pa je smrt novinarstva.

Če in kadar je personalizacija utemeljena na dialogu, nikakor ni sredstvo tabloidizacije. Osredotočanje na osebo in dogodek (ne pa denimo na problematiko) še ne pomeni nujne degradacije na tabloidno, trivialno, senzacionalistično raven. Poudarek na osebnem, izkustvenem, emocionalnem prav tako ni v nasprotju z razlago, abstrakcijo, analizo, kot izhaja iz razsvetljenskega načina razmišljanja. Ravno obratno: personalni vidik je lahko zelo učinkovit način za pojasnjevanje kompleksnosti sveta in kot tak uporabljan tudi v resnem tisku, kar dokazujejo tudi nekateri primeri, ki sem jih obravnavala v ilustraciji. Seveda pa takšen personalni pristop predpostavlja utemeljenost na alokuciji, sicer je zdrs v neetičnost (pa najsi bo v tabloidih ali resnem tisku) neizogiben. In prav temu smo ob vse opaznejšem porastu sveta onega, na kar je opozarjal že Buber (1999, 33), priča. Prevladujoči način bivanja novinarjev je drža jaz-ono.

V personalnem novinarstvu je novinar, nasprotno, v prvi vrsti človek z drugim (in ne človek sam s sabo in zase – individualist; to postaja, če iz odnosa izstopa). Šele nato je tudi neodvisni, nepristranski, objektivni (in kar je še podobnih idealističnih zahtev) opazovalec in poročevalec. V ospredje stopa njegova etična presoja, kaj o svojem sogovorniku in na kakšen način bo objavil. Vsakič znova se mora odločati, kje je meja med dopustim poseganjem v človekovo zasebnost in javnim interesom. Kaj naj razkrije in kaj naj raje pusti prikrto.

In tako sem spet pri maski, s katero sem začela. Personalizacija po Bubru pomeni odstranjevanje vsakovrstnih mask in izstopanje iz vnaprej določenih vlog, pomeni popolno osvobajanje vlog in priznavanje dostojanstva drugemu kot tistemu, ki je nad vsemi vlogami, ki je enkratna in neponovljiva vrednota, ki je oseba v vseh svojih razsežnostih, katere bogastvo se mi odstira skozi osebni odnos z njo.

Čas je torej, da novinarji odvržejo ne le maske z obrazov svojih virov – takšne, ki so jim ji naredili novinarji sami in takšne, ki so si jih, da bi se zaščitili pred novinarji, naredili njihovi viri sami – temveč tudi svoje novinarske maske in izstopijo pred očmi svojih naslovnikov in svojih virov kot ljudje, ranljivi, občutljivi in zmotljivi, poklicani k spoštljivosti, tenkočutnosti, poštenosti, resnicoljubnosti, odpirajoč se v odnose z drugimi. Odnos je neodtujljiv del človekovega bistva, hkrati pa tudi tista njegova razsežnosti, ki ga zgolj iz posameznika dela

osebo. Novinarji s(m)o že po definiciji v stalnih stikih z ljudmi, vendar pa ti stiki niso nujno tudi odnosi (da bi to postali niti ni vedno namen novinarjev niti to ni potrebno; vendarle pa bi brez osnovne težnje po graditvi odnosov novinarstvo izgubljalo človečnost).

Novinarstvo današnjega časa potrebuje renesanso empatije. Še pred njo pa rojstvo novega, etično prerojenega novinarskega subjekta, katerega novinarski credo bo, tudi po zaslugi spisov moralnih filozofov, predvsem pa zaradi njegove notranje naravnosti in odločenosti, temeljil na etiki.

Dober novinar je v prvi vrsti dober človek, ki zna tudi novinarstvo, je nekoč zapisala Manca Košir (2003). Njegova odgovornost je zelo velika, je večja od njegove svobode (Lévinas 1998), njegovo delo, če ne dovoli, da mu okoliščine izpijejo še zadnji kanček idealizma, poslanstvo.

7 Literatura

- Belsey, Andrew in Ruth Chadwick, ur. 1992. *Ethical issues in journalism and the media*. New York: Routledge.
- Berdjajev, Nikolaj. 1998. *O človekovi zaslužjenosti in svobodi: personalistični pogled na človeka*. Celje: Mohorjeva družba.
- Bird, S. Elizabeth. 2000. Audience Demands in a Murderous Market: Tabloidization in U.S. Television News. V *Tabloid tales: global debates over media standards*, ur. Colin Sparks in John Tulloch, 213-228. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Buber, Martin. 2001. *Božji mrk: razmisleki o razmerju med religijo in filozofijo*. Celje: Mohorjeva družba.
- 1999. *Dialoški princip*. Ljubljana: Društvo 2000.
- 1982. *Princip dialoga*. Ljubljana: Društvo 2000.
- Cotič, Metka. 1998. Martin Buber in filozofija razmerja. V *Personalizem in odmevi na Slovenskem*, ur. Peter Kovačič - Peršin, 172–189. Ljubljana: Društvo 2000.
- Goodwin, Gene in Ron F. Smith. 1991. *Groping for ethics in journalism*. Ames: Iowa State University Press.
- Grujičić, Branka. 2008. Avtizem je ena sama velika prestrašenost. *Delo, Sobotna priloga*, 10. maj. Dostopno prek: <http://www.delo.si/tiskano> (10. november 2008).
- Harrington, Walt. 1997. *Intimate journalism: the art and craft of reporting everyday life*. Thousand Oaks, London, New Delhi : Sage.
- Hladnik Milharčič, Ervin. 2008. Slovenci za sedmimi mejami. *Dnevnik, Objektiv*, 12. januar. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/292160 (10. november 2008).
- Hočevnar, Barbara. 2008. »Podnevi so me silili streljati, ponoči pa, da sem jim bila žena«. *Delo, Sobotna priloga*, 31. maj. Dostopno prek: <http://www.delo.si/tiskano> (10. november 2008).
- Kodeks novinarjev Slovenije*. 2002. Dostopno prek: <http://www.novinar.com/dokumenti/kodeks.php> (20. september 2008).
- Kotnik, Mateja. 2008. »Mamo sem morala vprašati, ali lahko imam fanta, pa ni imela nič proti«. *Delo, Sobotna priloga*, 19. januar. Dostopno prek: <http://www.delo.si/tiskano> (10. november 2008).
- Kovačič - Peršin, Peter. 1998. Uveljavitev personalistične filozofije pri Slovencih. V *Personalizem in odmevi na Slovenskem*, ur. Peter Kovačič – Peršin, 117–131. Ljubljana: Društvo 2000.

- Kovač, Edvard. 1998a. Gabriel Marcel. V *Personalizem in odmevi na Slovenskem*, ur. Peter Kovačič - Peršin, 287–297. Ljubljana: Društvo 2000.
- 1998b. Sodobni personalizem. V *Personalizem in odmevi na Slovenskem*, ur. Peter Kovačič - Peršin, 139–119. Ljubljana: Društvo 2000.
- 2000. *Modrost o ljubezni*. Ljubljana: Brat Frančišek.
- Košir, Manca. 1988. *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*. Ljubljana: DZS.
- 2003. *Surovi čas medijev*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- 2005/1996. Javno komuniciranje kot oglaševanje. V *Uvod v novinarske študije*, ur. Melita Poler Kovačič in Karmen Erjavec, 19–29. Ljubljana: FDV.
- Lambeth, Edmund B. 1997. *Časnikarstvo kot zaveza: poklicna etika*. Ljubljana: FDV.
- Lévinas, Emanuel. 1998. *Etika in neskončno: Čas in drugi*. Ljubljana: Družina.
- Macdonald, Myra. 1998. Personalisation in current affairs journalism. *Javnost* 5 (3): 109–126.
- Macdonald, Myra. 2000. Rethinking Personalization in Current Affairs Journalism. V *Tabloid tales: global debates over media standards*, ur. Colin Sparks in John Tulloch, 251–266. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- McManus, J. H. 1991. *Market-Driven Journalism. Let the Citizen Beware?* Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
- Merljak Zdovc, Sonja. 2008. *Literarno novinarstvo: pojav in raba sodobne pripovedne novinarske vrste v ZDA in Sloveniji*. Ljubljana: Modrijan.
- Merrill, John C. 1997. *Journalism Ethics: Philosophical Foundations for News Media*. New York: St. Martin's Press.
- Milosavljevič, Marko. 2003. *Novinarska zgodba*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mounier, Emmanuel. 1990. *Oseba in dejanje*. Ljubljana: Društvo 2000.
- Nosbüsch, Johannes. 1998. Problem osebe v sodobni filozofiji. V *Personalizem in odmevi na Slovenskem*, ur. Peter Kovačič - Peršin, 5–51. Ljubljana: Društvo 2000.
- Poler Kovačič, Melita. 2005. *Kriza novinarske odgovornosti*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Powell, John. 2000. *Zakaj se ti bojim povedati, kdo sem? (Vpogledi v človekovo spoznavanje samega sebe, osebnostno rast in medosebno komunikacijo)*. Ljubljana: Župnijski urad Ljubljana-Dravljje.
- Rupnik, Veronika. 2008. »Moja drugačnost ni v tem, da sem slepa«. *Primorske novice, Sobota* (22. april).

- Škerl, Uroš. 2008. Dan Downovega sindroma: Otroci ga objemajo. Učijo se altruizma. *Dnevnik, Objektiv*, 22. marec. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/objektiv/307073 (10. november 20008).
- Theunissen, Michael. 1998. Skeptični pogled na antropološki pojem osebe. V *Personalizem in odmevi na Slovenskem*, ur. Peter Kovačič - Peršin, 75–101. Ljubljana: Društvo 2000.
- Ule, Andrej. 1998. Oseba in bitje v dialogiki Martina Bubra. V *Personalizem in odmevi na Slovenskem*, ur. Peter Kovačič - Peršin, 190–200. Ljubljana: Društvo 2000.
- Willis, Jim. 2003. *The human journalist: reporters, perspectives, and emotions*. Westport: Praeger Publishers.
- Zupet, Janez . 2003. O medčloveških odnosih. *Oznanjenje* 28: 11–11.

8 Priloge

8.1 Priloga A: Reportaža Porabje, Slovenci za sedmimi mejami

»A vi mene razumete?« se je gospa Vera Gašper zdrznila in prekinila tok pripovedovanja o življenju ob železni zavesi.

»Ja, seveda vas razumem,« sem odgovoril in upal, da je res.

Njena zgodba je bila prelepa in ne bi želel kaj izpustiti.

A, vi mene razumete, sem vprašal še jaz. »Ja, saj govorite slovensko, ne? Knjižno.«

»Saj vi tudi govorite slovensko.«

»Prav. Samo, da se razumeva.«

Govorila sva zelo počasi.

»Včasih se zalotim, da nekaj časa razmišljam v madžarščini, nekaj časa pa v slovenščini. V resnici pa ne vem zakaj in kje. Ne vem, kateri element sproži zamenjavo kode. Enako kot pri sanjah.« »Sanjate v slovenščini ali madžarščini?« »Oboje, odvisno od okolja, ki ga sanjam. S kom sem, kje, kako. Ko se zbudim, naprej razmišljam v jeziku, v katerem sem sanjala.«

Ni bilo prvič, da je slovenščina izzvenela kot tuj jezik, tukaj pa je imelo srečanje goriškega in prekmurskega naglasa zelo zabaven prizvok. Njeno narečje se mi je zdelo prekmursko, čeprav so vsi zagotavljali, da na Madžarskem govorijo čisto poseben jezik, ki s knjižnim nima nobene zveze in se tudi od prekmurščine loči po večji pristnosti in nekontaminiranosti.

Govorila je v porabski slovenščini, jeziku, ki je tisoč let brez prekinitve živel pod zaporednimi madžarskimi oblastmi in potem šestdeset let sploh ni imel nobenega stika s Slovenijo. Na trenutke je zvenelo kot nemščina, potem spet kot madžarščina, ampak besede in stavki so bili nedvomno slovenski. S starodavnim zvenom, vendar popolnoma uporabni za moderno komunikacijo. Govorila je o svojem prvem stiku z brzostrelko.

»Tukaj pa res ni bilo lahko živeti, veste,« je razložila tesno geografijo vasi Gornji Senik, kjer živi. »Smo na tromeji. Madžarska, Avstrija, Jugoslavija. Mi pa stisnjeni noter v kot. Na jugoslovanski strani so streljali oni k nam, na avstrijski strani pa je bila z naše, madžarske strani večja težava. Tukaj so Madžari streljali. Iz naše hiše si videl obe meji.«

»Kaj ste pa vi delali?« sem vprašal.

»Kaj? Kaj pa lahko človek v takem dela? Preživiš. Mi smo bili vesel narod. Otroci smo radi peli, ko smo se podili po gmajni. Ampak dva koraka si naredil, pa si že bil pri meji in je madžarski vojak začel kričati, naj nehamo. Hodili smo k maši, delali.«

Zdaj smo postali Rusi

Gospod Ištvan Časar jo je pokazal na cesti, ko sem ga spraševal, kako je doživel padec meje med Slovenijo in Madžarsko ob koncu leta. Iskal sem župnika Ferenca Merklja. V starem župnišču sta bila dva Madžara, ki nista znala besede slovensko ali kakšnega drugega krščanskega jezika, cerkev in novo župnišče pa sta bila zaklenjena.

Gornji Senik je prva od sedmih slovenskih vasi na Madžarskem, nad katerimi nobena od slovanskih držav, v katerih so živeli Slovenci, nikoli ni imela jurisdikcije. To so bili res madžarski Slovenci. Pod Avstro-Ogrsko so sodili k Prekmurcem in so si z njimi delili jezik. Trianonska konferenca, ki je oklestila madžarsko ozemlje, je Prekmurje dala Jugoslaviji. Sedem vasi v Porabju pa je pustila na Madžarskem.

Od leta 1920 so bili porabski Slovenci prepuščeni svoji iznajdljivosti in ločeni od Prekmurja. Po drugi svetovni vojni jih je do konca zaprla še železna zavesa. Niti v Avstrijo niti v Jugoslavijo niso mogli. Dovoljenje pa so potrebovali tudi za premik iz ene vasi v drugo. Štiriindevetdeset kvadratnih kilometrov ozemlja je tvorilo enklavo, na kateri še danes po različnih štetjih živi od dva tisoč do tri tisoč ljudi, ki govorijo slovensko. Gospa Gašper se je rodila 1910. Do leta 1990 ni vedela, kaj se pravi svobodno gibanje okoli lastne hiše.

»Trinajst, štirinajst let sem bila stara, ko me je stari oče peljal v gozd. Imeli smo nekaj sveta tik ob meji. Drva smo peljali domov. Pa mi stari oče reče, takoj pridi k meni, in me je pod voz potisnil. Z druge strani pa so že enega ranjenca nesli. Niti ni bilo treba, da bi kdo hotel pobegniti čez. Dovolj je bilo, da so šli ob meji, pa se je že kdo spomnil streljati. Na avstrijski strani so bile mine, na jugoslovanski pa vse preorano, da so se poznale sledi, tudi če je ptič tja stopil. Za živino pa si moral iti, ko se je pasla. Včasih je kakšna krava šla v luft, ko je šla preblizu meje, včasih pes. Njih pač nisi mogel ves čas držati pri hiši. Tako so nas držali v pesti, da si niti gledati nismo upali ven. Dvainpetdeset, triinpetdeset, štiriinpetdeset in petinpetdeset so bila strašna leta.«

Na svojem prvem spričevalu je imela madžarsko krono. Leta 1951 pa je domov prinesla spričevalo, na katerem sta bila srp in kladivo. »Ko je oče videl spričevalo, je rekel, zdaj je pa konec, ker smo menda postali Rusi.«

Njene ocene so bile slabe. Učitelj zgodovine, ki je bil trd Madžar, jo je zalotil peti slovenske pesmi in si je to zapomnil. »Rekel mi je, da bi dobila boljše ocene, če se ne bi drla po slovensko. V šoli smo se učili madžarsko, slovensko smo govorili samo doma. Zdaj je pa obratno. V šoli se učijo slovensko, doma pa govorijo madžarsko. Naše domače porabsko slabo govorijo, knjižne slovenščine pa se slabo naučijo. Mi, ki smo bili tukaj zaprti, smo ohranili slovenščino. Zdaj, ko je vse odprto, pa je našega jezika slišati vsak dan manj.«

Spomenik živim

Podobno čudenje je slišati pri vsakem sogovorniku. Ko so bile meje zaprte, na Madžarskem pa je vladal trd stalinistični režim, ki je strogo omejeval vsako potovanje čez mejo, se je jezikovna identiteta ohranjala v ruralnem okolju, ki ni komuniciralo z zunanjim svetom. S sprostitvijo političnih sistemov in razcvetom komuniciranja pa je jezik začel pospešeno izginjati.

»Odkar sem pred sedmimi leti prišel na Gornji Senik, sem imel 110 pogrebov, krstov pa ni bilo niti dvajset,« je rekel župnik Ferenc Merkli, ki je v osnovni šoli v Števanovcih ravno končal verouk in se mu je mudilo na obed. »Ko sem prišel, nas je bilo sedemsto, zdaj nas je še šeststo. V sedmih letih. Ni porok, ni krstov, samo pogrebi. Če ne bo sprememb, bo vas izumrla.«

Izumiranje je tukaj dolga zgodba. Madžarske države so v zaporednih navalih nacionalizma izvajale resno politiko asimilacije. Pokopališča slovenskih vasi je težko ločiti od madžarskih, ker so vsa imena zapisana v madžarski različici.

Vendar je Karel Holec zagotavljal, da so vsa imena, razen treh na spomeniku, poleg katerega je stal, slovenska. Spomenik ni na pokopališču, ampak sredi vasi Andovci, poleg zvonika. Vas nima cerkve, samo lesen zvonik. Andovci so bili prva vas v Porabju, ki je imela gostilno. Ta je zdaj zaprta, zato pa sta v vasi dva spomenika. Na enem je vklesanih osemindeset imen. »Toliko ljudi je leta 2000 živelo v vasi. Postavili smo ploščo, da obeležimo prelom tisočletja.« Na plošči pa je bilo ravno dovolj prostora za imena vseh prebivalcev, ki so tega leta živeli v vasi. »Pa smo jih vse vklesali. Tukaj sem jaz, tukaj sta moja dva brata, tukaj pa, vidite, so imena treh Madžarov, ki so se priselili k nam. To je spomenik živim prebivalcev Andovcev v letu 2000. Letos pa nas je že petinšestdeset.«

Kakšnih sto metrov naprej ob obnovljeni hiši stoji dva metra visok pokončen kamen. Že od daleč spominja na druidske monolite v Franciji, vendar je bolj sodobnega izvora.

»Predlani smo v naši vasi Andovci razmišljali, da gre zelo malo Porabcev na Triglav,« je rekel Holec. »Pa sem prišel na idejo, da bi lahko Triglav pripeljali v Porabje. Šli smo v Triglavski narodni park, kjer so nam šli na roke. S kamionom smo pripeljali velik kamen kot simbol slovenstva in simbol naše enotnosti ter ga postavili v naši vasi kot Mali Triglav.«

Andovci so najmanjša vas v Porabju. Sto metrov stran je meja. Do leta 1990 je bila hermetično zaprta, potem pa je dobila mejni prehod, ki pa je odprt samo en dan v letu. »Ampak po padcu režima smo začeli hoditi v sosednje vasi v Sloveniji kar na črno. Imeli smo svoje poti. Mi k njim, oni k nam. Zdaj, ko so se meje popolnoma odprle, pa se je kar pozabilo in je manj stikov kot prej.«

V osnovni šoli v sosednji vasi se je med odmorom desetina otrok drenjala okoli računalnika.

»Koliko je sedem krat osem?« sem vprašal črnolaso punčko, ki se je poniglavo motala po hodniku. Skomignila je z rameni in odkimala, da ne razume.

»Matematiko se učijo v madžarščini,« je nesporazum pojasnil učitelj slovenščine Laci Domjan, ki je že vnaprej povedal, da je glede usode svojega poklica črnogled. Pouk poteka v madžarščini, učenci imajo pet ur slovenščine na teden. Ob prehodu devetnajstega stoletja v dvajseto je v Porabju slovensko govorilo nekaj več kot pet tisoč ljudi, še leta 1911 jih je bilo več kot pet tisoč dvesto. Od takrat naprej pa jih je vedno manj. V šestdesetih letih prejšnjega stoletja se je zaradi izseljevanja prebivalstvo prepolovilo.

»Mlajši govorijo zdaj bolj madžarsko kot slovensko. Ko sem prišel poučevat pred dvajsetimi leti, so se otroci doma veliko več pogovarjali v slovenskem narečju. S tem znanjem so prišli v šolo in se naučili nekaj knjižnega jezika. Zdaj pa razen nekaj izjem doma ne slišijo niti besede slovensko. Slovensko govorijo samo še v družinah, kjer živi več generacij skupaj in stari starši govorijo s svojimi vnuki.

Otroci mislijo, da nimajo kaj početi s tem jezikom. Mi jim razlagamo, da imajo več možnosti. Lahko gredo v srednjo šolo in na univerzo v Slovenijo. Vendar vidijo, da v vsem Porabju ni nobenega podjetja, kjer bi ljudje z delodajalci govorili v slovenščini. V Monoštru ima tovarno Opel. Če hočeš dobiti delo na srednji ali visoki ravni, moraš znati nemško. Takšen je pogoj. Nobenega podjetja ni, kjer bi bil pogoj za delo znanje slovenščine.«

Dva soseda, trije jeziki

Pa vendar eno tako podjetje le obstaja. V restavraciji v slovenskem kulturnem domu v Monoštru natarji in natarice govorijo slovensko. Monošter je majhno madžarsko mesto z osem tisoč prebivalci, kjer živi štiristo Slovencev. V domu so hotel, sedež radia, ki oddaja eno uro na dan, in uredništvo časopisa Porabje.

Francek Mukič, ki vodi radijsko postajo, je pred dvema letoma napisal tudi prvi roman v porabskem narečju. Garaboncijaš (Črnošolec) je nenavadna zgodba o ljudeh ob železni zavesi, ki so pod bodečo žico in v senci stražnih stolpov tihotapili identiteto.

»Tukaj so od nekdanj živeli preprosti ljudje,« je kar v studiu radia začel opisovati svojo deželo, ki jo vidi kot zamotano in polno protislovij. Težko se je v njej orientirati. Je majhna, ampak vsaka njena vas v sebi nosi nasprotja sveta okoli nje. »Gornji Senik, od koder sem doma, je majhna vas med dvema mejama.« En del vasi na griču gravitira na Avstrijo. Pred vojno od tod niso hodili v Monošter v trgovino in k zdravniku, ampak v Ženavce, v Avstrijo. Med drugo svetovno vojno so zato šli v kulturbundovce in simpatizirali z Nemci. V središču vasi, ki je bližje Martinju na slovenski strani, pa so gravitirali proti Jugoslaviji in so imeli simpatije do druge strani.

»V eni majhni vasi imate dve skupini, ki se ne marata prav posebno, ker temeljita na dveh različnih ideologijah. Med njimi so potem pravi Madžari, ki jih je bilo resda malo. Potem so bili Madžaroni. Bili so verniki in ateisti. Hudo zapleteno. Ljudje pa so preprosti. Madžari so jih vse maltretirali. Med vojno so se bali partizanov, ki jih tukaj ni bilo kaj prida. Eni so rekli, mi smo Slovenci, in so se tega držali. Drugi so v slovenščini rekli, da so Nemci. Potem je prišla represivna stalinistična ureditev Madžarske, ki te je stisnila med dve ideološki fronti, ki sta obvladovali ves svet. Na eni strani so kapitalistični sovražniki, na drugi je Tito. Pes na vrhovi, kot so ga imenovali po letu 1917, po informbiroju. Kakšne občutke naj bi kmetje imeli v tej zmešnjavi?«

Tako kot v vsakem obmejnem kraju prebivalci niso nikoli samo eno. »Si to in to. Nam sta lastna slovenska kultura in jezik in madžarska kultura in jezik. Tukaj so tri meje. Imaš dva soseda, tri popolnoma različne jezike in različne kulture. Pa še porabska slovenščina in naša kultura se zelo razlikujeta od jezika in kulture v Sloveniji. Mi nikoli nismo bili del slovenskega nacionalnega telesa. To nam povzroča problem identitete. Imamo strašno arhaičen jezik. Dolgo časa ljudje niso čutili, da pripadajo na drugo stran. Govorili smo o Jugoslaviji. Mi smo Slovenci, tam čez je bila Jugoslavija.«

Potem se je naenkrat vse odprlo

Rojen je bil leta 1952. »Bil sem otrok, ko so mi dvakrat grozili, da me bodo ustrelili. Morda ne čisto zares, so me pa tako ustrašili, da me je še danes strah. V Martinskem gozdu ob meji sem kot desetleten otrok pasel krave. Tam je bilo zelo skrivnostno, ker se je tja smelo samo s posebnimi dovoljenji. Zelo me je zanimalo, kaj je tam. Strica sem gnjavil, naj me vzame s sabo, da bom videl, kaj je tam. Čez gozd smo slišali, da se na drugi strani pogovarjajo po slovensko. Pa sem začel kričati še jaz.

– Kaj pa je za gozdom? sem vprašal strica.

– Jugoslavija, mi je odgovoril.

– Kaj je to Jugoslavija?

– To je ena druga država.

– Pa zakaj tako govorijo kot mi?

Nekaj mi je po svoje razložil. Jaz sem čez gozd kričal še naprej in prišli so naši stražniki z brzostrelkami. Mulc, kaj ti tu počneš? Pogovarjam se. Če takoj ne izgineš, te bomo pufnili. To nosim vse življenje s sabo. Tako smo živeli desetletja. Potem pa se je naenkrat vse odprlo.«

Odprtost meja, konec omejitev in prosti tok vsega so proizvedli nenavaden učinek. Strogo določene identitete, ki so temeljile na jasnih prepovedih, strogih določilih in agresivnih

sankcijah za vsako kršitev, so se razblinile ob satelitskih televizijah, eksploziji potrošnje, brezžičnem internetu in panevropskem modernizmu.

Jože Hrnek, ki predseduje zvezi Slovencev na Madžarskem, je takoj presekal morebitne romantične ideje, da so s tem problemi minili.

»Za kulturni dom smo od madžarske države dobili osem milijonov forintov,« je spregovoril o instituciji, na katero je ponosen. Kulturni dom je presenetljivo moderna in učinkovita zgradba. »Investicija je bila tristo milijonov. Dvajset nam jih je dalo mesto Monošter, vse ostalo smo dobili iz Slovenije. V istem času je Slovenija zgradila madžarski kulturni dom v Lendavi za milijardo sedemsto milijonov tolarjev. V tem je razlika. Slovenija in Madžarska sta leta 1992 podpisali meddržavni sporazum o zaščiti slovenske manjšine na Madžarskem in madžarske manjšine v Sloveniji. Madžarska ta sporazum zelo pomanjkljivo izvaja. Madžarska manjšina dobi od Slovenije dvajsetkrat ali tridesetkrat toliko, kot dobimo mi od Madžarske. Samih nas je premalo, da bi jih k temu prisilili. Tukaj potrebujemo pomoč.«

Pomoč, ki jo potrebujejo, lahko da samo država. Jezik, ki ga gojijo porabski Slovenci, je arhaičen, kultura, ki jo gojijo, je delikatna folklor, ki lahko v dveh generacijah izgine. V nekaterih vaseh se zdi, kot da gledaš film, ki je ujel podobo Slovencev v devetnajstem stoletju. Vendar je v resnici to pokrajina, ki jo oblikujejo strategije regionalizacije Evrope. V tem kotu so skupaj treščili slovanski, madžarski in nemški nacionalni projekti. Po dramatičnem spletu okoliščin je ta drobna nacionalna skupina preživela najbolj zoprne trenutke svoje zgodovine. Prav trenutek, ko se zdijo zreli vsi pogoji za njeno nadaljnje preživetje, pa jo lahko izbriše.

»Za nas se je izoliranost končala šele leta 2000, ko smo dobili mejni prehod na Verici.«

Postavlja se mu praktično vprašanje. Kaj lahko od združitve v Evropski uniji dobi najmanjša in najbolj zaostala zamejska skupnost? Ki meji na najbolj zaostali del Slovenije, na Goričko?

»Fizične meje zdaj ni več, torej ni več izgovorov. Zdaj smo postali del slovenskega narodnega telesa. Upam, da bo to pripomoglo k ohranjanju jezika in kulture. Ampak za nas je najbolj pomembno, ali bo to prineslo razvoj gospodarstva.«

Pritožil se je, da iz Ljubljane večkrat dobi očitke, da niso dovolj agresivni. Da niso tako agresivni kot Madžari v Sloveniji, ki so kot skupnost v razcvetu. Lani in predlani so bili potem nekoliko bolj agresivni. In poslušali očitke, da hočejo pokvariti dobre sosedске odnose med Madžarsko in Slovenijo.

»Zelo slabo smo vidni, ker nikoli nismo smeli biti problem med državama. Jugoslavija in Madžarska sta bili socialistični državi, med socialističnimi državami pa ni smelo biti problemov. Tako da niti takrat niti danes nismo deležni pozornosti, kot so je deležne druge

manjšine. Pa še zakon številčk deluje. Niti za Slovenijo niti za Madžarsko nas ni dovolj. Da ne govorim o italijanskem ali avstrijskem gospodarstvu in njunem vplivu na obmejno ekonomijo.«

Učitelj slovenščine v Števanovcih je brez patosa rekel, da se počuti kot uslužbenec na intenzivnem oddelku, ki razmišlja o tem, kako zagotoviti dostojanstveno prenehanje življenja. Zvenelo je skoraj neresnično ob škatlah z igrami človek, ne jezi se in zadnji pesniški zbirki Ferija Lainščka, ki je ležala na mizi. Vendar se podobno počutijo prav ljudje, ki poklicno držijo porabsko kulturo pri življenju. Bralcev, poslušalcev in obiskovalcev prireditelj je vedno manj in vse starejši so.

»Rada bi rekla, kako lepo je biti nosilec dveh kultur,« je rekla Marjana Sukič, ki v Monostru ureja slovenski časopis. »Vendar je v resnici težko. Če hočeš kaj doseči, moraš najprej prepričati svoje ljudi in od njih dobiti potrditev, da je to prav. Na drugi strani se moraš dokazovati tudi večinskemu narodu, da se mu ne zameriš. Si na prepihu z dveh strani.«

In vsakič znova moraš odgovarjati na vprašanje, kdo si. Čez čas se izgubiš v monotoniji odgovorov.

»Naša identiteta ni enaka osrednji slovenski identiteti. Mi, ki živimo v Porabju, se učimo slovensko in smo Slovenci. Vi, ki živite za mejo, pa za nas govorite slavsko in živite na Slavskem. Ko gremo na Madžarsko, pa rečemo, da gremo dol na Vogrsko. Naša samozavest je porabska, ni osrednjeslovenska. Temelji na zaprtosti, na narečju, ki ga govorimo. Podobni smo ljudem z Goričkega. Težko pa se istovetimo z vrednotami Slovencev iz Maribora ali Ljubljane. Smo mešanica slovenske in madžarske kulture in ni preprosto reči, kaj smo.«

Ob padcu evropskih meja so na mejnem prehodu v krsti zakopali bodečo žico in s tem pokopali mejo. Po ceremoniji je ostalo vprašanje, kaj meja, ki je ni več, razmejuje. Kaj govori opusteli mejni prehod, čez katerega se redki vozniki s takim veseljem zapeljejo s polnim plinom?

»Včasih se zalotim, da nekaj časa razmišljam v madžarščini, nekaj časa pa v slovenščini. V resnici pa ne vem zakaj in kje. Ne vem, kateri element sproži zamenjavo kode. Enako kot pri sanjah.«

»Sanjate v slovenščini ali madžarščini?«

»Oboje, odvisno od okolja, ki ga sanjam. S kom sem, kje, kako. Ko se zbudim, naprej razmišljam v jeziku, v katerem sem sanjala.«

8. 2 Priloga B: Otroci v oboroženih spopadih, »Podnevi so me silili streljati, ponoči pa, da sem jim bila žena«

Betty Lalam ni dopolnila niti dvanajst let, ko so nekega jutra bojavniki Gospodove odporniške vojske (LRA) Josepha Konyja vdrli v vas Arum na severu Ugande. »Naučili so me streljati, prisiljena sem bila ubijati. Če bi se uprla, bi oni mene. Dodelili so me nekemu poveljniku kot eno izmed žena. Čeprav jih je imel skupaj sedem, me je posiljeval skoraj vsako noč,« se spominja ena izmed več kot 25 tisoč deklet in fantov, ki so jih ugrabili v dve desetletji trajajoči državljanski vojni v tej vzhodnoafriški državi.

Prav o zaščiti otrok v oboroženih spopadih, ki je ena od prioritet slovenskega predsedovanja EU, so pretekli teden razpravljali udeleženci Sveta EU za splošne zadeve in zunanje odnose.

Danes osemnajstletna Betty govori potihem, ko se spominja obdobja, ki bi moralo biti otroštvo, a je bilo vse kaj drugega. »Uporniki so naju z bratom, o katerem že dolgo nič ne vem, in še nekaj vrstnikov odpeljali v Sudan. Tam smo se zadrževali večino časa, sicer pa smo se gibali na obeh straneh meje,« pripoveduje drobno dekle, ki je bilo v uporniških vrstah ogromnokrat tepeno. »Me smo bile tudi kuharice. Če so vladne čete napadle naše enote, smo morale vroče lonce nositi na glavah. Ničesar nismo smele pustiti tam, od koder smo bežali. Tisto, ki ji je vrela posoda padla in se ji je hrana polila, so na mestu ustrelili.« Tabore so pogosto selili in ponavadi kar vsi spali v jarkih. Ko so njenega »moža« ubili, so jo dali za »ženo« drugemu poveljniku. Pravi, da v ujetništvu ni zanosila, in razmišlja, da najbrž zato, ker je bila premlada. Nekatere njene sotrpinke so bile še dosti mlajše.

Uspelo ji je uiti po približno petih letih. »Med neko zelo hudo bitko, ki smo jo na koncu izgubili, smo se razbežali vsak po svoje. Niti ne vem natančno, koliko dni sem hodila, da sem na koncu prišla v Kalomo, kjer sem se prijavila v baraki vladne vojske. Tudi tega ne znam oceniti, kako dolgo so me zadržali tam; postavili so mi vrsto vprašanj, kje so ostale skupine, kako se premikajo, kdo jih vodi. Povedala sem vse, kar sem vedela, sicer pa niso slabo ravnali z mano.« Iz vojaških barak so jo odpeljali v rehabilitacijski center mednarodne organizacije World Vision, kjer je ostala dober mesec. »Mamo sem potem našla v enem od begunskih taborišč v bližini. Šele takrat sem izvedela, da so mi uporniki ubili očeta.« Kar nekaj časa je potrebovala, da se je privadila na normalno življenje. Nobenega svetovanja ali strokovne pomoči ni dobila, da bi ji pomagala pregnati temne misli. Vedno se umakne, če so ljudje glasni in je zelo živahno okoli nje, ker ji to obuja spomine. Poskusila je nadaljevati šolanje,

saj ga je prekinila sredi četrtega razreda, a se ni mogla zbrati, da bi se lahko učila in sledila snovi. Tako kot je bila v ujetništvu, je tudi zdaj lakota njena pogosta spremljevalka.

Z možem, ki je po njenih besedah zelo razumevajoč, živita v eni izmed nekaj sto na gosto postavljenih koč taborišča Arum. Delavci Mednarodnega odbora Rdečega križa (ICRC) so jima zagotovili odeje, posode in sanitarne potrebščine. Poskušata se preživljati s tem, da delata oglje in ga prodajata, a sta tako kot večina prebivalcev na tem delu države, do koder vodijo v deževnem obdobju neprevozne blatne poti, odvisna od pomoči humanitarnih organizacij.

Nič nočnih mor

Tudi 28-letni John Paul Ladwan živi v taborišču Arum. Imel je 16 let, ko so uporniki neke noči prišli v vas, ga zvezali in z njim izginili v noč. »Hodili smo, dokler nismo prispeli v Sudan. Po komaj prehodnih predelih te peljejo tako daleč, da ne najdeš več nazaj in je edina možnost, da preživiš, ta, da ostaneš z njimi.« V sudanskih gorah so jih naučili uporabljati različne vrste orožja, s katerim so potem na ugandski strani meje napadali vasi, prebivalcem kradli hrano, včasih pa so se nazaj v bazo vračali tudi z novimi ugrabljenici. »Poveljnikom je bilo vseeno za nas; pogosto so nas puščali tako lačne, da smo oprezali za kobilicami ali kakršnimikoli žuželkami in iskali koreninice, ki pa so lahko tudi strupene. Mučili so nas, nas topli, kotalili po trnatih tleh, morali smo podirati termitnjake, sekati drevesa. Spali smo na goli zemlji v jarkih, nikoli pod streho, ne glede na to, kako hudo je deževalo. Če kdo ni bil dovolj hiter ali je na napornih poteh obnemogel, je poveljnik določil enega med nami, da ga je ustrelil. Ko so izvedeli, da nas je kdo od napadenih vaščanov izdal vladnim vojakom, so se vrnili in ga kaznovali tako, da so mu pobili družino,« je opisal John Paul Ladwan.

Po šestih letih prisilnega vojaštva je izkoristil priložnost ob bitki na ugandski strani meje in se oddaljil od skupine, v treh tednih hoje – ta čas se je hranil z živalmi, ki jih je polovil – je prispel v vojaške barake, kjer se je predal. »Star sem bil že 22 let in sem se bal, da splošna amnestija predsednika Yowerija Musevenija zame ne bo veljala. A so me le popisali in me napotili na rehabilitacijo.« Domači so ga dobro sprejeli, starši so bili srečni, da se je vrnil, pomembno jim je bilo le to, da je živ, in ne, kaj je morebiti sam hudega storil. Med tistimi ugrabljenici, ki so se vrnili, imajo največ težav v domačem okolju dekleta, ki so rodila sinove in hčere upornikom.

John Paul Ladwan se je izsolal za poklicnega voznika in je zdaj šofer tovornjaka. »Kasneje sem prišel navzkriž z uporniki. Postavili so mi zasedo, me napadli in pobili ljudi, ki sem jih vozil, jaz pa sem z rano v trebuhu končal v bolnišnici. Od operacije leta 2005 sem še vedno šibak, a moram preživljati družino.« Skrbi za štiri otroke; dva sta njegova, dva pa od pokojne sestre, ki so jo ubili uporniki.

Da bi le zbral za doto

Patricka Otima so pred osmimi leti sredi noči odvlekli iz stričeve kočice, kjer je bil na obisku z družino. »Grozno sem trpel, ko smo morali bos pešačiti skozi gosto grmičevje do baze v Sudanu. Vsem so se odprle ogromne rane na nogah, iz katerih smo tako krvaveli, da se je za nami delala sled. Vedeli pa smo, da moramo nadaljevati. Ni bilo malo tistih, ki so obnemogli, ker je bila pot zanje prenaporna. Nekatere so kar ustrelili pred vsemi nami, druge pa preprosto pustili tam, kjer so se zgrudili. Dvomim, da je kdo med njimi preživel in se vrnil domov. V tistem goščavju ni nobene steze, ki bi te vodila v kako vas,« je razložil triindvajsetletnik. Sprva so ga izurili za »redne« enote, ki so se iz gora sosednje države vračale v domovino krast hrano in otroke, ob tem pa so se nemalokrat spopadli z vladnimi silami. Kmalu pa ga je sam Joseph Kony izbral za svoje spremstvo. »Malo prej sem se poškodoval, a so me šele takrat, ko sem bil določen za spremljevalne vrste, odpeljali v bolnišnico. Odtlej mi nikoli več ni bilo treba trpeti lakote in zlorab. Tudi sicer je bil odnos do ugrabljenec odvisen predvsem od poveljnika in tudi od starosti otroka. Do mlajših so bili načeloma nekoliko bolj prizanesljivi, nekateri vodje so bili še kar prijazni, nekateri pa so se neusmiljeno znašali nad svojimi 'varovanci',« je pojasnil Patrick.

»Kot Konyjev spremljevalec sem ves čas nosil orožje, dobro so me usposobili, če bi ga moral uporabljati, a se mi ni bilo treba več boriti. Tistim, ki smo bili izbrani, so dodelili različne vloge. Eni so bili na primer odgovorni za to, da so izvajali javne usmrtitve, če je kdo skušal zbežati in so ga pri tem ujeli. Potem so ga privezali za drevo, poklicali so nas vse, da smo se zbrali okoli njega in videli, kako se ravna z izdajalcem.« Prepričan je, da si je v štirih letih pridobil Konyjevo zaupanje, zato je ta ugodil Patrickovi želji, da se pridruži eni od skupin, ki je šla v Ugando ropat hrano. »Enemu od kolegov, ki je iz iste vasi, sem zaupal svojo namero o pobegu. Sprva mi ni verjel, saj ni vedel, ali ga hočem morebiti spraviti v kako past. Ker sva veljala za 'zanesljiv kader', nisva bila več pod strogim nadzorom in sva na nekem nepreglednem območju stekla stran. Na srečo sva ubrala smer, ki naju je pripeljala do ceste. Po več urah hoje sva na polju zagledala starejšega moškega, se mu predstavila in ga prosila,

da poišče mojega sorodnika iz bližnjega mesta Gulu. Ta je naslednji dan res prišel in nama povedal za amnestijo. Vseeno sva se bala, zato je pripeljal še enega od lokalnih starešin. Vsi trije so naju spremili v bližnje barake vladne vojske. Tam sva zavrnila povabilo, da bi se pridružila njihovim enotam.« Vrnitev domov je bila izredno zahtevna, saj bili mnogi, zlasti vrstniki, sumničavi do njega in si je njihovo zaupanje pridobil šele po daljšem obdobju. Tudi sam se je težko prilagodil na »življenje v civilizaciji«, kot se je izrazil. »Sčasoma sem se navadil in postal nov človek. Kot edini moški potomec, imam namreč še pet sester, se čutim odgovornega, da skrbim za starša, ki sta v letih, ko me ni bilo, strašno oslabela,« je opisal. V taborišču Labworoyeng, blizu mesta Kitgum, si je uredil kočjo in pridobil nekaj obdelovalne zemlje, da lahko podpira mamo in očeta.

Njegova naloga v taborišču je, med drugim, »promocija higiene«, za kar so ga usposobili pri ICRC – sovaščane osvešča, zakaj je pomembno, da skrbijo, da je okoli njihovih koč čisto, nadzoruje, da ljudje ne puščajo odpadkov tam, kjer ni smetišč, sodeluje pri urejanju latrin – namen je, da bi jih postavili toliko, da bi eno uporabljalo le pet družin – in vrtanju vodnjakov, ki jih podarja ICRC. Nadvse si želi, da bi lahko nadaljeval šolanje in si potem našel dobro službo. Zdaj kar dobro piše in bere v svojem jeziku luo, rad pa bi razumel tudi angleško. Med cilji, ki si jih je zadal za bližnjo prihodnost, je, da bi zbral dovolj denarja za neke vrste doto, da bi se lahko tudi uradno poročil s svojim dekletom. »Dota ni za vse enaka, odvisna je od želja staršev. Najnižja, če je punca iz zelo revne družine, je približno 70 tisoč ugandskih šilingov (nekaj več kot 30 evrov), za bogate pa se šteje v milijonih,« se huduje oče dobro leto starega sina.

Z razbijanjem kamnov do skodelice kaše

»Uporniki so začeli rekrutirati vedno mlajše fante in dekleta, ko ni bilo več prostovoljcev, ki bi se jim pridružili. Spomnim se, ko sem sam hodil še v šolo, da so vdrli in odpeljali 10 sošolcev. Nikoli več nisem slišal za nobenega med njimi. Za marsikoga so bili usodni kačji piki, malarija in druge bolezni. Nekateri so se utopili v rekah, zlasti po deževju avgusta in septembra. Uporniki namreč niso imeli navade, da bi vodo prečkali prek mostov, ampak na čim bolj skritih predelih. Enega so poslali naprej, da so videli, kako visoka je gladina. Če mu je uspelo prebroditi na drug breg, so šli za njim, če ga je odneslo, pa so poskusili drugje z drugim,« je povedal Michael Hannon Odong, ki dela pri ICRC kot agronomist in ima pri svojem vsakdanjem delu veliko stika z drugimi mladoletnimi žrtvami vojne.

Ugandske oblasti računajo, da je med več kot 1,7 milijona prebivalci, ki so bili prisiljeni zapustiti domove in najti zatočišče v taboriščih, namreč več kot polovica mladoletnih. Statistik, koliko med njim je osirotelih, pa ni. Poznavalci ocenjujejo, da jih je več deset tisoč. Med njimi je dvanajstletni Robin Okot, ki skupaj s tremi brati in tremi sestrami biva v taborišču Akwang pri Kitgumu. Ne ve, kaj se je zgodilo z očetom, mama mu je umrla pred nekaj leti, ne ve točno, kdaj in zakaj. Spomni se le, da je dolgo hudo kašljala. Stric nadzira tretješolca in njegovih šest bratov in sester ter jih nekako usmerja, imajo pa svojo kočjo in se preživljajo sami. V prvi vrsti z razbijanjem kamnov, ki jih ob gradnji ljudje potrebujejo, da utrdijo tla, na vrtu pridelujejo arašide za prodajo, od ICRC pa so dobili kozo. Po eni strani jim daje mleko, po drugi pa upajo, da bo nekoč imela mladiče, ki jih bodo lahko prodali. »Ponavadi jemo enkrat na dan, zelo redko dvakrat. Najbolj od vsega si želim, da bi imeli več hrane,« se je izrazil fantič, ki si pri hoji pomaga z doma narejenimi berglami. Razloži, da je hrom, ker mu je nekdo, ne da bi sam vedel, dal rastlino, ki ji pravijo tamarin in je majhni otroci ne bi smeli okusiti. Nikoli še ni bil pri zdravniku.

Robinova vrstnica Jennifer Okello je starša izgubila v napadu upornikov leta 1997. Ne ve, kje sta njena brat in sestra, sama pa je našla zatočišče v Akwangu, istem taborišču kot njena teta. »Ko mi zmanjka hrane, ki mi jo daje Svetovni program za hrano (WFP), mi teta pomaga najti delo na polju, denimo pri žetvi sezama ali kake žitarice. Za plačilo mi dajo del nabranega, kar potem prodam. Prodam tudi mleko od moje koze, da si kupim zelenjavo in uniformo za v šolo. Ta stane 5 tisoč šilingov (okoli dva evra). Dokler ne zberem za novo, nosim staro,« je opisala dvanajstletnica.

8. 3 Priloga C: Osebe z motnjo v duševnem razvoju, »Mamo sem morala vprašati, ali lahko imam fanta, pa ni imela nič proti«

Pred skoraj štirimi desetletji so iz Dornave pri Ptuju v Črno na Koroškem pripeljali deset otrok, ki so bili drugačni od svojih vrstnikov. Streho nad glavo so dobili v razdrapani hiši, zanje so skrbeli ljudje, ki so se z motnjo v duševnem razvoju srečali prvič. Takrat je veljalo, da je zanje dovolj dobro, če so na toplem in imajo hrano.

Otroci so z leti odraščali, njihovi učitelji pa nabrali veliko neprecenljivih izkušenj. Tako so prvi v Sloveniji brez dlake na jeziku spregovorili o njihovi pravici do ljubezni, intimnosti in spolnosti. S seznama tabu tem za populacijo z lažjo, zmerno in težjo motnjo v duševnem razvoju so nato črtali še prepričanje, da je za drugačne otroke, mladostnike in odrasle najbolje, če do smrti živijo pri starših. Ignorirali so stališča, da se ne smejo ukvarjati s športom, češ, zakaj bi mučili njihova telesa, ki so že tako ali tako prizadeta. Danes so med najglasnejšimi zagovorniki spremembe diskriminatorne zakonodaje, ki jim jemlje opravilno sposobnost. »Nič o nas brez nas« – so besede, ki postajajo resnična realnost njihovega vsakdanjega življenja.

»Zakaj oseba z motnjo v duševnem razvoju nima pravice voliti? Zakaj se ne bi smela poročiti? Kdo lahko v njenem imenu reče, da nima pravice do otrok? Je zanjo res najboljša tisto, kar porečejo starši ali njihovi učitelji?« se sprašuje specialni pedagog Marijan Lačen, direktor črnjanskega Centra za usposabljanje, delo in varstvo (CUDV), ki mu odgovori na našeta vprašanja nikoli niso povzročali težav. Teže je prepričati najprej starše, nato strokovno in laično javnost. »Ko smo začeli pred skoraj tridesetimi leti pisati prve članke o pravici do spolnosti in konec devetdesetih organizirali prvi posvet na to temo, so bili ugledni slovenski strokovnjaki proti temu. Osebe z motnjo v duševnem razvoju so veljale za bitja, ki sta jih Bog ali narava, kakor koli hočete, naredila z znižanimi intelektualnimi sposobnostmi in brezspolne. Ampak to sploh ni bilo res! V resnici so zelo čustvena bitja. Ves njihov svet temelji na emocijah, kar je zanje prednost v življenju. V nasprotju z njimi normalni ljudje ves čas blokiramo svoje želje, marsikdaj se ne izražamo direktno, marsikdaj se ne odpiramo odkrito, vedno nekaj blefiramo, zato smo v odnosih neodkriti, zaprti, tudi lažnivi. To pa zato, ker je življenje kruto, ker bi nas drugače življenje udarilo. Zaradi tega smo priča številnim stresnim situacijam, čirrom na želodcu, hudim glavobolom in podobnemu. Vse te težave so posledica zaprtih komunikacij. Pri osebah z motnjo v duševnem razvoju pa so te komunikacije odprte in neposredne,« pojasnjuje Marijan Lačen.

V spolne odnose nikogar ne silijo

O spolnosti pri odraslih osebah z motnjo v duševnem razvoju v črnjanskem centru niso začeli razmišljati iz dolgočasje ali pa zato, ker bi se želeli postaviti pred drugimi sorodnimi ustanovami. Srečevali so se namreč z vse preveč konfliktnimi emocionalnimi situacijami, ki so vodile v agresijo, avtoagresijo in depresijo. »Oni niso nespolna bitja in imajo vso pravico do spolnosti, seveda v skladu z njihovimi sposobnostmi in željami. To pa ne pomeni, da jih v spolnost silimo, pač pa vsakemu damo možnost!« nadaljuje Marijan Lačen.

»Spolne odnose jim omogočimo, četudi ne živijo v paru. V ta namen smo preuredili prostor, ki mu pravimo soba za intimna srečanja,« je povedala Marija Studenčnik, vodja domskega varstva v CUDV. Na vprašanje, kakšna je spolnost med odraslimi osebami z motnjo v duševnem razvoju, Marijan Lačen povzdigne glas: »Ja, ne vem, ker me ne briga! Tako kot mene ali vas tudi njih nihče ne kontrolira, kakšna je njihova spolnost. Imamo fanta in dekle, ki sta najstarejši par pri nas, pa je ona še vedno nedolžna. A onadva kljub temu doživljata nežnost, zaljubljenost, stiske rok in božanja. Po drugi strani pa imamo par, ki redno seksa vsak večer,« sklene Lačen. Marija Studenčnik poudarja, da v sobe odraslih gojencev nikoli ne vstopijo brez trkanja oziroma le takrat, ko so v sobo povabljeni.

Sabina in Željko sta par že dvanajst let. »Vmes sma malo prekinla. Sem rekel Sabini, naj premisli, pa pride, ko bo hotla,« je povedal Željko (18 let), Sabina (33 let) pa se je ob tem sramežljivo muzala. »Pol pa sva se zbližala,« reče in zaljubljeno pogleduje proti Željku. »Fajn mi je, ker je miren. Jaz sem skoz živčna. Drugače sem klicala domov, pa me je Željko odvadil,« je odkrito dekle. »Ja, zato, ker si še starše obremenjevala,« pripomni Željko. »Sem vprašala mamo, ali lahko imam fanta, pa ni mela nič proti,« se spomni Sabina. Z Željkom sta srečna, ker si skupaj z Jankom in Franjo delita trisobno stanovanje v bloku številka 26 na Lamprečah. »Tu imama mir. V centru sem bil pa nervozen, da ne bi kdo prišu in naju zmotu.«

Dojenčki tudi jokajo

Polemik o tem, spolni odnosi med odraslo populacijo z motnjo v duševnem razvoju da ali ne, je torej v Črni na Koroškem že zdavnaj konec. Bolj zapleteno je vprašanje, ali imajo pravico do otrok. »V centru so tri do štiri varovanke z veliko željo po materinstvu. A ko so se imele priložnost od blizu spoznati z dojenčkom in njegovimi potrebami, so si tudi najbolj navdušene premislile, da bi postale mame,« je povedala Marija Studenčnik. Dojenčki namreč tudi jokajo.

»Mi nobenemu paru, nobeni varovanki nismo rekli: 'Ne, ti pa nimaš pravice do otrok! Ti nikoli ne boš imel otrok! Jaz bom tisti, ki bom tako odločil v tvojem imenu!' Prepričan sem, da bi se marsikateremu našemu paru lahko rodil otrok v zelo ljubeče in prijetno okolje, bistveno bolj kot kakemu narkomanu, agresivcu ali alkoholiku, ki jih je v naši družbi zelo veliko. A to še ne pomeni, da jih spodbujamo k spolnim odnosom. Govorimo jim, da je otrok velika odgovornost, da potrebuje skrb in da je zanj potrebno imeti tudi denar. Nekatere naše varovanke si želijo otrok. Morda jih bodo enkrat tudi imele in ne bomo mogli reči, da je s tem kaj hudo narobe. To je njihova pravica in za tem vedno bolj stojim,« je odločen Marijan Lačen, ki je trdno prepričan, da bodo enkrat v centru priča tudi krasnemu poročnemu ceremonialu. »Ko bomo imeli par, ko nobenemu ne bo odvzeta opravilna sposobnost, se bosta imela pravico poročiti. Takrat bo pri nas velika fešta!«

»Zavili smo jih v celofan in temu celo ploskali«

O normalizaciji življenja oseb z motnjo v duševnem razvoju, ki že dolgo niso več potisnjene v brezdolje in pasivnost, ni mogoče govoriti brez pravice do izbire. O izbiri pa lahko govorimo le tedaj, ko sta na voljo vsaj dve možnosti. Do nedavnega je veljalo, da je za otroke, mladostnike in odrasle z motnjo v duševnem razvoju najbolje, če ostajajo doma. V skladu s tem jim je zakonodaja odvzela opravilno sposobnost in staršem podaljšala roditeljske pravice.

»To je bila velika napaka; to zdaj že vemo. Takrat pa smo temu celo ploskali. Tudi jaz osebno sem pri tem sodeloval, misleč, da smo njihovo življenje zavili v celofan,« ugotavlja Lačen. »Vsi starši, ki imamo svoje otroke neprecenljivo radi, si želimo, da bi se otroci že enkrat osamosvojili. Tudi otroci se hočejo čim prej rešiti svojih tečnih staršev. To je želja vsakega otroka in vsakega starša, zato mora biti to tudi pravica vsakega starša prizadetega otroka in vsake prizadete osebe. To je normalizacija njihovega življenja, ki pa je za državo seveda draga. A če smo visoko socialna in humana družba, potem jim moramo to tudi zagotavljati,« je prepričan Marijan Lačen. Najtrši oreh v prepričevanju, da je res tako, so predvsem starejši starši. Bojijo se, da jih bo okolica obsojala, češ da svojega nekoliko drugačnega otroka nimajo radi, da so ga zavrgli, da jim je v breme, da ga več nočejo in podobno. V črnjanskem centru nikomur ne rečejo, da morajo živeti narazen, a vselej poudarjajo, da ima njihov otrok možnost živeti življenje, ki ga lahko oblikuje po svojih predstavah, med sebi enakimi.

»Jaz sem del njih in oni so del mene«

Sašo (26 let) je prišel na Koroško pred sedmimi leti. »Pripeljala me je mama. Spomnim se, da je bilo veliko ljudi. Vojka [pedagoška vodja Vojka Lipovšek, op. p.] me je sprejela. Takrat še nisem imel nobenega prijatla. Vsi so se spraševali že prvo uro, kak mi je ime. Skoz sem bil oblegan,« se spominja Sašo. Ko je preteklo nekaj mesecev, ga je mama želela odpeljati nazaj v Maribor, da bi bil bliže domu. Peljala ga je v mariborski Polž. Sašo je tam že podpisal dokumente o nastanitvi. Ko se je vrnil po svoje stvari v Črno na Koroškem, pa je spoznal, da noče odditi. »Mama me hoče domov. Kaj naj naredim?« je vprašal Vojko Lipovšek, svojo takratno vzgojiteljico. »Kaj pa ti želiš?« je Vojka vprašala Saša. »Tu bi ostal,« je bil njegov odgovor in Vojka Lipovšek je skupaj s svojimi sodelavci storila vse, da je Saševe želje razumela tudi njegova mama.

»V večini primerov sami zelo dobro vedo, kaj je zanje dobro. Res je, da so med njimi taki, ki potrebujejo stodontno pomoč, pa tudi taki, ki le tu in tam pridejo po kakšen nasvet ali informacijo. Na delavce centra pogosto naslavlajo prošnje, a tako kot sicer v normalnem življenju jim vseh želja tudi mi ne moremo izpolniti,« pojasnjuje Vojka, ki jo Sašo in drugi gojenci in varovanci centra tikajo. »Naša hiša ni le njihova šola, temveč tudi njihov dom in doma se pač nikjer ne naslavljam z gospod ali gospa,« pravi Vojka Lipovšek, ki ima tako kot direktor Marijan Lačen in drugi sodelavci iz centra vselej odprta vrata svoje pisarne, pa tudi svojega doma. »Jaz sem del njih in oni so del mene,« pravi Lipovškova.

Žogico lahko vrže vsak

Po hodnikih osrednje stavbe črnjanskega centra, po katerih napredujem počasi, saj me njeni stanovalci nenehno ustavljajo, božajo, objemajo, segajo v roke, sprašujejo po imenu, se ob pomoči maratonca Janeza končno prebijem do telovadnice in športne pedagoginje Ivane Srebot. Petintrideset let je, odkar je prišla v službo in začela delati kot korektivni gimnastik. Oralna je ledino. Najprej je začela s klasično vadbo na blazini. Štela je od ena do tri, a z velikimi problemi. Zaradi znižane intelektualne sposobnosti so gojenci težko sledili njenim navodilom, do vadbe so čutili odpor in le s težavo jih je motivirala. »Sčasoma sem se domislila različnih iger in v vadbi so začeli uživati,« pove Ivana Srebot.

Danes v centru ni gojenca, ki ne bi bil športno aktiven. Tudi najteže prizadeti imajo svoj program. »Lahko rečem, da smo razvili edinstven sistem v Sloveniji. Naši varovanci se potegujejo za naziv športnik leta. Pripada tistemu, ki se med letom preizkusi v približno desetih različnih športih in nabere skupno največ točk. Med tekmovanji sta denimo tek in

metanje žogice. Pri nas lahko veliko gojencev teče. Kdor tega ne more, pač hodi. Tudi žogico lahko vržejo mnogi, celo tisti, ki so na invalidskem vozičku. Najbolj pomembno pa je, da jih razvrstimo v skupine, da tekmujejo s sebi enakimi,« pravi Ivana. Po njenih besedah šport izjemno dobro vpliva na njihovo počutje in dviguje kvaliteto njihovega življenja. Laže se oblačijo in umivajo. Šport je tudi sredstvo, da živijo aktivno življenje. Šport jih je pripeljal v mnoge, tudi tuje kraje in jim dal možnost, da spoznajo nove ljudi. »Če se ne bi ukvarjal s športom, bi mi nekaj manjkalo,« trdi Janez, najslavnejši črnjanski maratonec, ki je s specialnih olimpijskih iger v Šanghaju prinesel kar tri odličja. A tistih, ki so se pridružili ideji specialne olimpijade, gibanja, za katero so temelje prav tako postavili v črnjanskem centru, je še več.

Štruklji za Tončka

Hiša z drugačnimi stanovalci sredi Črne nikoli ni imela ograje. Ljudje so prihajali k njim na dvorišče, oni pa so se po mili volji sprehajali po kraju. Stkale so se vezi in veliko sožitje. »V Črni se dobro počutimo, ker nihče ne zija za nami,« je pred leti v knjigo vtisov zapisal neki oče. »Nikoli nismo imeli nobenih konfliktnih situacij s krajem in njenimi prebivalci. Naši gojenci so s prijaznostjo in nasmehom sprejeti v trgovini, na pošti ali banki. Motnja v duševnem razvoju je drugačnost in drugačnost, kakršna koli je že, je moteča. Pomembno pa je, da ta drugačnost postane vsakdanjost,« trdi Marijan Lačen.

»Naši gojenci so vedno pripravljeni pomagati, ostarelim nosijo kosila, pomagajo pri sezonskih opravilih, hodijo delat k obrtnikom ali kmetom. Lahko gredo povsod, kamor želijo, le povedati morajo, kam gredo in kdaj pridejo. Tako kot doma, ko drug za drugega vemo, kje je kdo in kdaj ga lahko pričakujemo,« je povedala specialna pedagoginja Marinka Vačun. Tako bo Tonček jutri popoldne gospodinji na Kogelnikovi kmetiji znova nanosil drv, Vida pa mu bo natočila v njegov vrček in mu za veliko kmečko mizo postregla z njegovo najljubšo jedjo – sirovimi štruklji.

8. 4 Priloga D: Dan Downovega sindroma, Otroci ga objemajo. Učijo se altruizma.

Dragi olimpijci, če hočete zmagati, se morate potruditi, je široko odprtih oči zrecitiral dvaintridesetletni Dejan Likar. "Tako nam je govoril Janez Drnovšek." Dejan je nasvet pokojnega predsednika, ki ga je dobil lani poleti, upošteval in postal eden najuspešnejših olimpijskih tekmovalcev v državi.

Oktober je na specialni olimpijadi v Šanghaju osvojil eno zlato in dve srebrni medalji. Tekmoval je v plavanju, na petdeset in petindvajset metrov ter v štafeti štiri krat petdeset metrov. "Na petindvajset metrov me je prehitel le neki Bolgar," se je nasmehnil in potežkal vrečko, v kateri ima spravljene bleščeče ploščke.

Dejan Likar se je rodil z motnjo v duševnem razvoju, Downovim sindromom. V njegovih celicah je kromosomski niz na določenem mestu okvarjen, namesto dveh so tam zrasli trije kromosomi. Ta podrobnost dokaj natančno določa njegovo življenjsko zgodbo. Zapisana je v genih in na njegovem obrazu. Prebira jo družba, v katero se je rodil. "Pred dvaintridesetimi leti je bil Downov sindrom velik tabu," se spominja Dejanova mati Helena Likar. "V Idriji, kjer smo živeli, so se naju ljudje na cesti izogibali. Na Dejana so kazali s prstom."

Ob Dejanovem rojstvu je bila njegova pričakovana življenjska doba ocenjena na trideset let. Otroci z Downovim sindromom, ki med drugim s seboj nosi tudi različne okvare srca, so umirali zgodaj. Likarjeva se je, drugače kot nekatere matere, ki so svoje otroke z Downovim sindromom skrivale (v Sloveniji se jih vsako leto rodi približno petnajst oziroma eden na tisoč porodov), odločila, da bo njen sin dolgoživ in polnopraven član skupnosti. Z vozičkom je šla na ulico tri mesece po njegovem rojstvu. Odtlej se je njegova pot, tudi zaradi materine vztrajnosti, vzpenjala tako strmo, kot dovoljuje njegova okvara, in mnogo bolj, kot so dovoljevale družbene okoliščine.

"Nekoč so bili ljudje z motnjo v duševnem razvoju obsojeni na izolirano življenje v psihiatričnih bolnišnicah," je povedala **Irena Stergar Remškar**, vodja bivalne enote v Dragi pri Igu, v kateri stanuje Dejan. "Danes pa govorimo o integraciji." **Dr. Katja Vadnal**, predsednica Zveze Sožitje, ki v Sloveniji združuje in zagovarja osebe z motnjami v duševnem razvoju ter njihove družine, pravi, da danes odraščajo prve generacije, ki bodo dosegle običajno človeško starost. To za večinsko družbo obenem pomeni odgovornost in priložnost.

Včerajšnji mednarodni dan Downovega sindroma ni namenjen le njim samim. Nagovarja vse človeštvo.

Obkrožil sem Peterleta

Dejan, ki se je v otroštvu, preden je prispel v Drago, za življenje usposabljal v ustanovi v ljubljanskih Jaršah, se bo čez mesec dni preselil v skupino petnajstih oseb s posebnimi potrebami, ki bo relativno samostojno, z minimalno asistenco vzgojiteljev, živela v novozgrajeni hiši v Vižmarjih. "Nastopali smo na proslavi, na kateri so položili temeljni kamen," se pohvali Dejan. "Prišel je tudi župan Jankovič." Župan je postavil simbolni temelj hiše, v kateri bo živel Dejan, ta pa je s simbolnimi zidaki iz kartona z bodočimi sostanovalci uprizoril gradnjo enega od zidov.

Dejan je politično razgledan, naštetih zna pet ključnih slovenskih politikov, na prvem mestu omeni Milana Kučana. Na zadnjih volitvah je obkrožil Lojzeta Peterleta.

"Učimo jih samostojnega razmišljanja," pravi Stergarjeva. "Organizirani so v samozagovorniško skupino, s katero izražajo svoje pravice in zahteve."

Dr. Katja Vadnal pravi, da jim je treba omogočiti gradnjo socialne mreže. "Zveza Sožitje sodeluje v evropskem projektu, ki poskuša na ravni politik EU marginalnim skupinam zagotoviti vključenost v kmetijske sisteme. S tem se izboljša njihova kakovost življenja, obenem pa iz tega izvirajo novi viri dohodka," pripoveduje. Sama ima vnuka z Downovim sindromom. Ker je še majhen, se z njim ukvarjajo starši, ko bo odrasel, utegne postati povsem funkcionalen del družbe.

Strokovnjaki, s katerimi smo se pogovarjali, pravijo, da so za razvoj kasnejših socialnih veščin ključna prva tri leta. V tem obdobju se razvije osemdeset odstotkov vseh funkcij, ki jih bo otrok z Downovim sindromom v življenju dosegel. Sodobni program za najmlajše imenujejo "zgodnja obravnava".

Nejc je najboljši prijatelj!

V telovadnici Ekonomske šole v Kranju je gospod **Robert Kaštrun**, oče desetletnega dečka **Nina**, v sodelovanju s kranjskim centrom za Downov sindrom uredil vadbeni prostor. Gibalni program, ki ga izvajajo, so poimenovali Čebelica. "Naš program je edini te vrste v Sloveniji,"

je v torek zvečer pojasnil Kaštrun, opazujoč sina, ki se je zibal na velikem valju, visečem s stropa. Otroci z Downovim sindromom imajo večje težave z ravnotežjem in obvladovanjem mišic kot njihovi vrstniki, zato je Kaštrun, sicer profesor športne vzgoje, izdelal nekaj priprav, ki te sposobnosti krepijo. Ninova starša sta trdno odločena, da bo njun otrok stremel k tistemu, kar zmorejo njegovi vrstniki. Ko otrok z Downovim sindromom shodi, izgubi pravico do obiskovanja fizioterapije, ki pa jo zaradi bolj ohlapnega mišičevja in otežene koordinacije nujno potrebuje. Nina je oče v treh letih intenzivne vadbe postavil na noge in na - rolerje. Nekaj minut kasneje je fantič, opremljen z rdečo hokejsko čelado in hokejsko palico, po navodilih **Nataše Trampuš**, profesorice športne vzgoje z defektološko dokvalifikacijo, zabijal gole. Hat-trick je dosegel v dvajsetih sekundah. Mlajša sestra, ki se je podila za njim, ga ni dohajala. Tudi Nataši je pohajala sapa.

Da bi naučene sposobnosti relevantno uporabil, pa Nino potrebuje dobro vključenost v družbo. Prvi dve leti osnovne šole je tako zaključil v domačem kraju, na običajni osnovni šoli. "Poskusili smo," se je nasmehnila mama **Sanja Steka Kaštrun**. "Bila je velika preizkušnja tako za nas kot za učitelje." Po dveh letih so Nina prepisali v šolo s prilagojenim programom. "Učna snov je pri nas enaka kot v vsaki osnovni šoli, le da je učni sistem prilagojen otrokovim posebnim potrebam," je pojasnila defektologinja **Stanka Grubešič**, ki nadzoruje Ninov razvoj. Sama pravi, da je integracija otrok z Downovim sindromom v večinsko družbo sicer zaželeno, vendar ne za vsako ceno. Ko se namreč otrok zave, da ne dohaja vrstnikov, da ne napreduje, ker je snov zanj pretežka, lahko razvije obrambne mehanizme – odpove se vsakršnemu šolanju in se zapre vase. "V šoli s prilagojenim programom je Nino spet začutil, da napreduje, da je bolj uspešen, kot je bil prej," je pojasnil oče Kaštrun.

Z nekdanjimi sošolci iz Kovorja je vendarle ohranil stik. "Nejc je rekel, da sem njegov najboljši prijatelj," je zaklical z drugega konca telovadnice. Fant je nekdanje sošolce nazadnje povabil na praznovanje rojstnega dne. "Ko se srečajo, ga vsi objemajo," pravi gospa Kaštrunova. "Najprej sem se bala, da ga bodo zbadali, vendar so ga vzljubili." "Prišle so vse punce, ki sem jih povabil," se je pohvalil Nino. Da je manjkalo nekaj fantov, ga sicer nekoliko jezi.

Strokovnjaki, s katerimi smo se pogovarjali, se strinjajo, da so otroci, ki so šolo ali vrtec obiskovali skupaj z otrokom z Downovim sindromom, bolj dojemljivi za sprejemanje drugačnosti. "Vključevanje daje možnost osebam s posebnimi potrebami, da zaživijo skupaj z drugimi vrstniki, obenem pa je dana tudi možnost vrstnikom, da spoznajo različnost,"

poudarja **dr. Marija Kavkler**, profesorica defektologije na Pedagoški fakulteti v Ljubljani. "Pravica vseh bi morala biti, da se spoznamo in sprejemamo." Dr. Kavklerjeva verjame, da bo tudi prek sprejemanja oseb z motnjami v duševnem razvoju družba postala bolj tolerantna do različnosti. "Izkušnje kažejo, da otroci, ki so se šolali z osebo s posebnimi potrebami, kasneje v življenju raje vključujejo te osebe v svoje življenje in jih denimo tudi zaposlujejo."

Dr. Kavklerjeva se strinja, da se tako družba uči tudi sprejemanja drugih, nacionalnih in kulturnih razlik. "Starši otrok iz Kovorja so mi povedali, da so zelo srečni, da je bil Nino njihov sošolec," se je nasmehnila Ninova mama Sanja. "Naučili so se potrpežljivosti in altruizma, pomoči drugim."

Jaz, med vsemi dojenčki

Dvaindvajsetletna **Katarina Šimbera** z Downovim sindromom je naredila še korak dlje. Ker ima dobro razvit posluš in igra flavto, otrokom z Downovim sindromom pomaga pri glasbenem pouku. "Med glavnim odmorom v šoli vadimo," je povedala. Katarina se je rodila v družini glasbenikov, zato sta starša pri njej poskusila z glasbeno terapijo. Katarinine intelektualne sposobnosti so se razvijale vzporedno z njenim posluhom in motoriko igranja. Danes lahko brez branja not igra tudi uro dolg koncert.

"Preden je spregovorila, je pela, preden je hodila, je plesala," se je nasmejala mama **Diana Šimbera**. "Pred dvaindvajsetimi leti v Sarajevu, kjer sva z možem obiskovala glasbeno akademijo, nismo dosti vedeli o Downovem sindromu. Poskusili smo z glasbo in uspelo nam je." Katarina je član družinskega kvarteta, nastopa pa tudi samostojno. Glasbene sposobnosti je razvila do za glasbenika spodobne stopnje, njen posluš pa je boljši od posluha večine prebivalcev Slovenije. Oče **Darko Šimbera**, oba z ženo sta glasbena pedagoga, pravi, da je hči z Downovim sindromom družini v veselje in ponos.

Mati Diana se spomni drobnega dialoga velikih razsežnosti.

"Mama, je res, da si od vseh dojenčkov izbrala ravno mene?" jo je nekoč vprašala Katarina.

"Sem."

"Hvala!"

Otroci z Downovim sindromom svoje prednosti lahko razvijejo do maksimuma, obenem pa se zavedajo svojih omejitev na drugih področjih. Katarina denimo ve, da se ne more vpisati na veterinarsko fakulteto, četudi si želi postati veterinarica. Ker Downov sindrom ni povsem raziskan, dimenzije duševnega razvoja pri posamezni osebi pa močno variirajo, je obravnava v dobršni meri prepuščena iznajdljivosti staršev. Ti nekoliko eksperimentirajo, otroke usmerjajo instinktivno, kot čutijo, da je prav. Enotnega modela ni, značilnosti okvare spoznavajo sproti, z njimi pa jih spoznava tudi stroka.

Temu primerno variira zakonska ureditev njihovega statusa. V devetdesetih letih so bili sprva priznani za polnovredne državljane, imeli so volilno pravico, nato jim je bila za nekaj časa odvzeta, kasneje pa so jo spet pridobili. Lani je bil sprejet nov zakon, s katerim so defektologi zadovoljni. Med drugim osebam z motnjo v duševnem razvoju podaljšuje pravico do šolanja za pet let, do šestindvajsetega leta starosti. Ta ureditev temelji na ugotovitvi, da se osebe, kot so Katarina, Dejan in Nino, mentalno počasneje razvijajo. Dejan ima dvaintrideset let, njegova mati pa ocenjuje, da njegova mentalna starost ustreza približno štirinajstim letom. Ker med osebami z Downovim sindromom pravzaprav nihče ne doseže mentalne polnoletnosti, je o šolanje smiselno podaljševati čim dlje.

"Katarino bomo v šoli s prilagojenim programom obdržali karseda dolgo," napoveduje oče Darko. Z ženo sta prepričana, da bi morala imeti njuna prvorojenka možnost vse življenje napredovati. Po končanem šolanju se bo Katarina najverjetneje naselila v eni od varovanih vzgojnih enot, v kakršni stanuje tudi plavalec Dejan. "Danes se v večinski družbi veliko govori o vseživljenjskem učenju. Kaj pa mi?" sprašuje mama Diana.

Gospod Šimbera navdušeno pripoveduje, da je Katarina v zadnjih tednih pokazala poseben smisel za humor, izraža se v duhovitih metaforah, ki so bistvo vsake inteligentne šale. V dnevni sobi družine Šimbera, ki stanuje v Spodnjih Gorjah na Gorenjskem, veje poseben optimizem in navdušenje nad življenjem.

"Starši otrok z Downovim sindromom smo veseli vsakršnega napredka," pravi gospa Šimbera. "Za nekatere je uspeh tudi to, da pri tridesetih sam dvigne žlico k ustom."

Dr. Vadnalova se strinja, da obravnava otrok z Downovim sindromom radikalno redefinira merila za uspeh. "Kaj pomeni dosežek?" se sprašuje. "Šolski sistem v Sloveniji je storilnostno naravnano, vedno več je tekmovanja med vrstniki." Otroci z Downovim sindromom

kompetitivni družbeni klimi nastavlja ogledalo. Downov sindrom, ker pač obstaja, je koristen za vse. Ko spoznate osebo, za katero pomeni življenjski uspeh, da se samostojno hrani, lažjega srca podvomite o lastni gonji za dosežki. Težko bi se s katerim bolj identificirali.

Kvartet Šimbera zato nastopa po vsej Sloveniji in odpira nove dimenzije. "Ko smo nastopali v šoli v Tolminu, je ravnatelj jokal," pravi gospa Šimbera. Njihov nastop, ki so ga v sredo zvečer uprizorili tudi za Dnevnikovega fotografa in novinarja, je v resnici ganljiv. "Naš namen je, da običajnim ljudem pokažemo, da je drugačnost lahko tudi lepa."

8. 5 Priloga E: Ros Blackburn, avtistka, Avtizem je ena sama velika prestrašenost

Ros Blackburn sedi pod odrom in upira pogled v nevidno točko na tleh. Ne pogovarja se, ne deli nasmeškov tako kot njeni kolegi predavatelji, samo mirno sedi v prvi vrsti in stiska k sebi svojo črno aktovko. Vse, kar se dogaja v hrupni dvorani, zanjo nima nobenega pomena, vse to, njenih besed željno poslušalstvo ji je popolnoma odveč.

Potem stopi na oder. In dobi novo identiteto. Ros Blackburn, ki stoji pred mikrofonom in gleda dol proti svojemu občinstvu, ni prestrašena, ni tiha in tudi izgubljena ne. Samozavestna je, zgovorna in duhovita, tako originalna in zanimiva, da obmolkejo tudi klepetavi poslušalci iz zadnjih vrst, ki jih k molku niso prisilili niti akademsko izobraženi kolegi pred njo. Stresa šale na svoj račun, krili z rokami, da bi podkrepila svoje besede, opozarja občinstvo na prosojnice, na katerih so zapisane nekatere njene misli, ki jih sama ne zna prebrati. Ros Blackburn popolnoma obvladuje sceno. In občinstvo.

Zavesa pade. Inteligentna predavateljica se prelevi v staro Ros. Avtistko. Štiridesetletnico, ki obožuje skakanje na trampolinu. Odraslo žensko, ki ji morajo povedati, kdaj naj se preobleče. Nebogljeno človeško bitje, ki bi težko živelo brez pomoči drugih.

Moj pogled je popolnoma srep

Ros končuje obed. Skoncentrirana je na prehranjevanje, ker ji vilice in nož kljub vajam še vedno povzročajo težave. Sedim in opazujem, koliko truda vlaga v povsem običajen obrok. Zdi se, kot da ne zaznava moje prisotnosti.

Odloži pribor in ovije roke okoli telesa. Na skorajda prosojni koži se pojavijo modrikaste proge. Popraska se, nato še enkrat pa še enkrat, da na koži ostanejo rdeče sledi, in še tesneje ovije roke okoli telesa. Ros Blackburn je strah, ker ne ve, kaj naj pričakuje od pogovora, ki bo sledil obedu.

Vstopi ženska, Ros dvigne pogled, roke sproščeno padejo v naročje. Rito Jordan, doktorico psihologije, ki se že več kot trideset let ukvarja z avtizmom, pozna, ker ji je že velikokrat pomagala razvozlati skrivnosti tega sveta.

V tem času, ki ga imava na voljo, bom poskušala razumeti avtizem, pravim. Mislite, da je to mogoče?

Ros se prelevi v intelektualko z odra. Pozna temo pogovora, zato nima razloga za strah. »Niti sama prav ne razumem, kaj se dogaja z mano, kaj šele, da bi to, kar se dogaja v moji glavi, lahko razumel kdo drug.«

Prisegla bi, da me gleda v oči in s tem postavlja na laž vse tiste strokovnjake, ki trdijo, da avtisti nikoli ne vzpostavijo očesnega stika. Še preden vprašanje izgovorim do konca, me odločno zabije.

»Ne gledam v vaše oči. Res je, da gledam v vašo smer, ampak imam popolnoma srep pogled. Osredotočena sem na tisoče drugih podrobnosti okoli vas in ne na to, kako bom uprla pogled v vas ali vas pogledala v oči. To, kakšno mnenje si ljudje ustvarijo o meni, je odvisno od tega, ali tisto, kar sem se naučila, delam prav ali narobe.«

Ros se mora vse naučiti. »Vsako posamezno stvar na tem svetu,« pribije. »Pa še to mi pogosto ne pomaga kaj dosti. Kajti lahko mi razložijo pomen nekega izraza in ga bom celo razumela, potem pa bo nekdo ta isti izraz uporabil v drugačnem kontekstu in bom spet izgubljena. Ker sama stvari in dogodkov ne znam umeščati v različne kontekste. Ne morem se ozreti naokoli in sama presoditi, kaj naj naredim. Večino časa tudi nisem sposobna osmisliti tega, kar se dogaja okoli mene, to mi mora nekdo pojasniti. Če se bom srečala z ljudmi, na primer, mi mora nekdo povedati, kako naj se obnašam in kaj naj rečem. Reči mi morajo: Ros, to bo resna debata. Ali pa: Ros, to pa bo zelo sproščeno. Ali pa: Ti samo bodi tam in nič ne govori. Sama ne morem vedeti, kako naj se vedem v kakšni situaciji.«

Ampak živite v svojem stanovanju, pravim jaz, poučena o njenem avtističnem življenju iz bogate spletne dokumentacije. Ros Blackburn je znana ženska. Tako znana, da se je igralka Sigourney Weaver pri njej učila osnov avtističnega obnašanja, ko se je pripravljala za vlogo v filmu Snow Cake.

»Res je, živim sama, ampak nisem neodvisna. Nekdo me mora ves čas nadzorovati. Moje življenje je videti tako, da delam to, kar mi svetujejo drugi. Kajti vidim samo posamezne slike, ki jih ne morem sestaviti v zgodbo in jih umestiti v kontekst. In ko že govoriva o samostojnem življenju, ne znam kuhati.«

Zakaj ne? »Zakaj ne?« povzdigne glas in rahlo razdraženo, ker sprašujem take očitne neumnosti, dvigne pogled in ga usmeri nekam za moj hrbet. »Če bi to vedela, bi najbrž kuhala.« Ena proti nič zanjo.

Lahko bi pogledali v kuharsko knjigo, nadaljujem dvoboj. Uživam. Super je debatirati z Ros Blackburn, ker je dobra sogovornica. Bistra, duhovita, odrezava, ves čas na preži.

»Ne, ne morem, ker sem disleksična. Ne morem brati, ne morem slediti nekemu načrtu, ne morem sprejemati odločitev, ne morem odrejati, kaj je treba narediti. V bistvu sem zelo nebogljen brez pomoči drugih.« Meni že ne deluje tako.

Vam gre to, da ste stari štirideset let in tako rekoč popolnoma odvisni od drugih, na živce? »Seveda bi raje videla, da ne bi bila odvisna od nikogar. Ni fino, če si nebogljen in odvisen od milosti drugih. Zaradi teh občutkov še bolj izgubljaš nadzor nad seboj in se vrtiš v začaranem krogu: tisto, kar avtist najbolj potrebuje, sta namreč nadzor in predvidljivost. In če sem odvisna od drugih, imam gotovo manjši nadzor nad seboj in teže predvidevam, kaj se bo zgodilo z menoj.« Kako zelo logično.

Roke se spet ovijejo okoli telesa, ko čaka naslednji izziv.

Kaj v zvezi z avtizmom vam še ni všeč? »Sovražim to, da porabim toliko časa za to, da me je strah. Ta element strahu je tesno povezan z avtizmom. Zmeraj govorim, da je avtizem ena sama velika prestrašenost. Nekdo mi je sicer rekel, da imam srečo, ker imam avtizem in se mi zato ni treba ubadati s stvarmi, ki sicer težijo ljudi mojih let, ter lahko kljub svoji starosti še vedno skačem na trampolinu in se zabavam. A mi lahko verjamete, da ni niti malo zabavno, če te je nenehno nečesa strah. Grozljivi se mi zdijo tudi vseh vrst socialni stiki. Zdi se mi, kot da je socializacija številka ena tega sveta, kot da se vse vrti samo okoli tega. Nikoli ne bom zmogla tkati teh človeških niti. Niti jih nočem, čeprav ljudje to pričakujejo od mene ali pa celo zahtevajo.«

Ne boste verjeli, jaz lahko volim

Lahko torej brez strahu govorite pred sto ali tisoč poslušalci, ne morete pa govoriti z natakarnjem ali pa se prijaviti v hotelu, ker gre tukaj za neposreden stik človeka s človekom?

»Domnevam, nisem pa prepričana, da se lahko prijavim v hotelu, ker gre za utečen postopek, pri katerem ti ni treba obvladati socialnih veščin. Dokler bi postopek tekel tako, kot sem se ga učila, bi bilo vse o. k., zapletlo pa bi se tisti trenutek, ko bi se zgodilo kaj takega, kar ni bilo v mojem učnem programu. Samo majhna sprememba, pa zadeve že ne bi več obvladala. Zato predavanje zame sploh ni problem, ker natančno vem, o čem bom govorila, in ker avtizem

dobro poznam. Torej mi morajo povedati samo še to, kako naj se obnašam pred predavanjem in po njem, in zadeva je rešena. Če pa bi morala iti z vami na kosilo in se pogovarjati o povsem vsakdanjih stvareh, bi bilo to zame nekaj nepredstavlljivo težkega. Takih pogovorov namreč ni v učbenikih, ker pač ne morejo biti, ker nihče ne ve, v katero smer se bo to kosilo obrnilo in o čem se bova pogovarjali.«

Ampak včeraj zvečer ste bili v restavraciji, pravim, ker vem, da je bila z drugimi predavatelji na večerji. Kako ste to prenesli?

»Večino časa sem bila skoncentrirana na prehranjevanje, ker smo bili zato tam. Potem smo se pogovarjali, ampak o avtizmu, ker nas je vse, ki smo sedeli tam, družila ta tema. O avtizmu pa se lahko, kot sem vam že povedala, pogovarjam, ker ga poznam. Mogoče lahko zdaj celo rečem, da včeraj nekaj časa drugim sploh nisem pustila do besede, ker sem lahko s tem, ko smo govorili o avtizmu, nadzirala situacijo. Potem pa sem spoznala, da jih moram izpustiti in se umakniti, da se lahko pogovarjajo še o čem drugem. Nisem se počutila izdano ali zapuščeno, ker nisem sodelovala v pogovoru, bila sem srečna, da sedim tam in jem dobro hrano, ker rada preizkušam različne vrste hrane. V glavi pa sem se ukvarjala z drugimi stvarmi, ker pogovorov o otrocih, družini in takih temah ne morem spremljati. To je zame pretežko, tega ne razumem in se mi zato vse skupaj zdi brez smisla.«

Včeraj ste med predavanjem za opis tega, kar počnete, uporabili izraz control freak. »Ne, tega pa nisem jaz rekla.«

Rahlo nejevoljen pogled. Češ, kako si lahko to pomešala. Dve proti nič zanjo.

V pogovor se vključi Rita Jordan. »Jaz sem bila tista, ki je uporabila ta izraz. Z njim sem poskušala opisati, kaj počnejo ljudje z avtizmom, nadzirajo situacijo. To počnejo zato, ker jim nadzor daje občutek varnosti. Za to gre pri avtizmu. Ljudem je zelo težko zaupati, zato je najlažje, da kontrolirajo situacijo, v kateri se znajdejo in s tem nadzirajo tudi sebe. Tako se počutijo vsaj malo bolj varni. Zato se ljudje z avtizmom tako zelo trudijo, da bi imeli stvari pod nadzorom. To je najpomembnejša stvar v njihovem življenju. Saj je z nami enako, ampak mi se imamo čisto naravno in brez truda ves čas pod nadzorom, oni pa samo občasno.«

Ros, vi poslušate, kaj se pogovarjava? »Niti ne,« pravi in še naprej nič kaj diskretno lista po moji beležki. Obrne list, nekaj časa zre v vsebino, ki je zaradi disleksije ne zna prebrati, spet ovije roke okoli telesa in nato spet podleže radovednosti.

Nekje ste povedali, da ste se v vseh teh letih naučili lagati in da danes lahko rečete: Veseli me, da sem vas spoznala, čeprav to ni res in bi v bistvu raje skakali na trampolinu.

»Vidite, v tem je težava z intervjuji. Nekaj rečeš in potem ti to še naslednjih deset let mečejo pod nos, čeprav si se ti v tem času spremenil in ne misliš več tako. Nihče čez deset ali dvajset let ne misli tako, kot je mislil takrat. Torej, danes ne bi več rekla, da sem se naučila lagati, ampak da sem se naučila igrati po pravilih družbe. Danes bolje razumem, kaj pomeni igrati. Ko sem bila še v šoli, tega nisem razumela. Pripravljali smo predstavo in jaz sem se morala pretvarjati, da sem velika ptica. Morala bi tekati naokoli in se obnašati kot ptič, pa tega nikakor nisem zmogla, ker sem jaz vendar Ros in ne ptič. Ne morem se delati, da sem nekaj ali nekdo, kar nisem. Danes to večino bolje obvladam, in ko nekemu sežem v roko in rečem, da sem vesela, da sem ga spoznala, igram in ne lažem.«

Ampak če hočem pritegniti vašo pozornost, vas moram poklicati po imenu. »Ja, samo če rečete Ros, bom vedela, da mislite mene. Ne morete na primer reči: Vsa dekleta v dvorani naj pridejo k meni, ker jaz nisem dekle, ampak Ros. Reči morate: Vsa dekleta in Ros, pridite k meni, pa bom prišla.«

Ljudje mislijo, da sem duševno zaostala; pa nisem

Torej je res, da sta vas vaša starša normalizirala, pravim, in rezultat dvoboja se nemudoma poviša na tri proti nič v njeno korist.

»Ne, nikoli nisem rekla, da sem normalizirana. Rekla sem, da so moji starši normalizirali moje vzorce obnašanja, to pa je ogromna razlika. Moji starši vedo, jaz pa tudi, da jim nikoli ne bo uspelo, pač ne morejo spremeniti moje osebnosti. Lahko pa mi pomagajo, da se znebim nepravilnih vzorcev, in me opremijo s socialnimi veščinami, potrebnimi za življenje v družbi, tako da ta moj avtizem ni več tako očiten. Starši morajo svojega otroka socializirati do te mere, da njegovo avtistično obnašanje ni več tako zelo odstopajoče od povprečja. To, da si moji starši želijo, da bi se jaz obnašala tako, kot si oni predstavljajo, da je prav, še ne pomeni, da se bo moje obnašanje spremenilo. Lahko pa se dogovorimo, da se tako, kot se pač obnašam, obnašam samo doma, ne pa na primer zunaj, v restavraciji ali v kinu. Opremljena z vsemi temi nasveti in izkušnjami imam več priložnosti, da poskusim, kaj kljub avtizmu zmorem.«

Ste že ugotovili, kaj je to? »Lahko govorim in imam zelo zelo dober besednjak. Lahko tudi potujem naokoli. In ne boste verjeli, tudi na volitve lahko grem in volim svojega kandidata.«

Od kje vam tako dober besednjak, če pa ne znate brati? »Ne vem. Ko sem bila majhna, nismo imeli veliko igrač, zato so naju z bratom starši stimulirali s pogovorom. Učili smo se imena ptic, rož, dreves in tako sva se jezikovno izobraževala.«

Rita Jordan, prav tako iz Birminghama, ki o sebi govori kot o Rosini prijateljici in to tudi resno misli in izkazuje, čeprav Ros tej formulaciji odločno nasprotuje, ker, kot pravi, ne potrebuje človeških stikov, nadaljuje: »Ros je zelo intelektualno radovedna. Rada odkriva nove stvari. Zmeraj je spraševala o tem, kaj vidi. Ima pa tudi zelo dober semantičen spomin. Zelo dobro si zapomni podrobnosti. Manjka ji tisto, čemur radi rečemo zdrava pamet.«

Čeprav Ros ni ženska z motnjo v duševnem razvoju in je v bistvu zelo bistra, saj lahko brez pretiranih težav reši matematični test. To je treba vedeti in ona se tega dobro zaveda: »Še celo jaz vem, da avtizem ni enak kot duševna zaostalost. Toda učinek, ki ga ima avtizem na moje življenje, to, kar se pokaže kot njegov rezultat, je enak kot pri nekom z duševno zaostalostjo. Zato ker je toliko stvari, ki jih zaradi avtizma ne morem početi, ljudje mislijo, da sem duševno zaostala. Pa nisem in sta to dve popolnoma različni stvari. In, ja, lahko rešim matematični test.«

Rita: »V bistvu lahko ljudje z motnjo v duševnem razvoju nekatere stvari naredijo bolje od Ros in v nekaterih situacijah odreagirajo bolje od nje. Pri Ros je namreč problematična socialna komponenta, to vključevanje v družbo, ki mu mi rečemo normalno. In vprašanje, kaj ona lahko naredi, morda sploh ni pravo vprašanje, ker ona v bistvu lahko naredi veliko stvari, ampak je tisto, kar počne, lahko zanjo nevarno. Ko sem jo prvič srečala, je samostojno potovala ...«

Ros se v hipu prebudi iz odmaknjenosti. »To, kar govoriš, je popoln nesmisel. Kako lahko rečeš, da sem samostojno potovala, ko pa sem večino časa preživela na policiji. Temu težko rečeš samostojno potovanje.« Razburjena je, odločna braniti svoj prav. »Ampak bila si sama ...« »Glede tega imaš sicer prav. Skušala sem nekaj narediti sama. A sem potem ugotovila, da je to presegalo moje sposobnosti. In sem morala nehati. Bilo je približno tako, kot bi se nekdo skušal povzpeti na najvišjo goro popolnoma brez izkušenj. Če bi šel gor, bi se lahko ubil.«

»Ja, Ros, res je,« pravi Rita in iz njenih besed in njenega obnašanja veje spoštovanje do sogovornice.

»Torej, ker mi je nekdo svetoval, naj grem malo naokoli, sem pač šla, ker nisem imela pojma, kakšno zmešnjavo bom s tem povzročila. Saj so mi stokrat prej povedali, da ne morem potovati sama, ker pa mi je nekdo svetoval, naj vseeno grem, sem šla in se prepričala, da res ne morem potovati sama. Zdaj je to zame dejstvo.«

»V tem se Ros razlikuje od ljudi z motnjo v duševnem razvoju. Ona se lahko nauči, zakaj je nekaj dobro narediti in zakaj ne. Pri njej je težava v tem, da se ne bo znala spopasti s stvarmi, ki niso predvidljive in se jih ni naučila.«

Ros: »Mislim, da nekoga, ki je duševno zaostal, sploh nihče ne bi vprašal, ali bo šel sam potovat. Mene so. In sem šla, ker nisem mogla zavestno razumeti, da tega nisem zmožna, in nisem mogla presoditi, kakšne bodo posledice. In bila je katastrofa.«

Greste pogosto na potovanje? »Ne vem. Odvisno. Ko mi rečejo.«

Rita: »Tisto, kar Ros poskuša narediti, je, da potuje okoli in skuša ljudem dopovedati, da je na njihovi strani, jim pokazati, kaj lahko človek naredi iz sebe, če ima podporo, ki jo potrebuje. Ona je na neki način njihov glas, govori za vse tiste milijone ljudi, ki imajo avtizem, a nimajo te podpore, ki jo ima ona.« Odgovor tistim, ki se pridušajo, da je Ros neke vrste produkt velikih količin vloženega denarja.

Zaslužite s predavanji? »Ja, zaslužim, saj od nečesa pa moram živeti. Rada bi dobila službo. Lahko bi delala kakšne preproste stvari, lepila nalepke ali pa pakirala stvari, na primer. Samo natančna navodila bi potrebovala, pa ne bi bilo težav. Prav srečna bi bila, če bi dobila službo.«

Rita: »Ros je že imela službo, a so se na žalost lastniki preselili v drugo državo in je ostala brez dela. Novo pa je težko najti. A je dokazala, da lahko dela in je lahko koristna za družbo. Ko je še imela službo, je bila zelo srečna, ker je imela občutek uspešnosti.«

Srečna sem, ker sem lahko poskusila, kaj zmorem

Ros so postavili diagnozo težja oblika avtizma s povprečnimi inteligenčnimi sposobnostmi, ko je bila stara osemnajst mesecev. Je to, čemur rečemo zgodnja intervencija, pomembno, če hoče človek priti tako daleč, kot je prišla Ros?

Rita: »Zgodnja diagnoza je pomembno predvsem za starše, da lažje razumejo svojega otroka in to, zakaj so metode, ki pri drugih otrocih delujejo, pri njihovem povsem brez učinka. Za starše je lahko zelo boleče, če ne vedo, kaj se dogaja z njihovim otrokom, velikokrat bolj od še tako hude diagnoze.«

»Stop,« pravi Ros, rahlo užaljena, ker v njeni prisotnosti brez nje govoriva o stvari, ki ji kroji življenje. »Strokovnjaki tako radi govorite o zgodnji intervenciji in pogosto pozabljate, da avtist potrebuje pomoč vse življenje. Ni dovolj, da ti v otroštvu ponujajo vse vrste pomoči, potem pa te pošljejo v svet, češ, zdaj si pripravljen na soočenje z njim. Avtisti se moramo namreč iste stvari učiti vedno znova. Kajti ko nas nekaj vznemiri, lahko tisto, kar smo že znali, pozabimo. Živim sama, in če ne bi imela pomočnikov, bi se lahko zgodilo, da tri dni ne bi jedla, ker bi me pač nekaj razburilo in bi pozabila, da je v življenju treba tudi jesti. Veliko programov zgodnje intervencije je usmerjenih v otroštvo in strokovnjaki pozabljajo, da se mora avtističen otrok učiti vedno znova. Sama sem se v zadnjih petih letih naučila več kot prej v vsem življenju, ker sem zdaj bolj odgovorna in bolj pripravljena sprejemati, kar mi drugi povedo. Bolje znam uporabljati tisto, kar mi ponujajo. Če bi torej na neki točki otroštva ustavili moje izobraževanje, bi zamudili to obdobje, ko sem najbolj učljiva. Če bi se že morala odločiti, kdaj naj bi mi pomagali, v odraslosti ali v otroštvu, bi se odločila za odraslost. Kajti šele zdaj se zavedam, zakaj se moram z nečim vedno znova mučiti, ker vem, da bo na koncu prišel rezultat. Ko pa si star pet ali šest let in ti starši rečejo, da se kar trudi, ker ti bo tisto, kar te muči, na koncu gotovo uspelo, ne moreš vedeti, da te na koncu poti čaka nagrada. To lahko vidiš šele takrat, ko si starejši in že imaš nekaj izkušenj.«

Razburjena je, pa kljub temu izjemno dobro ve, o čem teče beseda.

»Poleg tega avtiste trenirajo v nekih centrih, umaknjenih od realnega sveta. In ko končajo usposabljanje, jih pošljejo v ta kruti svet, ki ni do njih niti malo prijazen. Ni čudno, da je potem naše življenje grozno. Pa rečejo: Ja, saj smo te trenirali. Ja, ste ga, ampak v nerealnem svetu. Veliko boljše bi bilo, da bi avtist ostal v svojem okolju in bi mu lepo rekli: Tisto, kar boš doživljal v resničnem svetu, bo zate strašljivo, ampak mislimo, da boš, ko boš spoznal, za kaj gre, v tem užival. Ne moremo ti zagotoviti, da ti bo všeč, mislimo pa, da ti bo. Torej moraš sam poskusiti, če hočeš zvedeti. Vedeti pa moraš, da boš dobil vso potrebno podporo in da ti bo zato lažje. In tudi to moraš vedeti, da boš moral velikokrat poskusiti, preden ti bo uspelo, in da boš zato potreboval veliko potrpežljivosti. To je prava pot, ne pa da avtistu rečejo: Saj bo vse v redu, pa vedo, da to ni res.«

»Koliko je ura?« vpraša Rita. »Še petnajst minut imaš do predavanja,« odgovori Ros. »Lahko še malo poklepetamo.«

Imate občutek, da ste nekaj posebnega in da ljudje strmijo v vas? »Nimam občutka, da sem nekaj posebnega, in mi tudi ni vseč izraz ljudje s posebnimi potrebami. Jaz nimam posebnih potreb, ampak drugačne, individualne potrebe. Nekdo, ki je bolan, ima posebne potrebe. Dajo mu zdravilo in potem jih nima več. Jaz pa nisem bolna. Imam samo potrebe, ki se večini zdijo čudaške, skakanje na trampolinu, na primer. Ampak se znam danes obvladati do te mere, da lahko kakšen dan preživim tudi brez trampolina. Vem namreč, da bom, če bom vztrajala pri tem, da ne morem brez njega, zamudila veliko priložnosti. Da v tem primeru, na primer, ne bi prišla v Slovenijo in ne bi spoznala teh krajev. In ja, ljudje pogosto strmijo vame, še posebej takrat, ko se razburim. Grem na primer v živalski vrt gledat opice in me to tako razburi, da začnem spuščati čudne glasove in se zelo čudno obnašati. Zato potem ljudje gledajo mene in ne opice. A me to ne gane, ker pač nisem povezana z drugimi ljudmi in me ne zanima, kaj si mislijo. Tukaj sem v rahli prednosti pred vami, ker mi je res vseeno za mnenje drugih. Ne potrebujem teh socialnih stikov, s katerimi se vi obremenjujete, to ni bistvo mojega življenja. Poleg tega pa vem, da je moje obnašanje včasih res čudno.«

Rita: »Ko je razburjena, se obnaša, kot bi bila spastična. Nekoč je neka ženska svojemu otroku razložila, da ima Ros najbrž epilepsijo. Ros se je obrnila k njej in rekla: Napačna diagnoza, poskusite znova.«

Ros, stari ste štirideset let, se vam kaj sanja, kaj se bo zgodilo z vami, ko vaših staršev ne bo več? »Nimam pojma. To je zame pretežko vprašanje. Ampak zaupam ljudem, ki mi stojijo ob strani.«

Rita: »Kljub temu pa živi v večnem strahu, kaj ji bo prinesel naslednji dan. Zato skupaj z njenimi starši že iščemo rešitev za čase, ko jih ne bo več, in mislim, da bomo dobro poskrbeli zanjo. To je prekletstvo avtizma, ni trajnih rešitev.«

Ros, ste srečni? »Srečna? Ja, mislim, da sem. In zelo sem vesela, da so me starši spravili tako daleč in da sem dobila priložnost sama ugotoviti, kaj zmorem in kaj ne. Da me niso že kar takoj na začetku obsodili na vegetiranje.«

8. 6 Priloga F: 11-letna Zala Hreščak uspešno končuje šolanje na devetletki, »Moja drugačnost ni v tem, da sem slepa«

Zala Hreščak, učenka devetega razreda divaške osnovne šole, je drugačna od ostalih. Tako kot vsak človek. »Moja drugačnost ni v tem, da sem slepa. Če bi drugačnost presojala skozi vide, bi se smilila sama sebi, to pa je tako bedno,« o usodi življenja s slepoto, ki je postalo izziv, osupljivo razmišlja štirinajstletno dekle. Izziv zanjo, za njeno družino, pa tudi za njene osnovnošolske učitelje, ki so v slovenskem prostoru pionirji na področju integracije slepe učenke v redni izobraževalni program osnovne šole.

»Prepoznam barve, oblike, obrise in svetlobo. Mislim, da vidim podobno kot vi, le da brez podrobnosti,« se glasi Zalin optimistični odgovor na vprašanje, kaj pomeni imeti pol odstotka ohranjenega vida. *»Mojega sveta ne morem primerjati v vašim, vseeno pa se meni bolj svita, kako je biti takšen, kot ste vi, kot vam, kako je biti takšen, kot sem jaz.«*

V svet z vso intenzivnostjo vstopa z odlično razvitimi ostalimi čuti. Ko sreča človeka, najprej zazna njegov vonj. Parfum jo zmede, saj prikrije pravi vonj, ki vpliva na njen vtis. Kakšen je kdo na zunaj, sklepa tudi na podlagi glasu. Globok, miren glas ji pomeni rjave lase in modre ali rjave oči. *»Tudi če gre človek le mimo, si že predstavljam, kakšen je. Začutim, instinktivno. Najbolj ponižana pa se počutim, ko moram vprašati, kdo je, ki preprosto pride k meni in se začne pogovarjati, jaz pa ne morem ugotoviti, kdo je. Sčasoma po glasu in vonju sicer uspem, ne pa vedno. Z neprijetnim občutkom me navda dejstvo, da mu bom morala dati vedeti, da ne vidim, da ga bom morala opozoriti.«*

Zali se je razvoj oči ustavil, ko je bila še v maminem trebuhu. *»Že takoj ob rojstvu so nam zdravniki povedali, da nekaj ni v redu, a sem si sprva zatiskala oči. Ko ni odprla oči sem se tolažila, da je utrujena od poroda,«* pripoved začenja Zalina mama **Nataša Hreščak**, danes podpredsednica skupine staršev za samopomoč pri Društvu slepih in slabovidnih Slovenije. Preiskave v Ljubljani so bojazen potrdile. *»A sem ji že takrat obljubila, da bom naredila vse, da bo imela normalno življenje.«*

Začetki so bili težki. Nešteto voženj na preglede, terapije, specialna izobraževanja, ki še trajajo. *»Najlažje je bilo, dokler je bila še v vozičku. Nihče ni opazil njenih priprtih oči. Tudi ko je bila budna, so mislili da spi.«*

Ko je Zala odraščala in je njena okvara postajala vse bolj opazna, je prišel strah pred odklonilnimi reakcijami okolice. Ljudje so se Hreščakovih sprva izogibali, celo prijateljem je

bilo nelagodno, ker niso vedeli, kako se obnašati. Ko so se za Zalo nediskretno obračali, jo čudno pogledovali, je mama komaj zadrževala solze.

»Nato je Zala začela sama od sebe uporabljati izraz 'mi slepi'. Te besede smo se prej izogibali, jo olepševali. Ko pa enkrat stvari izgovoriš takšne kot so, ti je lažje,« razmišlja Hreščakova, po poklicu defektologinja, ki se profesionalno ukvarja z duševno prizadetimi otroki. *»Ko gre za tvojega otroka, zaradi tega ni nič lažje,«* poudari. *»Držala sva skupaj, le tako sva lahko premagala začetno krizo,«* dodaja oče **Igor Hreščak**, ki danes ne skriva svojega ponosa. *»Vsi jo sprejemajo kot sebi enako,«* pravi odločno.

Po neuhojeni poti

Zalina starša sta se na velikem razpotju znašla pred odločitvijo o hčerkinem šolanju. Prva pot, sprejemljivejša in preizkušena, je vodila v Zavod za slepo in slabovidno mladino (v nadaljevanju Zavod) v Ljubljano, druga, neuhojena in tvegana, v redno osnovno šolo. *»Groza me je bilo, da bi morala komaj sedemletna za cel teden zdoma,«* se spominja Hreščakova. Navkljub nasprotovanju pristojnih na Zavodu in centru za socialno delo, sta želela preizkusiti in se prepričati, ali bo Zala lahko kos šolanju v redni osnovni šoli. V šoli so jim prisluhnili in tako se je preizkusna doba šestih mesecev na koncu razširila na devet zelo uspešnih let.

»Staršem sem rekla, da bomo poskusili in videli, do kdaj bo šlo. Predvidevala sem, da se bo pri nas lahko šolala do četrtega razreda, predmetna stopnja pa da bo zaradi večjega števila predmetov in različnih učiteljev prevelik zalogaj,« se začetkov spominja ravnateljica divaške osnovne šole **Damijana Gustinčič**. Zalini učni uspehi so dokazali, da se je zmotila.

Na divaški osnovni šoli so bili začetniki integracije slepe učenke v redni program osnovne šole. Prehiteli so celo zakonodajo, saj je zakon o integraciji otrok s posebnimi potrebami v redne osnovne šole v veljavo stopil v šolskem letu 2001/2002, ko je bila Zala že v drugem razredu. Ko danes gledajo na prehojeno pot so prepričani, da bi v Zavodu le stežka v tolikšni meri razvila vse svoje potenciale in zasledovala tako visoke cilje. O izkušnjah njenega šolanja so s pomočjo gostujočih strokovnjakov pripravili tudi tri strokovne posvete.

Učitelji so se dodatno izobraževali

Vse učiteljice in učitelji, najprej tisti v podružnični šoli v Senožečah, kasneje pa tudi ostali, so željo staršev vzeli kot strokovni izziv. Dodatno so se izobraževali, hodili na seminarje, veliko časa namenjali razgovorom s starši in še več iskanju pravih učnih strategij in pripravi individualiziranega programa, ki bi Zalo pripeljali do cilja. *»Učili so se pravzaprav od*

situacije do situacije, od enega do drugega učnega problema. Ko so se otroci na primer učili zemljevid Slovenije, so državno mejo izdelali iz posebne mase, da jo je Zala lahko otipala,« pojasnjuje Gustinčičeva. Z veliko inovativnosti in iznajdljivosti so učitelji izdelali nešteto pripomočkov, ki so Zala olajšali razumevanje šolske snovi.

Ob strani pa je tako Zali kot ostalim učiteljem od prvega dne stala profesorica **Nataša Adam**, tedaj učiteljica na začetku svoje poklicne poti, danes Zalina mentorica, prijateljica, zaupnica. *»Samoiniciativno sem se začela učiti brajice, ker sem se bala, da ne bo napredovala, če ji ne bom znala snovi razložiti na pravi način,«* se začetkov spominja Adamova, ki ji je bila zaupana naloga nudenja strokovne pomoči Zali. Zanje je pridobivala v tujini, saj ji ga na Zavodu niso dali. *»Njihove tečaje sem obiskovala le zato, da sem zadostila pravilom. Kar so govorili, sva z Zalo že zdavnaj počeli,«* je kritična.

Toga šolska zakonodaja

Zali vse od začetka šolanja pripadajo štiri ure dodatne strokovne pomoči. Prvi dve leti ji je pripadalo pet ur, nato pa jim je ministrstvo na podlagi zelo dobrih Zalinih rezultatov eno uro odvzelo. *»Pritožili smo se, a neuspešno,«* pravi ravnateljica, ki je tako vsa leta iskala notranje rezerve. Do togosti šolske zakonodaje je zelo kritična. Najbolj jo boli neživljenjski predpis, po katerem so do spremljevalca upravičeni le gibalno ovirani otroci, slepi, ki pomoč, zlasti na ekskurzijah, naravoslovnih dneh in šolah v naravi prav tako nujno potrebujejo, pa ne. Vsakič znova so morali poiskati druge rešitve, pri čemer jim je na pomoč priskočila občina. V njenem okviru se je že v začetku Zalinega šolanja oblikoval tudi tako imenovan Zalin sklad, posebna proračunska postavka, kamor se stekajo občinska in donatorska denarna sredstva za nabavo zelo dragih pripomočkov in za druge potrebe Zalinega šolanja.

Na začetku si je Zala pomagala s povečanim tiskom, nato so učbenike prevajali v brajevo pisavo. Brajevo vrstico (prevodnik med znaki, ki jih videči vidimo na računalniškem zaslonu in brajevo pisavo), ki je učenje bistveno olajšala, je dobila v tretjem razredu. V kratkem bo po zaslugi velikodušnosti donatorjev dobila novo. Na Zavodu jo, za primerjavo, učenci začnejo uporabljati šele v sedmem razredu. *»Ko sem izvedela, da obstaja brajeva vrstica in predlagala, da jo Zala začne uporabljati, se je s strani nekaterih na Zavodu name zgrnil strašen val očitkov. Doživljala sem hude travme. Tudi ko sem začela sama na računalnik prepisovati učbenike, da jih je Zala lahko brala z brajevo vrstico, sem prejemale grožnje, da me bodo tožili zaradi avtorskih pravic,«* se spominja Adamova. Zadnja leta se (bolj ali manj uspešno) borijo, da bi učbenike od založnikov dobili v elektronski obliki. Največ miselnega

napora in dodatnega dela pa je terjalo učenje matematike, saj do pred kratkim sploh ni obstajal sistem elektronskega matematičnega zapisa za slepe.

Zalomilo se je tudi v razredu. Če se je prvo leto po prehodu iz podružnične na centralno šolo v Divačo vse gibalo okrog Zale, je po besedah Zaline razredničarke **Mirjam Frankovič Franetič** težave prinesla adolescenca, ko so se mladostniki začeli toliko ukvarjati sami s seboj, da so na Zalo pogosto pozabili. Kot razredničarka jim je skušala v obliki socialnih iger večkrat predstaviti, kaj pomeni ne videti, jih spodbujala k življenju in se z njimi pogovarjala o drugačnosti. »*Njeni sošolci včasih kar ne morejo dojeti, da je Zala lahko intelektualno toliko nad njimi, da jih v marsičem prekaša. Tudi to botruje odmaknjenosti,*« razmišlja Frankovič Franetičeva.

Dejansko pa so bili Zalini vrstniki privilegirani. Živeti s takšno osebo pomeni pridobiti drugačne vrednote, drugačen pogled na pisano družino ljudi, ki sestavljamo to družbo. »*Ni dovolj samo tolerantnost, drugega je treba tudi sprejeti. Tolerirati ne pomeni že sprejemati,*« razmišlja Gustinčičeva, ki je prepričana, da lahko integracijo za uspešno štejemo takrat, ko otrok s posebnimi potrebami iz rednega programa dobi kar največ, ostali pa zato niso prikrajšani. In to jim je na divaški šoli uspelo.

Dela vse, kar delajo njeni vrstniki

So kakšna vrata Zali pravzaprav zaprta? Hreščakova zanika. V njihovem življenju ni ničesar, kar bi bilo rezervirano samo za videče. »*Hodili smo in še hodimo povsod, tudi v gledališče in kino.*« Zgodbe je Zala doživljala preko glasov, lutke je potipala, povedali so ji, kaj se dogaja na odru ali na filmskem platnu, ji brali podnapise, dokler se ni dovolj dobro naučila angleščine. Doma čepi tik pred televizijskim zaslonom in gleda. Na potovanjih ji razlagajo, kaj vidijo okrog sebe, ona pa poslušajo, tipa in vonja. Da je v bližini sladoled, ji ne uide. Le v Gardalandu, se spomni, tako kot drugi invalidi ni smela na vlak smrti. »*Prepričana sem, da je doživela več kot kakšen njen videč vrstnik,*« poudari Hreščakova.

»*Spomnim se, kako je v poletni šoli v naravi vadila skok na glavo tako kot vsi ostali, v zimski se je naučila smučati,*« se utrne ravnateljici. Pri športni vzgoji vadi hojo po klopi. Poje v pevskem zboru, nastopa v gledaliških igrah, na javnih prireditvah, pleše, se uči solopetja. Piše pesmi, celo v angleščini, ki jo po besedah profesorice **Janje Černe** obvlada že tako dobro, da lahko prebira tudi zahtevnejšo literaturo. Počne vse, kar počno njeni vrstniki in prijatelji. Počne celo več. »*Poskušam biti ne drugačna. S prijatelji plezam po skalah, hodim vse povsod, kamor je treba in ne,*« pravi Zala. Vedoželjnost, vztrajnost, odločnost, samozavest,

motiviranost in ambicioznost so jo, kot poudaril ravnateljica, slepoti navkljub pripeljali zelo visoko, nad povprečje. Šolanje bo nadaljevala na postojnski gimnaziji.

Starši so jo dvakrat peljali na očesno kliniko v Salzburgu, da bi ji operativno presadili roženico, a so si obakrat premislili, saj je bilo tveganje preveliko. Če bi operacija levega očesa (na desno ne vidi nič, zato operacija ne bi bila smiselna) spodletela, bi namreč izgubila vse.

»Znanost gre naprej. Trdno sem prepričana, da bo enkrat možnost. Peljala bi jo na konec sveta,« je neomajna Hreščakova.